

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA

AUDRIUS ŠAULYS

Istorijos ir politikos specialybės magistrantas

GAMTOSAUGINĖS MINTIES IR PRAKTIKOS ISTORINĖ RAIDA
SOVIETINĖJE LIETUVOJE

Magistro darbas

Mokslinis vadovas dr. Salvijus Kulevičius

Darbas originalus. Audrius Šaulys_____

Šiauliai
2014

TURINYS

IVADAS	3
1. ISTORIOGRAFIJA IR ŠALTINIAI	8
2. GANTOSAUGINĖS POLITIKOS VAIDMUO SOVIETINIO VALDYMO SISTEMOJE	17
2.1. Gamtosauga XX a. pradžioje.....	17
2.1.1. „Lenininiai“ gamtosauginės teisės principai	17
2.1.2. Gamtosaugos situacijos Pirmojoje Lietuvos Respublikoje apžvalga	22
2.2. 1940-1955 metai: sovietinės sistemos įsigalėjimas	28
2.2.1. Sovietinės gamtosauginės įstatyminės bazės eksportas į Lietuvą	28
2.2.2. Sovietinės administracinės gamtosauginės sistemos kūrimasis ir veikla Lietuvoje.....	33
2.3. 1953-1964: gamtosaugos raida atšilimo laikotarpiu.....	38
2.3.1. Sovietinės reformos ir naujas LSSR gamtosauginės įstatyminės bazės kūrimosi etapas	38
2.3.2. Mokslinės visuomenės įtaka respublikiniam gamtosauginiam administravimui	43
2.4. 1964-1982: sąstingio periodo gamtosauga	51
2.4.1. Sąjunginės teisės perkėlimas į Lietuvos teisinę bazę	51
2.4.2. Gamtosauginių žinybų veikla	57
2.5. 1985-1990 m.: reformų poveikis gamtosaugai	63
3. SOVIETINĖS IDEOLOGIJOS POVEIKIS ŽMOGAUS IR GANTOS SĄVEIKAI	67
3.1. Sovietiniai gamtos užvaldymo principai	68
3.2. SSRS politechninio švietimo ypatumai	71
3.3. SSRS gamtosauginio švietimo sistemos sukūrimas	73
3.4. Formalus švietimas: sovietinio žmogaus ir gamtos sąveika.....	76
3.5. Neformalus švietimas visuomenės gamtosauginiam ugdymui.....	78
3.5.1. Masinio informavimo priemonės – įrankis sovietinei gamtosauginei ideologijai.....	80
3.5.2. Liaudies universitetai ir visuomeninis gamtosauginis švietimas.....	83
3.6. Sovietinės gamtosaugos „žmogiškasis“ veidas	84
IŠVADOS.....	87
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	90
SANTRAUKA	103
SUMMARY	104
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	105
PRIEDŲ SĄRAŠAS.....	106

IVADAS

Temos aptarimas. Žmogaus ir gamtos sąveika yra neatsiejama nuo visuomenės raidos. Skirtingais žmonijos vystymosi etapais šie ryšiai buvo nuolatos veikiami politinės ir ekonominės aplinkos¹. Sąveikos kokybė priklausė ne tik nuo tiesioginio antropogeninio poveikio, bet ir globalių istorinių reiškinių bei procesų įtakos. Po Rusijos spalio revoliucijos susikūrusi socialistinė visuomenė, įvykdė gamtos išteklių nacionalizaciją, ėmė formuoti naujus gamtos ir žmogaus santykius bei gamtos gėrybių apsaugos principus. Nežiūrint to, kad socialistinis ir kapitalistinis požiūriai į gamtą ir jos išteklių valdymą reikšmingai skyrėsi ekonominė pažanga visose šalyse buvo siekiama gamtos sąskaita. Tokio tipo ekonominis vystymasis, auganti gamyba ir intensyvus gamtos išteklių naudojimas tapo visuomenės gerovės pagrindu, bet ilginiui iššaukė neigiamas pasekmes². Aplinkos teršimas ne tik blogino gyventojų gyvenimo kokybę, netinkamas išteklių naudojimas ėmė stabdančiai veikti gamybinių jėgų vystymąsi³. XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje, pasaulyje atsirado supratimas, kad intensyvus aplinkos eksploatavimas negali didėti neribotai. 1972 m. Stokholmo konferencijoje⁴, dalyvaujant 113 valstybių atstovams, buvo priimta deklaracija dėl žmogaus pagrindinių teisių. Pirmajame šio dokumento skyriuje pažymėtos žmogaus teisės į laisvę, lygybę bei atitinkamas aplinkos sąlygas, kurios leidžia gyventi oriai ir gerai. Daugelio Europos šalių vystymosi programose šalia kitų veiklos kryptių imta numatyti veiksmus aplinkos srityje, o tai padėjo sušvelninti antropogeninę apkrovą aplinkai.

Skirtingai nuo gamtos apsaugos pažangos kapitalistinės santvarkos šalyse, pirmoji socializmą kūrusi valstybė turėjo monopolinę teisę valdyti ir saugoti gamtinius išteklius, bet nei politinėje nei ekonominėje sistemoje gamtos apsaugai reikiamo dėmesio neskyrė. Tokia gamtos apsaugos politika ir praktika buvo stebima visu SSRS gyvavimo laikotarpiu⁵. Partija ir valdžia „vaidino“ gamtos apsaugą, todėl ji buvo tapusi dekoratyvine širma. Sovietai per visą sovietinės valstybės gyvavimo periodą neatsisakė žmogaus pranašumo prieš gamtą idėjos ir „teisės“ keisti aplinką savo tikslams pasiekti. Kitokio požiūrio negalėjo būti, nes totalitarinio valdymo sistema reikalavo kontroliuoti viską, tame tarpe ir gamtą. Pagrindiniai svertai, plėtoję gamtos užvaldymo sistemą, buvo komunistinė ideologija, planinė ekonomika ir militaristinis-pramoninis kompleksas.

Šiame darbe analizuojamas ir vertinamas komunistinės ideologijos ir politikos poveikis gamtos apsaugos teisiniams, administraciniais ir švietimo aspektams sovietinėje Lietuvoje.

¹ UNEP, Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 12.

² Rutkoviėnė V. M., Sabienė N., *Aplinkos tarša*, Akademija, 2008, p. 6.

³ Барте́нев В. И., Глазунов. Е. Н., *Содействие международному развитию*, Москва, 2012, с. 37.

⁴ UNEP, Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 12.

⁵ Bolotova A., Colonization of Nature in the Soviet Union, *Historical Social Research*, 2004, vol. 29, no. 3. c. 104-123.

Tyrimo problemos formulavimas. Teisingo gėrybių paskirstymo teorija, geriau žinoma kaip socializmo sąvoka, vadovaujasi teiginiu, kad išsivysčiusios socialistinės visuomenės formavimui reikia, kad į ūkinę apyvartą būtų įtraukiama vis daugiau gamtos išteklių ir kartu išsaugotos palankios ekologinės sąlygos⁶. Vadinasi, gamtos apsauga turėjo būti privaloma sąlyga socialistinės ir komunistinės visuomenės materialinei techninei bazei susikurti. 1971 m. vykusiame XXIX KPSS suvažiavime buvo numatytos priemonės gamtinei aplinkai gerinti⁷. TSKP CK ir MT 1972 m. išleido įsakymą „Dėl gamtos apsaugos sustiprinimo ir geresnio gamtos išteklių saugojimo“⁸. Atrodė, kad priimtos priemonės užtikrins visapusišką gamtos apsaugą. Kiekvienoje sąjunginėje respublikoje buvo sukurtos Valstybinės gamtos apsaugos inspekcijos. Prie rajonų Liaudies deputatų tarybų sudarytos gamtos apsaugos komisijos, kurios prižiūrėjo kad vietose būtų laikomasi gamtos apsaugos ir jos išteklių tausojimo reikalavimų. Visų rajonų komisijų darbą koordinavo AT Prezidiumo aplinkos apsaugos ir racionalaus gamtos išteklių naudojimo komisija⁹. Kiekvienais metais SSRS buvo priimami sąjunginiai ir respublikiniai gamtosauginiai dokumentai, o jų vykdymą prižiūrėdavo valstybinei kontrolei suteikti platūs įgaliojimai. Nepaisant priimtų sprendimų ir priemonių, atsinaujinančios sovietinės teisinės apsaugos bei kontrolės sugriežtinimo, SSRS aplinkos ekologinė būklė negerėjo. Devintojo dešimtmečio viduryje SSRS beviltiškai atsiliko nuo išsivysčiusių šalių saugant ir tinkamai naudojant gamtos išteklius¹⁰. Sovietai neturėjo pažangių išteklius taupančių technologijų, nenaudojo efektyvaus energijos vartojimo ir pigesnių žaliavų. Netinkamas gėrybių naudojimas prastino šalies ekologinę būklę ir blogino žmonių gyvenimo kokybę. Neracionaliai naudojami gamtiniai ištekliai mažino gamybos efektyvumą¹¹, kėlė prekių savikainą, buvo nebepatenkinamas žmonių poreikis būtiniausioms prekėms. Tokia situacija išliko iki SSRS sugriuvimo.

Magistro darbe tyrimas koncentruojasi į sovietinę politiką, saugant aplinką ir gamtinius išteklius, kurių įgyvendinimo rezultatas Sovietų sąjungą atvedė prie sudėtingos ekologinės būklės. Šiuolaikinis istorinis diskursas į sovietinio laikotarpio Lietuvoje gamtos apsaugą neretai susitelkia tik į Žaliųjų judėjimo genezę ar gamtinių saugomų teritorijų plėtros tyrimus, o giluminiai sovietiniai gamtosaugos procesai paliekami nuošalyje. Darbe iškeliamą prielaidą, kad SSRS gamtos griovimo mechanizmas pradėjo veikti iš karto po Rusijos revoliucijos, pirmaisiais bolševikų priimtais dekretais. Gamtos ištekliai tapę bendru visos tarybinės liaudies turtu buvo saugomi deklaratyviai, pasitenkinant tik saugomų teritorijų kūrimu. Tokie sovietiniai gamtosauginiai principai buvo

⁶ Биджиева Р. У., *Диалектика формирования экологического сознания в условиях развитого социализма*, Автореф. Дис. канд. филос. наук., Москва, 1981, с. 16.

⁷ Федоров А. А., *Жизнь растений*, т. 1, 1974, с. 165.

⁸ Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР 1972 N 898, Об усилении охраны природы и улучшении использования природных ресурсов, *Свод законов СССР*, т. 4, 1990, с. 11.

⁹ Baltrėnas P., Lygis D., Mierauskas, P. Oškinis V., Simaitis R., *Aplinkos apsauga*, 1996, Vilnius, p. 288.

¹⁰ Čepinskis J., *Taupykite gamtos turtus, Mokslas ir gyvenimas*, 1982, nr. 8, p. 16.

¹¹ Jakutis A., Petraškevičius V., Stepanavičius A., Šečkutė L., Zaicev S., *Ekonomikos teorijos pagrindai*, Kaunas, 1999, p. 17.

perkelti ir į Lietuvos gamtosaugos teisę ir administraciją. Darbo rezultatams turi poveikį istoriniai faktai, parodantys kaip gamtosaugą veikė partijos linija – priverstinė industrializacija ir kolektyvizacija, partijos bei komjaunimo ideologiniai šūkiai. Analizuojant sovietinės gamtosaugos griūtį, darbe vertinamas itin svarbus veiksnys – sovietinis švietimas ir ekologinis gyventojų auklėjimas. Kartu tiriama sovietinio gyvenimo militarizacijos ir masinių represijų įtaka sovietinės gamtosaugos politikos formavimuisi.

Temos aktualumas ir naujumas. Magistro darbe buvo įvertinta, kiek SSRS veikusi gamtosaugos sistema turėjo įtakos gamtosauginei praktikai ir minties raidai sovietinėje Lietuvoje. Pateiktas naujas įvykių ir aplinkybių interpretavimas suformavo prielaidas sovietmečio gamtos išteklių apsaugos vystymosi raidai atskleisti per anksčiau nenagrinėtų faktų sąveiką. Sovietų Sąjungoje buvo įprasta kiekvieno naujo SSKP generalinio sekretoriaus valdymo periodu deklaruoti reformas¹². Pertvarkymo planai turėjo įtakos ekonominei, socialinei ir karinei politikai, tarptautiniam bendradarbiavimam, o tai savo ruožtu keitė gamtos apsaugos tikslus ir uždavinius. Šiame darbe nauja tai, kad sovietinio periodo gamtosauginės minties teisinė/administracinė raida išanalizuota, suskirstant tiriamąjį laikotarpį į penkis (Vladimiro Lenino, Josifo Stalino, Nikitos Chruščiovo, Leonido Brežnevo ir Michailo Gorbačiovo valdymo) etapus. Socialistinės gamtosauginės genezės analizė atlikta įvykių kronikos kontekste, remiasi sovietine ir pasauline teisėkūra, praktika ir mokslo raiška. Pateikti esminiai faktai ir pavyzdžiai įgalino atsekti konkrečius kiekvieno gamtosauginės raidos etapo dėsningumus bei nustatyti jų reikšmę sovietinės Lietuvos gamtosaugos praktikai.

Temos chronologinės ribos. Sovietinės gamtosaugos kūrimosi eiliškumui įvertinti buvo pasirinktas 1917-1990 metų laikotarpis, tyrimą pradedant nuo bolševikų revoliuciją Rusijoje. Šios chronologinės ribos apima esminius sovietinės gamtosaugos procesus, sudaro sąlygas nustatyti pagrindines istorinių įvykių datas, atskleidžiant sovietines politines reformas, jų įtaką gamtosauginės minties ir įstatyminės bazės raidai.

Tyrimo objektas. Siekiant atskleisti gamtosauginės minties raidą visuomenėje, kuri buvo veikama komunistinės ideologijos evoliucijos, tyrimo objektu pasirinkta sovietinė gamtosaugos sampratos raiška Lietuvoje. Gamtosaugos sampratos apimtis šiame darbe interpoliuoja teisinį gamtosaugos reglamentavimą, administracinių struktūrų (institucijų) veiklą, gamtosaugino švietimo principus ir visuomenės sąsajų su gamta raidą, sovietinėje aplinkoje.

Tikslas ir uždaviniai. Darbe atlikto tyrimo tikslas – argumentuotai ir apibendrintai parodyti gamtosauginės minties ir praktikos evoliuciją sovietinėje Lietuvoje. Šiam tikslui pasiekti buvo suformuoti tokie uždaviniai:

1. Kitiškai įvertinti sovietinės gamtosaugos ideologinius pagrindus.

¹² Bulota R., SSRS reformų išvakarėse: nomenklatūra ir inteligentija Lietuvoje, *Darbai ir dienos*, 2008, nr. 49, p. 69-70.

2. Įvertinti SSRS gamtos išteklių ir jų apsaugos valdymo principus skirtingais sovietinio režimo periodais.

3. Nustatyti, kaip SSRS teisė veikė LSSR gamtosauginius dokumentus, gamtosaugos sistemą ir už gamtos apsaugą atsakingų institucijų veiklą.

4. Įvertinti sovietinio gamtos pažinimo ugdymo reikšmę gamtosauginės sampratos raidai LSSR.

Tyrimo metodai. Suformuoto tikslo realizavimui ir darbo uždavinių sprendimui naudojamas esminis analitinis aprašomasis metodas. Tyrime buvo naudota ginčytinų teiginių sovietinė mokslinė literatūra, jos įvertinimui skiriama didelė reikšmė šaltinių apibendrinimui. Taikomas istorinis lyginamasis metodas, atvejų ir faktų analizė ir jų kritiškas įvertinimas. Dalis istorinių šaltinių interpretuojami ir pateikiami autoriaus samprata. Naudotas struktūrizuotas interviu metodas buvo pagalbinė priemonė fragmentiškiems istoriniams šaltiniams patvirtinti ar atmesti. Interviu su amžininke Vijole Stulginskiene leido geriau išsiaiškinti pokarinį 1950 m. sovietinį gamtosauginį ugdymą Lietuvos švietimo mokyklose. Antras interviu paimtas iš žymaus visuomenės veikėjo, gamtosaugininko Romo Pakalnio, kuris sovietiniais metais daug prisidėjęs prie saugomų teritorijų tinklo sukūrimo. Jo prisiminimai padėjo atskleisti gamtosauginę mokslinės minties raidą.

Darbo struktūra. Darbą be įvado, išvadų ir šaltinių bei literatūros sąrašo, priedų, sudaro trys dalys, atitinkamai suskirstytos į skyrius bei poskyrius. Pirmoje darbo dalyje susisteminti naudoti šaltiniai ir literatūra. Antroji dalis koncentruojasi ties gamtosauginės politikos vaidmeniu sovietinio valdymo sistemoje, o trečioji skirta žmogaus ir gamtos sąveikos kitimo sovietinės ideologijos poveikyje vertinimui. Tokia analizuojamos tyrimo medžiagos schema leido naujai pažvelgti į sovietinės gamtosauginės praktikos raidą.

Pirmoje dalyje yra pateikiami argumentai parodantys, kad darbe naudoti šaltiniai ir istoriografija parinkti dėsningai. Surinkta gausi ir įvairi istorinė medžiaga, kuri buvo naudota sovietinės gamtosaugos vertinimui ir įgalino atsekti gamtosauginės minties raidos dėsningumus.

Antroji darbo dalis suskirstyta į penkis skyrius, kurie atliepia atskirus SSRS vadovų valdymo periodus ir laikmečius suformavusius sovietinės gamtosauginės politikos aspektus. Analizė pradedama nuo bolševikų perversmo ir šalies gamtos išteklių nacionalizavimo proceso, įvertinama Pirmosios Lietuvos Respublikos gamtosauginė pažanga. Antrasis skyrius parodo gamtosauginių veiksmų politinius ypatumus 1940-1955 metų laikotarpiu, o šios dalies trečiasis skyrius sutelktas ties Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu, kuris respublikos gamtosaugai laikomas reikšmingu etapu. Ketvirtasis skyrius apima SSRS politinio sąstingio periodą ir respublikinės gamtosauginės teisės stagnaciją. Skyrius baigiamas Michailo Gorbačiovo paskelbtu šalies persitvarkymu ir naujų gamtosauginių organizacijų steigimu.

Trečioji, į šešis skyrius suskirstyta, magistrinio darbo dalis apima žmogaus ir gamtos sąveikos kitimą sovietinės ideologijos poveikyje. Pirmame skyriuje parodoma, kaip formuojami sovietiniai gamtos užvaldymo principai. Antrajame – išskiriama sovietinės švietimo sistemos svarba liaudies ūkiui. Trečiame skyriuje išanalizuotos SSRS gamtosauginio švietimo sistemos sukūrimo prielaidos. Ketvirtas ir penktas skyriai apima naujus sovietinio švietimo koncepcijos prioritetus ir įgyvendinimo mechanizmą. Gamtosauginio ugdymo įvertinimui buvo pasitelkti formalaus ir neformalaus švietimo politiniai aspektai. Paskutinis trečiosios dalies skyrius apima prasidėjusią SSRS atvirumo ir pertvarkos politiką, parodomas informacijos laisvėjimas ir ekologiškai raštingos visuomenės pilietiškumas.

1. ISTORIOGRAFIJA IR ŠALTINIAI

Kuo daugiau dykumų darė žydinčiai sodais,
tuo daugiau žydinčių sodų pavertė dykumomis¹³

Sovietmečiu santykiai su aplinka (tuomet naudota sąvoka gamta) rėmėsi vartotojišku požiūriu į gamtos išteklius. Paskutiniaisiais SSRS gyvavimo metais socialistinio ūkio modelis bankrutavo, o neefektyvus valdymas atvedė šalį ne tik į ekonominę, bet ir ekologinę krizę¹⁴. Ar galima vien tik ekonominiu, politiniu ir teisiniu aspektu paaiškinti sovietinės gamtosaugos neveiksmumą? Tik iš dalies. Svarbu išanalizuoti sovietinės ideologijos įtaką socialinei bei kultūrinei visuomenės raidai. Į vertinimą įtraukiant socialinius, kultūrinius, politinius ir ekonominius veiksnius, galima tiksliau paaiškinti sovietinio ekologinio neraštingumo ištakas. Magistro darbo tyrimui atlikti buvo naudojami teisiniai dokumentai, statistikos leidiniai, amžininkų atsiminimai, periodinė sovietinė spauda, sovietiniai ir dabarties moksliniai straipsniai ir knygos, vadovėliai bei interneto šaltiniai.

Dabarties tyrimuose sovietinė gamtosauga dalinama chronologinėmis ribomis – ankstyvasis ir vėlyvasis sovietmetis^{15, 16}. Lietuviškoje istoriografijoje pastebimos tendencijos sovietinį gamtos apsaugos diskursą vesti siauru dialogu ar jungiant su kitomis mokslo sritimis.

Literatūra, kuri naudota magistro darbe buvo parinkta taip, kad sovietinė gamtosaugos politika atsiskleistų nauju požiūriu. Siekiant šio tikslo buvo išnagrinėta literatūra, parodanti gamtosaugos principus Lietuvoje iki inkorporavimo į SSRS. Temą plėtoti padėjo išsami Algirdo Bruko publikacija „Gimtasai kraštas“ apie Lietuvos gamtos paveldo apsaugos raidą (2010). Autorius lygino prieškarinio Lietuvos, Lenkijos ir Estijos įdirbius gamtosaugoje. Informacijos papildymui panaudotas Rūtos Baškytės ir Vytauto Žeimanto¹⁷ straipsnis apie okupuoto Vilniaus krašto saugomų teritorijų steigimo ypatumus. Magistro darbe atliktam tyrimui reikalingų žinių buvo paimta iš gamtininko Tado Ivanausko knygos „Aš apsisprendžiau“¹⁸. Šio gamtininko nuopelnus prieškarinio Lietuvos gamtosaugai išskyrė Algimantas Jakimavičius¹⁹ ir Algirdas Gaigalas²⁰. Autoriai akcentavo T. Ivanausko požiūrį į gamtosauginį visuomenės švietimą ir gamtosauuginių organizacijų kūrimą. Tiriant šį periodą, daug dėmesio skirta prieškarinio Lietuvos gamtos išteklius saugantiems įstatymams, padarytas jų kritinis įvertinimas.

¹³ Sovietmečio gamtos apsaugos apibudinimas, Interviu su Romu Pakalniū, Garso įrašas ir stenograma, 2014 05 06.

¹⁴ Винер Д., Уголок свободы, Охрана природы в России: от Сталина до Горбачева, *Неприкосновенный запас*, 2006, no. 2(46), <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/vi6-pr.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 15.

¹⁵ Baškytė R., Bezaras V., Kavaliauskas P., Klimavičius A., Raščius G., *Lietuvos saugomos teritorijos*. Kaunas, 2006, p. 328.

¹⁶ Bendaravičius B., *Kraštotvarka*, 2008, p 17, www.asu.lt/file.doc?id=22214, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 25.

¹⁷ Baškytė R., Žeimantas V., Saugomos teritorijos: nuomonių ir interesų kryžkelėje, *Gairės*, 2011, nr. 5 (204), p. 6.

¹⁸ Ivanauskas T., *Aš apsisprendžiau*, Vilnius, 1994.

¹⁹ Jakimavičius A., Gamtininkai ir Lietuvių mokslo draugija, *Ekologija*, 2008, vol. 54, nr. 1, p. 65.

²⁰ Gaigalas A., Lietuvos gamtos draugijų visuomeninė veikla, *Mokslas ir gyvenimas*, 2006, nr. 11, p. 3.

Išanalizuoti sovietmečio laikotarpio gamtosaugos teisinę bazę palengvino Antano Marcijono ir Broniaus Sudavičiaus²¹ straipsnis, kuriame apžvelgiama atkurtos nepriklausomos Lietuvos aplinkos apsaugos teisėkūra ir svarstomos galimybės perkelti sovietinės teisės gamtosaugines normas. Teisininkai pastebi, kad SSRS gamtos apsaugą reglamentuojantys įstatymai buvo pakankamai geri, bet jų vykdymas buvo neefektyvus. Apie sovietinį gamtinių išteklių teisinį saugojimą, kontrolės ir įstatyminio užtikrinimo problemas 1996 m. rašė Alvydas Šakočius²². Petras Selilionis²³ šalia savo pagrindinių tyrimų apie šiuolaikinių ekologinių teisės normų įgyvendinimą Lietuvoje, užgriebia keletą sovietinės gamtosauginės teisės niuansų. Nedidelę tyrimo dalį sovietmečiui paskyrė Pranas Mierauskas ir Arnas Palaima²⁴ 2012 m. straipsnyje nagrinėjančiame kompleksinių saugomų teritorijų sampratą.

Peržvelgiant šiuolaikinę šalies gamtosauginę istoriografiją, galima konstatuoti, kad Lietuvoje sovietmetis panyra užmarštin. Pastebimas kryptingumas, kai šalies mokslininkai Povilas Baltrėnas²⁵, Zenonas Venckus^{26, 27} bei kiti, rašantys metodinę literatūrą modernios aplinkos apsaugos politikos temomis, ima skirti vis mažiau dėmesio sovietinės gamtosaugos analizei. Įžvelgiama, kad dabartiniu metu gamtosauginės teisės tyrimai, pavyzdžiui Petro Selilionio „Lietuvos ekologinės teisės sistemos formavimasis“ (2007) iš esmės skirti ES aplinkos teisės raidos etapams, o sovietmečio analizei juose vietos nebelineka. Nežiūrint to, kad lietuviška istoriografija sovietinės gamtosaugos teisiniame įvertinime užima nedidelę visumos dalį, literatūra papildė žinias apie buvusį SSRS aplinkos apsaugos ir jos išteklių teisinį reglamentavimą.

Lietuvoje išsamių tyrimų apie sovietinio gamtosauginio modelio principų susikūrimą ir funkcionavimą yra negausu. Pabrėžtina, jog šiandien yra publikuota vienintelė knyga²⁸ platesnėmis chronologinėmis ribomis apimanti visą sovietinės Lietuvos gamtosauginę raidą. 2000 m. knygą Aplinkos apsaugos ministerijos užsakymu parašė sovietinės gamtosaugos veteranai Karolis Jankevičius²⁹ ir Juozas Stasinas³⁰. Autoriai pateikė daug prisiminimų ir įvairios dokumentuotos medžiagos apie sovietinį respublikos gamtos apsaugos funkcionavimą. Knygoje randamos išskirtinės datos ir įvykiai, turėję įtakos aplinkos apsaugos politikai sovietinėje Lietuvoje. Gamtosaugininkai prisimena su kokias sunkumais buvo susiduriama sprendžiant respublikos gamtosauginius klausimus. Nesumenkinant darbo istorinės reikšmės, visgi įvykių liudytojais

²¹ Marcijonas A., Sudavičius B., Aplinkos apsauga teisės reformos kontekste, *Teisė*, nr. 5(30), 1996, p. 109-119.

²² Šakočius A., Valstybės aplinkosaugos funkcijos įgyvendinimo organizaciniai aspektai, *Kriminalinė justicija*, 1996.

²³ Selilionis P., Lietuvos ekologinės teisės sistemos formavimasis, *Jurisprudencija*, 2007, nr. 4(94) p. 54–60.

²⁴ Mierauskas P., Palaima A., Darnaustystymosi strategija. Ekologinis tinklas Lietuvoje: kūrimo principai gamtinio karkaso pagrindu, *Mokslo darbai*, 2012, nr. 1(6), p. 59.

²⁵ Baltrėnas P., *Aplinkos apsauga*, 2008, p. 576.

²⁶ Venckus Z., *Aplinkos politika*, 2012, p. 248.

²⁷ Venckus Z., *Aplinkos apsaugos politika ir teisė*, 2008, p. 210.

²⁸ Jankevičius K., ir Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, ABO leidykla, 2000.

²⁹ Vyriausioji enciklopedijų redakcija, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1986, p. 99.

³⁰ Ten pat.

neatskleidė visų sovietinės gamtosaugos kūrimosi atspalvių. Knygoje nerandama atsakymo į klausimą, kokios buvo giluminės sovietinės sistemos ekologiško neraštingumo priežastys.

Šiuolaikinis diskursas apie sovietinę gamtosauką neatsiejamas nuo tyrimų, parodančių kaip Lietuvos kelias į išsilaisvinimą buvo susijęs su ekologine buvusios santvarkos kritika^{31, 32, 33, 34}. Autoriai pastebi, kad visuomenės ekologinio judėjimo formavimasis vyko ne tik Lietuvoje³⁵, tuo pat metu ekologiniai klubai kūrėsi visose sąjunginėse respublikose. Vėlgi, reikia pastebėti, kad sovietinis gamtosauginis naratyvas, pradėtas nuo ekologinių klubų susikūrimo, neatsako į klausimą, kodėl SSRS gamtos apsauga funkcionavo netinkamai.

Vykdamas magistro darbo tyrimą buvo bandyta plėtoti temą apie sovietmečio partinių biurokratų privilegijas, naudojant gamtinius išteklius. Pavyzdžiui, sovietmetyje aukšti komunistų partijos veikėjai mėgo medžioklę (neretai tai darydavo saugomose teritorijose), tačiau darbo eigoje tyrimas buvo nutrauktas. Tokio sprendimo priežastis buvo tai, kad nomenklatūrininkų privilegijų analizė nepapildė esminiais faktais sovietinio gamtosauginio valdymo tyrimo. Todėl Viliaus Ivanausko daktaro disertacija „Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1970-1988 m.)“ (2008) ir Vladimiro Boreikos knyga „Царские охоты» — от Владимира Мономаха до Владимира Щербицкого“ (2000), kaip medžiaga nebuvo panaudota.

Svarbus literatūros šaltinis buvo Lietuvos miškininko Algirdo Bruko prisiminimai, kurių dėka magistro darbas prasiplėtė faktais, atskleidžiančiais kaip buvo atkuriami karo nuniokoti miškai³⁶. Miškų saugojimo temą keliais įdomiais įvykiais papildė Rumšiškių vyresnioji muziejininkė Elvyra Straševičienė³⁷. Naudingos medžiagos rasta publikacijose apie sovietmečiu kurtą saugomų teritorijų tinklą, kurį nagrinėjo Saliamonas Paltanavičius³⁸, Arūnas Bukantis³⁹, Pranas Baltrėnas⁴⁰, Rūta Baškytė⁴¹. Apie pirmojo Lietuvos nacionalinio parko įkūrimą naudingos informacijos paimta iš 1993 m. Vilniaus universiteto studijos⁴².

Darbe naudota dabartinės Rusijos ir buvusių sovietinių respublikų istoriografija. Priešingai nuo lietuviškosios, čia gausu publikacijų, tiriančių sovietinę gamtosauką. Daugelis autorių, tyrę

³¹ Juknys R., Aplinkotyra, Kaunas, 2005, p. 13.

³² Baločkaitė R., Rinkevičius L., Sovietinės modernybės virsmas: nuo Černobylio bei Ignalinos iki Žaliųjų judėjimo ir Sąjūdžio, *Sociologija, Mintis ir veiksmas*, 2008, 2 (22), p. 20-40.

³³ Vitkauskas K., *Lietuvos žaliaji partija, Politinės partijos Lietuvoje: atgimimas ir veikla*: str. rinkinys, sud. Algis Krupavičius, Kaunas, 1996, p. 256-263.

³⁴ Paulauskas K., Šiuolaikiniai socialiniai judėjimai, *Politologija*, 2004, nr. 4 (36), p. 110-134.

³⁵ Jankauskaitė V., *Sąjūdžio spaudos paveldas Lietuvoje*, Vilnius, 2012, p. 59-75.

³⁶ Brukas. A., Lietuvos gamtos paveldo apsauga, *Gimtasai kraštas*, 210, p. 97.

³⁷ Straševičienė E., Istorinis Lietuvos valstybinių miškų ir girių priežiūros aspektas, *Acta humanitarica a universitatis Saulensis*, 2011, t. 13, 100-110.

³⁸ Paltanavičius S., *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, 2006, p. 10, 12, 13.

³⁹ Bukantis A., Gedžiūnas P., Giedraitienė J. ir kt., *Lietuvos gamtinė aplinka, būklė, procesai ir raida*, Vilnius, 2008, p. 40, 72, 134, 139, 169-172.

⁴⁰ Baltrėnas P., Lygis D., Mierauskas, P. Oškinis V., Simaitis R., *Aplinkos apsauga*, Vilnius, 1996, p. 288.

⁴¹ Baškytė R., Bezaras V., Kavaliauskas P., Klimavičius A., Raščius G., *Lietuvos saugomos teritorijos*, Kaunas, 2006, p. 328.

⁴² Vilniaus universitetas, *Žemaitijos Nacionalinio parko planavimo schema*, Vilnius, 1996, p. 6.

sovietinės gamtosaugos ištakas, pateikė kritinius lenininių gamtosauginių principų vertinimus^{43, 44} 45, 46, 47, 48, 49. Pateikta įrodymų, kad šie principai neturėjo jokio teisinio pagrindo. Sovietinės teisės problemas tiria Michailas Brinčiukas^{50, 51}, ruošęs SSRS oro apsaugos įstatymą. Keliolikos vadovėlių autorius bando rasti atsakymą, kodėl sovietmetyje priimami aplinką saugantys įstatymai tinkamai nefunkcionavo. Faktą, kad teisės aktai nebūdavo pilnai įgyvendinami, pabrėžė interviu metu žymus sovietmečio gamtosaugininkas Romas Pakalnis⁵². Įdomi teisės mokslų daktaro Sergejus Balašenko studija⁵³, skirta Baltarusijos gamtosaugos raidai. Mokslininko pasirinktos plačios chronologinės ribos išsamiai apėmė sovietinį laikotarpį. S. Balašenko analizavo pirmąjį Baltarusijos gamtos apsaugos raidos etapą, prasidėjusį „Gamtos apsaugos įstatymo“ priėmimu. Mokslininkas aiškino, kaip buvo respublikoje priimami gamtosauginiai teisės aktai ir analizavo jų įgyvendinimo efektyvumą. Valerijaus Masliajevo⁵⁴ kompleksinis vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams plačiai apima Rusijos gamtosaugos raidą: nuo pirmųjų caro Petro I įsakų iki šių dienų. Renkant medžiagą buvo kritiškai įvertintas Viktoro Evlanovo⁵⁵ straipsnis apie ekologijos įtaką valstybės raidai. Tyrėjo nuomone 1960-1980 m. sovietai buvo sukūrę funkcionuojančią gamtosauginę administracinę sistemą. Pastebėtina, kad tokia V. Evlanovo pozicija šiuolaikinėje Rusijos gamtosauginėje istoriografijoje sutinkama itin retai. Viktoro Bartnejevo⁵⁶ ir Elenos Glazunovos straipsnis prieštarauja V. Evlajevio nuomonei ir pristato sovietinę gamtosaugą kaip sistemą, stabdančią gamybinių jėgų tobulėjimą. Genadijaus Šmalio⁵⁷ nuomone sovietinis gamtinių išteklių naudojimas ir jų saugojimas patyrė fiasko.

⁴³ Юричев Е. Н., *Очерки истории лесного хозяйства Вологодской области*, Вологда, 2009, с. 65.

⁴⁴ Безбражная А. Е., К вопросу о начале государственного-правового регулирования заповедного дела в Аскании-Нова (1919-1929 г.г.), *Юридические науки*, 2009, т. 22 (61), но. 2, с. 321-327.

⁴⁵ Виктор Е., Проблемы экологии и государство, *Экспертиза*, но. 8, 2012, http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1346406456&archive=1346839120&start_from=&ucat=14&, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 05.

⁴⁶ Гололобов. Е. И., *Человек и природа на Обь-Иртышском Севере (1917-1930): исторические корни современных экологических проблем*, Монография, Ханты-Мансийск, 2009, с.14.

⁴⁷ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 14, 16, 18, 20, 22, 25, 26, 58.

⁴⁸ Моисеев Н. А., Уроки двухвековой истории лесоуправления и учет их при определении ориентиров на будущее, *Лесной журнал*, 2013, но. 2, с. 4.

⁴⁹ Борейко В. Е., *Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина*, Киев, 1996, т. 1, с. 61.

⁵⁰ Бринчук М. М., *Экологическое право*, Москва, 2009, с. 74.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Interviu su Romu Pakalniu, *garso įrašas ir stenograma*, 2014 05 06.

⁵³ Балащенко С. А., *Государственное управление в области охраны окружающей среды*, Минск, 2000, с. 23.

⁵⁴ Масляев В. Н., *Охрана окружающей среды*, Саранск, 2009, с. 26.

⁵⁵ Евланов В., Проблемы экологии и государство, *Экспертиза*, 2012, но. 8, http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1346406456&archive=1346839120&start_from=&ucat=14&, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 21.

⁵⁶ Бартнев В. И., Глазунов. Е. Н., *Содействие международному развитию*, Москва, 2012, р. 37.

⁵⁷ Шмаль А. Г., Российская демократия как фактор экологической опасности, *Экологический вестник России*, 2008, но. 7, с. 44.

Iš užsienio gamtosauginės istoriografijos išskirtina publicisto ir politologo Sergėjaus Kara-Murzos⁵⁸ knygą, kurioje jis pristatė sovietinės visuomenės kūrimąsi. Autorius nemažą dėmesį skyrė gamtosauginei minties raidai visuomenėje ir pabrėžė ydingą revoliucinio bolševizmo ideologiją gamtosauginiui švietimui. Toks požiūris magistro darbe vystomai įdėjai yra labai artimas. Gamtosauginio švietimo įtakos veiksnius ekologinės visuomenės formavimuisi nagrinėjo Nafiset Ashadovna⁵⁹ ir Asijet Nurbijevna. Tyrėjų nuomone, 1970 m. įvykdyta švietimo reforma turėjo aiškų tikslą – sutvarkyti žmogaus ir gamtos santykius, nes sovietinės propagandos suformuotas „gamtos nugalėtojo“ statusas atvedė visuomenę į gamtinį neraštingumą. Tyrėjų poziciją palaiko Ala Bolotova⁶⁰, kuri savo darbuose išskyrė sovietmečio gamtosaugos politikos etapus ir parodė, kad Skirtinguose šalies vystymosi etapuose sovietinė gamtosauginė ideologija keitėsi. Autorė atkreipė dėmesį, kad nuo komunistų partijos uždavinių priklausė visuomenės santykiai su gamta. A. Bolotovos teigimu, sovietiniai principai neracionaliai naudoti gamtinius išteklius susiformavo neteisėtos prievartos sąlygomis – stalininių represijų metu. Norisi pažymėti ir kitą autorių, padėjusį išplėtoti sovietinio švietimo subtilumus. Magistro darbui rengti buvo naudinga mokslininkės Elenos Liovkinos⁶¹ surinkta informacija apie bolševikų 1920 m. ir 1935 m. švietimo reformas.

Darbe didelis dėmesys skirtas saugomų teritorijų kūrimuisi. Kokiais tikslais sovietai kūrė gamtinius ir medžioklės rezervatus bei draustinius, kai antropogeninės veiklos teritorijose gana ilgą laiką ekologijos terminas buvo visai nežinomas? Profesorius Eugenijus Gololobovas⁶², nagrinėjęs Sibiro krašto ekologiją, klausė: kaip galima paaiškinti veiksmus, kai Sibiro krašte sovietinė valdžia nušluodavo nuo žemės paviršiaus mažų šiaurės tautų saugomas šventas giraites – unikalias kertines buveines, į kurių teritorijas vietiniai bijodavę net įeiti. Jų vietoje komunistai statydavo gyvenvietes ir skubėdavo kurti vietinius draustinius. Lietuvoje buvo atvejų, kai saugomas teritorijas tekdavo atiduoti kariškiams, kaip strategiškai svarbias raudonajai armijai^{63, 64}. Sovietinių saugomų teritorijų klausimus sprendė rusų mokslininkai 2003 m. išleistoje kolektyvinėje monografijoje „Gamtos apsauga Rusijoje – nuo Gorbačiovo iki Putino“⁶⁵. Autoriai teigė, kad sovietai saugomas teritorijas „saugojo“ tiek, kiek jos netrukdė šaliai ekonomiškai vystytis. Kai tik ekonomika „buksuodavo“

⁵⁸ Кара-Мурза С., *Советская цивилизация. От начала до Великой Победы*, Харьков, 2007, с. 166.

⁵⁹ Асхадовна Х. Н. Экологическая культура молодежи современной России: социологический анализ, *Полный текст автореферата диссертации*, 2009, <http://cheloveknauka.com/ekologicheskaya-kultura-molodezhi-sovremennoy-rossii-sotsiologicheskiiy-analiz>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 16.

⁶⁰ Болотова А., Государство, геологи и колонизация природы в СССР, *Неприкосновенный запас*, 2006, no. 2(46), <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/bo-pr.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 15.

⁶¹ Лёвкина Е. В., *Методика преподавания биологии*, Бузулук, 2013, с. 16-17.

⁶² 61. Гололобов Е. И., *Человек и природа на Обь-Иртышском Севере (1917-1930): исторические корни современных экологических проблем*, Монография, Ханты-Мансийск, 2009, p. 14, 121.

⁶³ Baubinas R., Timinskas J., *Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės*, Vilnius, 1997-1998, p. 75.

⁶⁴ Arlauskaitė I., Kšanytė-Armstrong R., *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, Vilnius, 2007, p. 264.

⁶⁵ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 14, 16, 18, 20, 22, 25, 26, 58.

partija prisimindavo draustinius^{66, 67}. Panaudota medžiaga apie draustinius padėjo kritiškai įvertinti Lenino nuopelnus kuriant pirmuosius draustinius^{68, 69}.

Šaltinių analizė magistro darbe užima ypatingą vietą. Prieškario Lietuvos gamtosaugos raidai nuodugniai išnagrinėti padėjo pirmieji Laikinosios Lietuvos vyriausybės Ministrų kabineto įsakymai dėl miškų⁷⁰ ir medžioklės⁷¹. Svarbus buvo ir 1936 m. Miškų departamento aplinkraštis Nr. 18424, padėjęs išskirtinių gamtinių objektų saugojimo pagrindus^{72, 73}. Lietuvos gamtosaugos vystymosi temą praplėtė prieškario laikraštis „Ūkininko žodis“⁷⁴ (1938), sovietmečiu rašyti Viktoro Bergo⁷⁵ (1983), Liongino Šepečio⁷⁶ (1970) straipsniai.

Darbo eigoje atlikta sovietinės teisės analizė ir išskirti nutarimai, vėliau turėję įtakos vietinių ir sąjunginių institucijų susikūrimui bei gamtos ir jos išteklių apsaugai. Tyrimui naudotos LSSR norminių aktų knygos „Normatyvinių aktų rinkinys“⁷⁷ (1976) ir „Teisinė gamtos apsauga“⁷⁸ (1978). Dalis SSRS ir sovietinių respublikų teisės aktų buvo surinkti iš „Сборник законодательных актов“⁷⁹ (1961). Didelis dėmesys buvo sutelktas teisinės bazės įvertinimui pirmaisiais SSRS susikūrimo metais.

Atkreiptinas dėmesys, kad sovietmečiu bolševikų nacionalizacijos dekretai pristatomi kaip pirmieji gamtosauginiai nutarimai. Toks nusistatymas stebimas ne tik tuometinėse rusų kalba išleistose publikacijose. Panašaus pobūdžio sovietinės nacionalizacijos traktavimas sutinkamas Antano Marcijono „Teisinė gamtos apsauga“⁸⁰, Elenos Šapokienės⁸¹ ir Vaclovo Mališausko⁸² leidiniuose. Lietuviški šaltiniai su sovietinės gamtosaugos teisiniu įvertinimu papildo supratimą apie buvusį SSRS aplinkos apsaugos ir jos išteklių teisinį reglamentavimą. Išanalizavus teisinius dokumentus, atsektas pirmųjų SSRS gamtosauginių institucijų^{83, 84, 85}, kūrimasis, nustatyta kaip

⁶⁶ Горяшко А., История российских заповедников, *Биология*, 2000, no. 40, c. 3, 5.

⁶⁷ Палач советских заповедников, <http://www.ecoethics.ru/old/b61/17.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

⁶⁸ Борейко В. Е., *Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина*, т. 1, Киев, 1996, c. 61.

⁶⁹ Русаков Г. В., Конечный А. Г., Косова А. А. и др., *Астраханский заповедник*, Москва, 1991, c. 4.

⁷⁰ LVŽ papildymas, *Lietuvos aidas*, nr. 149, 1918 12 05.

⁷¹ Medžioklės laikinosios taisyklės, *Vyriausybės Žinios*, nr. 1, 1920 06 15.

⁷² Mūsų Girios, 1936, Nr. 8–9, p. 487.

⁷³ Mūsų Girios, 1936, Nr. 4, p. 270.

⁷⁴ Vasariniai kviečiai, *Ūkininko žodis*, 1938, Nr. 2, p. 1.

⁷⁵ Bergas V., Mintys apie mūsų gamtosauką, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 10, p. 11.

⁷⁶ Šepetys L., Gamta žmogus kultūra, *Mūsų gamta*, 1970, nr. 1, p. 1.

⁷⁷ Gamtos apsauga, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 6, 119, 140, 185, 194-209, 210-222.

⁷⁸ Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 18, 22, 23, 50.

⁷⁹ Колбасов О. С., *Охрана природы. Сборник законодательных актов*, Москва, 1961, c. 56.

⁸⁰ Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 18.

⁸¹ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 28.

⁸² Mališauskas V., *Racionalus gamtos išteklių naudojimas*, Vilnius, 1985, p. 155.

⁸³ Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1920, no. 66, c. 297.

⁸⁴ Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1921, no. 65, c. 492.

⁸⁵ Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1922, no. 2, c. 29.

buvo organizuojama jų veikla. Renkant medžiagą apie draustinių steigimą, jų steigimo ypatumus naudotasi sovietmečio ir dabarties knygomis^{86, 87, 88}.

Sovietinę gamtosaugos raidą puikiai papildė sovietinės publikacijos spaudoje, nes straipsnių šia tema yra pakankamai^{89, 90, 91}. Aktualius rašinius su konkrečiais faktais publikavo „Švyturys“⁹², „Kultūros barai“⁹³, „Literatūra ir menas“⁹⁴, „Tiesa“⁹⁵ ir daugelis kitų. Išskirtini žurnale „Mokslas ir gyvenimas“ publikuoti Antano Kvedaro⁹⁶, Kazio Ėringio⁹⁷, Kazio Giniūno⁹⁸ ir Viktoro Bergo straipsniai⁹⁹. Siekiant tyrimo tikslų nuosekliai peržiūrėta sovietinė periodika. Joje buvo nuolat rašoma, kad reikia keisti visuomenės ir gamtos santykių kokybę. Daug straipsnių pasirodė pradėjus leisti žurnalą „Mūsų gamta“, vėliau gamtosauginio ugdymo klausimais pradėjo rašyti visi periodiniai leidiniai. Išskirtini Dovydo Armando¹⁰⁰, J. Levickio¹⁰¹, Vytauto Liutiko¹⁰², Kazio Šešelgio¹⁰³, Česlovo Kudabos¹⁰⁴, partinio veikėjo Liongino Šepečio straipsniai¹⁰⁵. Atkreiptinas dėmesys, kad žurnale „Mūsų gamta“ nuo 1968 m. buvo spausdinta Žano Dorbsto „Kol dar nenumirė gamta“¹⁰⁶. Ypatingai gausu spausdintos medžiagos gamtosaugos klausimais buvo publikuota prasidėjus SSRS persitvarkymo vajui. Pabrėžtina, kad imta rašyti apie aplinkos taršos neigiamą poveikį žmogaus sveikatai ir jo gyvenimo kokybei. Iš tokių publikacijų išskirtinas buvusio Lietuvos TSR valstybinio plano komiteto pirmininko pirmojo pavaduotojo Henriko Jackeivičiaus straipsnis „Gamtos apsauga“. Iš jo visuomenė galėjo sužinoti tikrąją respublikos ekologinę būklę¹⁰⁷. V. Murza¹⁰⁸ paskelbė Akmenės, Jonavos, Kėdainių gyventojų sergamumo statistiką. Darbe, ekologiškai būklei įvertinti naudojamas žurnalo „Švyturys“ 1988 m. straipsnis „Gyvename (ir gyvensime) atliekų zonoje.“ Augustas Uktveris¹⁰⁹ diskutavo su mokslininkais ekologiniais

⁸⁶ Треус В., Крамаренко Д., *Заповедник Аскания-Нова*, Киев, 1968, с. 11.

⁸⁷ Иноземцев А. А., *Охрана природы России*, Воронеж, 1981, р. 5, 8.

⁸⁸ Реймерс Н. Ф., Штильмарк Ф. Р., *Особо охраняемые природные территории*, Москва, 1978, с. 13, 18.

⁸⁹ Gaulytė A., Argi be baudų tai nesuprantama?, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 1, p. 33.

⁹⁰ Dūmai neturi teršti oro, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 1, p. 26-27.

⁹¹ Voinšvenskis M., Rūpinimasis gamta – rūpinimasis žmogumi, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 3, p. 17.

⁹² Uktveris A., Gyvename (ir gyvensime) atliekų zonoje, *Švyturys*, 1988, nr. 20, p. 14.

⁹³ Levickas J., Gamta – mūsų namai, *Kultūros barai*, 1967, nr. 7 (31), p. 60.

⁹⁴ Labanauskas K., *Literatūra ir menas*, 1981 nr. 16 (1794), p. 12.

⁹⁵ Negerovės į dienos šviesą., Upelis ne srutoms tekėti, *Tiesa*, 1978 08 02.

⁹⁶ Kvedaras A., Gamtos apsaugos komisija prie LSSR AT, *Mokslas ir gyvenimas*, 1959, nr. 9, p. 15.

⁹⁷ Ėringis. K., Gamtos apsaugos draugijos kraštovaizdžio apsaugos komisijos veikla, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 5, p. 26-27.

⁹⁸ Giniūnas K., Studijuokime gamtos apsaugą, *Mūsų gamta*, 1969, nr. 7, p. 12.

⁹⁹ Bergas V., Gamtos apsauga ir įstatymai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, nr. 8, p. 10.

¹⁰⁰ Armandas D., Gamta ir auklėjimas, *Mūsų gamta*, 1965, nr. 11, p. 5-7.

¹⁰¹ Levickas J., Gamta – mūsų namai, *Kultūros barai*, 1967, nr. 7 (31), p. 60.

¹⁰² Liutikas V., Švietimo ministerija ir gamtos apsauga, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 5, p. 11.

¹⁰³ Šešelgis K., Žmogus gamta ir gamtos apsauga, *Mūsų gamta*, 1965, nr. 6, p. 2.

¹⁰⁴ Kudaba Č., Ekologinės kultūros būtinybė, *Mokslas ir gyvenimas*, 1982, nr. 7, p. 13.

¹⁰⁵ Šepetys L., Gamta žmogus kultūra, *Mūsų gamta*, 1970, nr. 1, p. 1.

¹⁰⁶ Dorbstas. Ž., Kol dar nenumirė gamta, *Mūsų gamta*, 1968, nr. 9(1), p. 22.

¹⁰⁷ Jackeivičius H., Gamtos apsauga, *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, nr. 3, p. 11.

¹⁰⁸ Murza V., Ekologija ir sveikata, *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, nr. 11, p. 22.

¹⁰⁹ Uktveris A., Gyvename (ir gyvensime) atliekų zonoje, *Švyturys*, 1988, nr. 20, p. 14.

klausimais. Kaip prisimena R. Pakalnis¹¹⁰, už viešus pasisakymus spaudoje, neretai autoriai būdavo kviečiami į partijos komitetą auklėjamajam pokalbiui, o jų straipsnių nebepriimdavo redakcijos.

Darbe vertinama kokią įtaką socialinei bei kultūrinei visuomenės raidai turėjo sovietinė ideologija. Tyrinėti pirmieji sovietiniai gamtos mokslų^{111, 112} vadovėliai. Paimtas interviu iš amžininkės Vijolės Stulginskienės¹¹³ padėjo suprasti, kokiais metodais buvo mokoma gamtos mokslų 1948-1955 m. Apie septintojo dešimtmečio užklasinę gamtos pažinimo veiklą medžiagos rasta Apalonijos Jacikevičienės¹¹⁴ knygoje „Gamtos pažinimo mokymas pradinėse klasėse“ (1969). Stasės Dzenuškaitės¹¹⁵ knyga „Meilės gamtai ugdymas pradinėse mokyklose“ (1975) padėjo tinkamai išanalizuoti labai svarbios darbo dalies – 1970 m. SSRS pradėtos švietimo reformos, esmę. Renkant medžiagą, teko analizuoti leidinių, formavusių jaunosios kartos komunistinius įsitikinimus. Išskirtinos Virginijos Savickytės knygos apie pionierių veiklos organizavimą: „Mokyklos komjaunimo aktyvistui“ (1977), „Komjaunimo aktyvisto dienoraštis (1984) ir persitvarkymo laikais parašytą „Klasės vadovas ir pionierius būrys“ (1987). Deja, gamtosagai vietos šiuose leidiniuose nebuvo skirta.

Dalis šaltinių surinkta ir panaudota iš sovietinių gamtos apsaugai skirtų vadovėlių auštosioms mokykloms. Iš to meto lietuviškų pažymėtini Elenos Šapokienės „Gamtos apsauga“ (1976), Antano Marcijono „Teisinė gamtos apsauga“ (1978) ir Vaclovo Mališausko „Racionalus gamtos išteklių naudojimas“ (1985).

Magistro darbe naudotais statistikos šaltiniais siekta parodyti, kokias tempais augo ekonomika ir žemės ūkis. Palyginant skaičius tarpusavyje, geriau atskleidžiamas antropogeninis krūvis gamtai^{116, 117, 118}. Aplinkos taršos kontrolės vystymuisi suprasti buvo naudojami sovietmečio vadovėliai rusų kalba^{119, 120, 121, 122, 123}.

Analizuojant sovietmečio gyvavimo paskutinių metų periodiką, buvo įvertintas Antano Šenavičiaus¹²⁴ straipsnis „Socialistinės gamtosaugos ištakos“, kur autorius, ekologinės grėsmės akivaizdoje, gyrė „pažangiausią“ pasaulyje socialistinę sovietinę gamtosaugą. Įdomu tai, kad A.

¹¹⁰ Interviu su Romu Pakalniu, *garso įrašas ir stenograma*, 2014 05 06.

¹¹¹ Statkinas M. I., *Gamtos dėstymo metodika pradinėje mokykloje*, Kaunas, 1948, p. 5, 59, 63, 67, 151, 177, 135, 182.

¹¹² Šalajevs V. F. *Gamtos mokslo dėstymo metodika*, Kaunas, 1954, p. 29, 26, 30, 258.

¹¹³ Interviu su Vijole Stulginskiene, *stenograma*, 2014 04 10.

¹¹⁴ Jacikavičienė A., *Gamtos pažinimo mokymas pradinėse klasėse*, Vilnius, 1969, p. 213.

¹¹⁵ Dzenuškaitė S., *Meilės gamtai ugdymas pradinėse mokyklose*, Vilnius, 1975, p. 3, 9, 11, 17, 18, 20-21, 22.

¹¹⁶ Культурная революция в СССР 1950-1957, *Статистика*, Москва, 1958, с. 346, 347, 350, 355.

¹¹⁷ Основные показатели развития народного хозяйства союзных республик, *Страна Советов за 50 лет (Сборник статистических материалов)*, ч. 2, Москва, 1967, с. 322.

¹¹⁸ Печать в СССР в 1980 году, *Статистический сборник*, Москва, 1981, с. 221.

¹¹⁹ Черкинский С. Н., Заболеваемость населения и гигиенические задачи водоснабжения, Москва, 1975, с. 3-21.

¹²⁰ Белова С. В., *Охрана окружающей среды*, Москва, 1983, с. 54.

¹²¹ Белов С. В., Барбинов Ф. А., Козьяков А. Ф., Павлихин Г. П., *Охрана окружающей среды*, Москва, 1983, с. 18, 23.

¹²² Хачатуров Т. С., *Экономические проблемы рационального природопользования и охрана окружающей среды*, Москва, 1982, с. 103.

¹²³ Орлов В. Н., *Колхозное, земельное, водное, лесное и горное право; правовая охрана природы*, Москва, 1984, p. 16.

¹²⁴ Šenavičius A., *Socialistinės gamtosaugos ištakos*, *Mokslas ir gyvenimas*, 1987, nr. 4, p. 4.

Šenavičius 1988 m. apginė disertacija¹²⁵ „TSKP gamtosaugos politika ir jos įgyvendinimas 1961-1975 m. (Lietuvos kompartijos medžiaga)“.

Magistro darbo rengimo metu kritiškai išanalizuota ir įvertinta medžiaga įgalino argumentuotai ir apibendrintai parodyti gamtosauginės minties ir praktikos evoliuciją sovietinėje Lietuvoje.

¹²⁵ Humanitariniai mokslai, *Lietuvos mokslininkų (registruojamų pagal išduotus mokslo laipsnių diplomus) sąrašas*, <http://www.mokslas.mii.lt/mokslas/SRITYS/duom00.php?pav=%D0&sritis=H>,

2. GANTOSAUGINĖS POLITIKOS VAIDMUO SOVIETINIO VALDYMO SISTEMOJE

1868 m. Karlas Marksas laiške Fridrikui Engelsui rašė – „*nė viena išnaudojamų visuomenių nesugebėjo įgyvendinti gamtos apsaugos priemonių, nes technikos vystymasis ir pelno troškimas veda prie grobuoniško išteklių naudojimo. Tik socializmo sąlygomis atsiranda galimybė užtikrinti racionalų gamtos išteklių naudojimą ir jų apsaugą. Reguluoti daromą poveikį aplinkai, atsižvelgiant į dabartinius uždavinius ir būsimų kartų interesus*“¹²⁶. Marksizmo praktikas ir Sovietų Sąjungos įkūrėjas Vladimiras Iljičius Leninas teorinius prieštaravimus tarp visuomenės ir gamtos „išsprendė“, panaikindamas žemės ir kitų gamtos turtų privatinę nuosavybę¹²⁷. Iš esmės nauji gamtos turtus saugantys įstatymai tariamai turėjo, įgyvendinti Lenino sukurtus „naujus visuomenės ir gamtos santykių principus“¹²⁸.

2.1. Gamtosauga XX a. pradžioje

2.1.1. „Lenininiai“ gamtosauginės teisės principai

Строй во всю трудовую прыть,
Казбек помешает — срыть!
Маяковский, Владимир Владимирович¹²⁹

Carinėje Rusijoje miškų apsauga valstybiniu lygiu buvo susirūpinta Petro I (1672-1727) valdymo metu, kuomet miškams išsaugoti buvo priimami griežti įstatymai. Ypač garsėjo 1703 m. caro dekretas „Dėl saugomų miškų“, kuris numatė mirties bausmę už vieno ąžuolo nukirtimą¹³⁰. Caro Aleksandro I įsakymu, pirmasis rezervatas Belovežo girioje įsteigtas 1802 m., siekiant uždrausti stumbrų medžioklę. Tiesa, rezervato tikslai neturėjo nieko bendro su gamtosaugine mintimi, saugoma teritorija buvo skirta carų ir didikų medžioklei. Įdomu, kad tai nebuvo pirmasis įsakymas dėl Belovežo girios. Šiame miške nuo 1409 m. medžioti stumbrus draudė LDK valdovas ir Lenkijos karalius Vladislovas Jogaila¹³¹. Kaip prisimena amžininkai, Belovežo giriose kadaise stumbrų skaičius buvęs toks milžiniškas, kad Jogaila rengdamasis karui su Livonijos ordinu 1409 m. rudens ir žiemos laikotarpiu paruošė mėsos atsargų 100 000 karių!¹³².

¹²⁶ Маркс К., Энгельс Ф., *Избранные письма*, Москва, 1967, с. 202.

¹²⁷ Leninas V. I., *Kapitalizmo raida Rusijoje*, Pilnas raštų rinkinys, Vilnius, t. 3, 1977, p. 494.

¹²⁸ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 17.

¹²⁹ Павловская Н., Инин А., *Маяковский. Два дня*, Москва, 2013, с. 228.

¹³⁰ Реймерс Н. Ф., Штильмарк Ф. Р., *Особо охраняемые природные территории*, Москва, 1978, с. 13.

¹³¹ Краснитский А. М., *Проблемы заповедного дела*, Москва, 1983, с. 17.

¹³² Соловьев А. И., *Заповедники СССР*, т. 1, Москва, 1951, с. 179.

Rusijos imperijoje pirmoji artima gamtosauginei etikai saugoma teritorija (rezervatas) įsteigta 1874 m. pietinėje Ukrainoje. Šiam reikalui didikas Fridrichas Eduardas Falz-Fein išskyrė virš 500 ha savo dvaro teritorijos¹³³. Estijoje¹³⁴, nuo 1910 m. veikė ornitologinis draustinis Vaikų salose, o Latvijoje tokios formos teritorijos apsauga imama vykdyti 1912 m. Šalia Usmo ežero buvo organizuotas botaninis draustinis¹³⁵. Žinoma, kad carinės Rusijos mokslo atstovai aktyviai dalyvavo 1913 m. pirmoje tarptautinėje gamtos apsaugos konferencijoje, Berne. 1917 m. imperijoje veikė virš 20¹³⁶ valstybinių ir privačių saugomų teritorijų. Europoje, valstybiniu lygiu pirmoji saugoma teritorija buvo įsteigta 1861 m. Prancūzijoje, Fontenblo miško parke. Sugretinus faktus galima daryti išvadą, kad Rusija, lyginant su Europa, vėlavo kurti saugomas teritorijas. Bet, žinant to meto carinės imperijos ekonominį ir visuomeninį-kultūrinį atsilikimą nuo kitų Europos šalių, tuometiniame gamtosaugos supratime vėlavimas buvo nedidelis. Šiuo istoriniu laikotarpiu Lietuvos teritorijoje saugomų teritorijų nebuvo.

„Lenininė“ gamtosauga. Po 1917 m. vasario revoliucijos, naujoji Rusijos Laikinoji vyriausybė sudaryta iš menševikų ir eserų nacionalizavo¹³⁷ buvusias caro medžioklės teritorijas Kryme ir paskelbė jas valstybinės reikšmės rezervatu. Pradėtą organizacinę veiklą nutraukė šalyje prasidėjęs pilietinis karas. Surengus spalio perversmą, bolševikai liko vienintele šalies valdančiąja partija, dėl to marksizmas-leninizmas tapo oficialia valstybės ideologija. Atkreiptinas dėmesys, kad SSRS kuriant komunizmą gamtos išteklių saugojimas ir naudojimas ilgą laiką rėmėsi principu – „Už lenininį požiūrį į gamtą“, nors tam iš esmės nebūta rimto pagrindo. Bolševikinė propaganda rėmėsi teigimu, kad nuo spalio revoliucijos iki 1924 m. Leninas pasirašė 94 (kituose šaltiniuose galima rasti virš šimto) gamtos išteklius saugojančius dokumentus¹³⁸. Sovietų gamtosauginėje mokslinėje ir publicistinėje literatūroje visuomet išskirtiniu pavyzdžiu pateikiamas faktas, kad 1919 m. sausio mėn. Lenino dekretu įsteigtas Volgos upės deltos Astrachanės rezervatas¹³⁹. Akivaizdi, fakto svarba – pilietinio karo įkarštis, suirutė ir kiti veiksniai, turėjo parodyti sovietinei liaudžiai Lenino genialumą ir sukelti pozityvius jausmus revoliucijos vadui. Tai buvo pirmasis SSRS valstybinis rezervatas ir jo įkūrimas padarė pradžią valstybės saugomų teritorijų apsaugos formai. Realybėje šie propagandiniai faktai prasilenkė su tikrove. Sovietmečiu apie Leniną buvo rašyta iš ties daug – politikos ir teisės klausimams, kiekvienam ekonomikos sektoriui ar kultūriniam gyvenimui pagrįsti, visuomet būdavo randama kažko tokio, kas galėtų „pralenkti laiką“, paliudyti ar

¹³³ Треус В., Крамаренко Д., *Заповедник Аскания-Нова*, 1968, Киев, с. 11.

¹³⁴ Цингель Х., Охране природы Эстонии исполняется 100 лет, *Вестник природы*, 2009, no. 4, с. 1.

¹³⁵ Онуфриенко Г. Ф., Законодательное и нормативно-правовое обеспечение охраны культурных и природных ландшафтов в Латвии, *Культура в современном мире*, 2010, http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/home/news/KVM_archive/r_arch-kvm_sections-3.htm, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04.

¹³⁶ Brukas A., Lietuvos gamtos paveldo apsauga 1795–1940 m., *Gimtasai kraštas*, 2010, nr. 3, p. 97.

¹³⁷ Горяшко А., История российских заповедников летом 1917 г., 2000, *Биология*, no. 40, <https://bio.1september.ru/article.php?ID=200004001>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 11.

¹³⁸ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 18.

¹³⁹ Русаков Г. В., Конечный А. Г., Косова А. А. и др. *Астраханский заповедник*, Москва, 1991, с. 4.

įrodyti pirmojo sovietų vado genialumą. Taip, jo organizaciniai sugebėjimai nekvestionuojami, bet šiandien jau faktais ir šaltiniais įrodyta, kad Leninas kaip Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas nepasirašė arti šimto gamtos apsaugą liečiančių dokumentų o jų būta tik kelios dešimtys¹⁴⁰. Didžioji dalis nutarimų savo forma ir turiniu panašėjo į privatinės nuosavybės nusavinimo dekretą „Dėl žemės“¹⁴¹ ir sovietinės propagandos perkeltine prasme buvo „už ausų“ pritemti prie gamtos apsaugos. Panašiu principu pritrauktas 1918 m. gegužės 27 d. dekretas „Dėl miškų“¹⁴². Dekreto gamtosauginė idėja, reikia sutikti, progresyvi pasaulinės gamtosaugos kontekste. Jame aprašytos sąvokos nepraradusios aktualumo ir šiandien. Dokumente buvo pažymėta, kad gamtos turtų negalima vertinti vienašališkai, visi gamtiniai objektai yra glaudžiai tarpusavyje susiję. Mokslinėmis sąvokomis buvo išskirtas miško vaidmuo gamtoje, jo įtaka klimatui, dirvožemiui, vandeniui ir orui. Žinomi faktai liudija, kad gamtosauginius akto pagrindus paruošė prof. Nikolajus Falejevas¹⁴³ ir senojo režimo „buržuaziniai“ mokslininkai bei miškininkai¹⁴⁴. Todėl darytina išvada, kad Lenino miškų dekreto autorystė baigėsi pirmuoju skyriumi, kuriuo jis atšaukė privatinę miškų nuosavybę. „Leninių gamtosaugos principų“ lozungą griauja ir kita oficialiai dokumentuota medžiaga. Mažai žinomas sovietinių metų faktas, kad 1919 m. liepos 8 d. Leninas pasirašė nutarimą „Dėl miško ruošos“¹⁴⁵. Juo remiantis, Rusijoje, šalia geležinkelio kelių, 10 km spinduliu buvo iškiršta 6 mln. m³ medienos. Toks Lenino priimtas sprendimas vėliau turėjo skaudžių pasekmių: sniego sangrūdas, žemės ir geležinkelio kelių eroziją ir kt.¹⁴⁶.

Grįžtant, prie pirmojo rezervato autorystės, atsakymą į klausimą randame 1951 m. išleistoje A. Solovjovo knygoje „SSRS draustiniai“, citata: „*Jau 1919 m. vietiniai tarybų valdžios organai įsteigė Volgos deltoje valstybinį Astrachanės rezervatą su 23 200 ha plotu, dėl vandens paukščių ir žuvų nerštaviečių apsaugos. Šią vietos darbuotojų iniciatyvą sankcionavo Leninas*“¹⁴⁷. Vadinasi revoliucijos vadas asmeniškai neinicijavo, bei nepasirašė pirmojo rezervato dekreto, o svarbiausia kad tokio dekreto nebuvo iš viso!¹⁴⁸. Kitiškai vertinti autoriaus 1951 m. parašytą tekstą nėra pagrindo, jei prisiminsime istoriją: kas, kaip ir kokiais metodais tuo laikotarpiu valdė šalį. Antra vertus, lieka neaišku: kokiu sovietmečio laikotarpiu imtasi vystyti Lenino, kaip aktyvaus gamtosaugininko statusas, tokiai analizei reikalingas išsamesnis tyrimas. Tikrovėje Astrachanės

¹⁴⁰ Боре́йко В. Е., *Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина*, Киев, 1996, т. 1, с. 58.

¹⁴¹ Декрет II Всероссийского съезда Советов о земле. 26 октября (8 ноября) 1917 г., *Декреты Советской власти*, т. 1, Москва, 1957, с. 17.

¹⁴² Декрет о лесах, 1917-1928 годы. *Сб. документов за 50 лет*, Москва, 1967, с. 67.

¹⁴³ Юричев Е. Н., *Очерки истории лесного хозяйства Вологодской области*, Вологда, 2009, с. 65.

¹⁴⁴ Боре́йко В. Е., *Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина*, т. 1, Киев, 1996, с. 62.

¹⁴⁵ Статья но. 348, Декрет Совета Народных Комиссаров, О заготовке леса, *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1919 г.*, Москва, 1943, с. 526.

¹⁴⁶ Моисеев Н. А., Уроки двухвековой истории лесоправления и учет их при определении ориентиров на будущее, *Лесной журнал*, 2013, но. 2, с. 4.

¹⁴⁷ Соловьёв А. И., *Заповедники СССР*, т. 1, Москва, 1951, с. 12.

¹⁴⁸ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 18.

vykdomojo komiteto delegatas Nikolajus Podjampolskis atvykęs pas revoliucijos vadą su savim turėjo paruoštą projektą „Sukurti saugotinas valstybines žemes ir vandenis mokslo ir meno tikslams“¹⁴⁹ bei dviejų saugomų teritorijų planus¹⁵⁰. Tolesni Lenino nuopelnai šioje rezervatų istorijoje dar menkesni. Jis saugomų teritorijų steigimo klausimą perdavė švietimo komisarui Anatolijui Lunačarskui, kuris, kiek padvejojęs, po pusmečio išskyrė pinigų vienai saugomai teritorijai organizuoti. Ši data 1919 m. birželio 3 d., sovietinėje gamtosauginėje historiografijoje laikoma oficialia pirmąja sovietų valstybės įsteigta saugoma teritorija. Bet, laikantis chronologinės įvykių sistemos, akivaizdu, kad bolševikų propaganda vėl sakė netiesą. Dviem mėnesiais anksčiau, 1919 m. balandžio 1 d., Askanija Novos draustinis buvo atkurtas (įkurtas) Ukrainoje¹⁵¹, ir kaip ankstesniu minėtu atveju, tai buvo padaryta vietos valdžios rūpesčiu¹⁵².

Sovietinės gamtosaugos pamatai. Reikia žinoti, kad V. Lenino valdymo laikotarpiu pradeda kurtis praktika, kai gamtos apsaugos funkcijos pradėtos skaidyti po įvairias valstybines institucines organizacijas. Formuojant gamtos apsaugos principus, veiklos pradžioje saugomų teritorijų kūrimas ir valdymas priskirtas Švietimo liaudies komisariatui (ŠLK). Jo iniciatyva 1920 m. birželio mėnesį įsteigtas valstybinis gamtos paminklų apsaugos komitetas¹⁵³. Jis turėjęs koordinuoti ir reguliuoti įvairių institucijų veiklą susijusią su gamta. Bet jau po mėnesio, liepos 20 d., V. Leninas pasirašė dekretą „Dėl medžioklės“¹⁵⁴, kuriuo remiantis visų rūšių saugomų teritorijų įsteigimo ir kontroliavimo klausimus perdavė Žemės ūkio liaudies komisariatui (ŽŪLK). 1921 m. rugsėjo 16 d. Lenino sprendimu „Dėl gamtos paminklų, sodų ir parkų apsaugos“¹⁵⁵ saugomų teritorijų klausimai vėl grąžinami ŠLK jurisdikcijai. Tačiau, tų pačių metų gruodžio 28 d. sekantis dekretas¹⁵⁶ suteikė teisę ŽŪLK skelbti vaistinių augalų draustinius. Kaip ateitis parodė, kova tarp institucijų dėl gamtos apsaugos, konkrečiau dėl jos gamtinių išteklių, vyko visu SSRS gyvavimo periodu. Įdomu tai, kad kuomet valstybiniu lygmeniu buvo bandoma įsteigti vieną organizaciją, kuri būtų ėmusi sisteminės gamtos ir gamtinių išteklių apsaugos, visuomet tarpusavyje konkuruojančios žinybos susivienydavo¹⁵⁷. Tokia situacija įvyko 1923 m., kai Valstybinio plano pirmininkas Glebas Križižanovskis, neapsikentęs esančios dvivaldystės keliamų problemų, pasiūlė sukurti

¹⁴⁹ Реймерс Н. Ф., Штильмарк Ф. Р., *Особо охраняемые природные территории*, Москва, 1978, с. 18.

¹⁵⁰ Бореико В. Е., *Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина*, т. 1, Киев, 1996, с. 61.

¹⁵¹ Ten pat

¹⁵² Безбражная А. Е., К вопросу о начале государственно-правового регулирования заповедного дела в Аскании-Нова (1919-1929 г.г.), *Юридические науки*, 2009, т. 22 (61), no. 2, с. 321-327.

¹⁵³ Хрусталеv В. М., Из истории охраны природы и организации заповедного дела в первые годы Советской власти (1921-1925), *Наука*, 1981, no. 9, с. 14.

¹⁵⁴ Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1920, no. 66, с. 297.

¹⁵⁵ Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1921, no. 65, с. 492.

¹⁵⁶ Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1922, no. 2, с. 29.

¹⁵⁷ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 16.

nepriklausomą valstybinį gamtos apsaugos komitetą, žinybos iš karto pamiršo nesantaiką ir susivieniję palaidojo idėją¹⁵⁸.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad būtent tuo metu susiformavo ydinga kadru parinkimo politika, kai į svarbius postus buvo paskiriami nekompetentingi, bet ilgą stažą partijoje turintys nariai. Tokiu būdu ŠLK gamtos apsaugos mokslo skyriui vadovavo darbininkas iš Kijevo gamyklos „Arsenal“, draustinių steigimo ir priežiūros komiteto pirmininku tapo buvęs „Правда“ laikraščio redaktorius Konstantinas Švedčikovas. Todėl nenuostabu, kad specialistų teikimai ar rekomendacijos iš Mokslų akademijos, kaip pagerinti gamtosauginę veiklą, beveik visada buvo ignoruojamos. Chrestomatinis nekompetencijos pavyzdys gali būti inžinieriaus I. S. Karakaševio¹⁵⁹ kreipimasis į Aukščiausiąją liaudies ūkio tarybą, dėl vandens tiekimo ir kanalizacijos organizavimo šalyje. Inžinierius apibudino sanitarinę ir ūkinę situaciją šalyje ir pateikė pasiūlymus padėčiai ištaisyti. Autorius, aprašydamas įvykį, nenurodė asmens pavardės, uždėjęs rezoliuciją po inžinieriaus kreipimusi. Jo teigimu, raštišką atsakymą davė pakankamai aukšto statuso partinis valdininkas. Rezoliucijoje sakoma, kad inžinieriaus kreipimasis tai kontrrevoliucija, tai rašliava žmogaus, kuris visiškai nesupranta situacijos šalyje ir t.t. Rusų prof. Jevgenijaus Iljčiaus Golobovo nuomone, 1917-1930 m. periodas labai svarbus laikotarpis, padedantis suprasti sovietinės aplinkosaugos krizės kilmės ištakas, valstybiniame ir regioniniame lygiuose¹⁶⁰. Mokslininkas pateikė chronologinę 1917-1930 m. epochos Sibiro krašto KP CK protokolų medžiagą, iš kurių turinio galima daryti išvadas: šiuo laikotarpiu bolševikams sąvoka „gamtos apsauga“ iš viso buvo nesuprantama. Pagal svarbą, posėdžiuose pirmoje vietoje diskutuota apie socializmo pergalę šalyje, priverstinę kolektyvizaciją, klasių kovą ir gamybos didinimą. Apibendrinat įvykius galima teigti, kad 1920 m. SSRS pradeda formuotis gamtosauginės institucijos. Pirmaisiais bolševikų valdymo metais, kai antropogeninis poveikis aplinkai buvo minimalus, gamtos apsaugą kuravo keli komisariatai¹⁶¹. Bet ir vėliau, apie 1930 m., kuomet šalyje prasidėjo industrializacijos ir elektrifikacijos kampanijos, komisariato gamtosauginiai uždaviniai iš esmės nesikeitė. Gamtosauga toliau buvo suprantama kaip floros ir faunos gausinimas (medžiokliniais-ūkiniais tikslais), draustinių ir rezervatų steigimas bei mokslinėmis (gal daugiau partinėmis) rekomendacijomis grindžiamas racionalus gamtinių išteklių naudojimas.

Lenino „gamtos saugojimo idėjų“ eksportas. Analizuojant 1919 m. trumpai gyvavusios Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos istoriją, galima konstatuoti, kad Vinco Mickevičiaus-

¹⁵⁸ Борейко В. Е., *Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина*, т. 1, 1996, Киев, с. 61.

¹⁵⁹ Яковлев А. Н., *Россия. XX век. Документы*, Москва, 1999, с. 7.

¹⁶⁰ Гололобов. Е. И., *Человек и природа на Обь-Иртышском Севере (1917-1930): исторические корни современных экологических проблем*, Монография, Ханты-Мансийск, 2009, с. 14.

¹⁶¹ Евланов В., Проблемы экологии и государство, *Экспертиза*, 2012, но. 8, http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1346406456&archive=1346839120&start_from=&ucat=14&, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 21.

Kapsuko vyriausybės veiksmai visiškai atitiko bolševikų eksportuojamos pasaulinės revoliucijos scenarijų. Čia taipogi pradedami kurti „nauji visuomenės ir gamtos santykių principai“. Sovietinėje historiografijoje ne kartą pažymėta, kad Lietuvoje pirmasis¹⁶² teisinis dokumentas dėl gamtos apsaugos buvo priimtas 1919 m., kai bolševikinė Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė sausio 14 d. paskelbė „Žemės dekretą“¹⁶³. Primintina, kad dekretas įteisino nacionalizaciją, kuomet žemė, jos gelmės, vandenys, girios ir gyvosios gamtos jėgos turėjo pereiti valstybės nuosavybėn. Antras V. Kapsuko vyriausybės bei Žemdirbystės ir miškų ūkio liaudies komisariato dekretas „Dėl miškų apsaugos“ aiškesnis – uždrausti, bet kokius savavališkus miško kirtimus¹⁶⁴. Reikia pastebėti, jog įstatymiskai 1915–1918 m. laikotarpiu miškai buvo neapsaugoti – masiškai kertami tiek vokiečių okupantų, tiek privačių savininkų ar valstiečių¹⁶⁵.

Aptariant bolševikinę privataus kapitalo, fabrikų, žemės, vandenų ir miškų nuosavybės nacionalizaciją negalima nepastebėti, kad „Žemės dekretas“ negalėjo turėti nieko bendro su gamtos apsauga. Lenino ir Kapsuko revoliucinės vyriausybės visų pirma vadovavosi klasikine marksistine teorija – bet kokia nuosavybės forma remiasi žmonių išnaudojimu ir skaldo visuomenę į klases. Tačiau, nežiūrint į aiškius ideologinius sąvokos apibrėžties neatitikimus, gamtosauginė nusavinimo teorija, sovietiniais metais buvo pakankamai plėtojama. Tai, kad privatinės nuosavybės nacionalizacija buvo veiksnys, leidęs užtikrinti Lietuvoje tinkamą gamtos apsaugą, galima aptikti aštunto dešimtmečio leidinyje „Teisinė gamtos apsauga“. Autoriaus teigta, kad bolševikų paskelbtas „Žemės dekretas“ buvo reikalingas, tam kad „*tarybų valdžia užtikrintų gamtinių resursų apsaugą pereinamuoju revoliuciniu laikotarpiu*“¹⁶⁶ 1976 m. parengtoje mokymo priemonėje „Gamtos apsauga“ galima perskaityti: „1919 m. įkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, pradėjo plisti V. Lenino gamtos saugojimo idėjos“¹⁶⁷, kurios buvo užgniaužtos buržuazijos, ko pasėkoje grįžo visos negerovės – miškai ir kiti gamtos turtai toliau buvo naikinami ir alinami.

2.1.2. Gamtosaugos situacijos Pirmojoje Lietuvos Respublikoje apžvalga

Siekiant geriau suprasti aptariamąjį laikotarpį, ta yra situaciją iki Lietuvos inkorporavimo į SSRS reikia prisiminti kokia gamtosauginė politika buvo vykdoma SSRS ir Lietuvoje. 1918 m. atsikūrusi Lietuvos valstybė, pasak nusipelniusio šalies miškininko, ilgamečio Lietuvos miškotvarkos vadovo (1969-1996) Algirdo Bruko, gamtosaugos srityje „*sugebėjo išlaikyti*

¹⁶² Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 28.

¹⁶³ Žemės dekretas, *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1958, t. 3, p. 13.

¹⁶⁴ Dėl miškų apsaugos, *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1958, t. 3, p. 189.

¹⁶⁵ Isokas G., Tervydis A., *Trakų urėdijos miškų istorija*, Vilnius, 2008, p. 6.

¹⁶⁶ Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 18.

¹⁶⁷ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 28-29.

paskutinių pagonių Europoje“ įvaizdį¹⁶⁸. Lietuviai gerokai atsilikinėjo nuo savo kaimynų ir saugomų teritorijų kurti neskubėjo. Pavyzdžiui, lenkai 1920-1925 m. jau turėjo įsteigę 9 nacionalinius parkus ir per 70 įvairaus tipo saugomų teritorijų¹⁶⁹. Pažymėtina, kad Lenkijos okupacinė valdžia (Vilniaus universiteto teikimu) Vilniaus krašte saugomų teritorijų statusą¹⁷⁰ buvo suteikusi Kalnų parkui, Žaliesiems ežerams ir Rūdninkų giriai – Svirkų ežerą paskelbė ornitologiniu, o Alių pelkę – botaniniu draustiniu. Tai pat saugomų gamtinių objektų statusas buvo nustatytas įdomiausiems Vilniaus krašto akmenims ir Šeškinės ozui. Estija, su kuria šiandien dažnai bandome lygiuotis, įvairiuose ekonominiuose, socialiniuose ar politiniuose procesuose, tuomet taip pat gerokai lenkė Lietuvą. Estai 1940 m. saugojo 549 gamtinius objektus: 238 riedulius, 236 medžius, 47 teritorijas, 26 augalų rūšis ir 2 šaltinius¹⁷¹. Lietuvoje tik 1937 m. paskelbiama oficiali pirmoji saugoma teritorija – Žuvinto rezervatas. Tikėtina, kad iš pateiktų faktų galima susidaryti įspūdį, kad Lietuva nedarė nieko gamtosaugos srityje, jei ją suprasime siauriai – analizuodami tik per saugomas teritorijas. Atmetus gamtinių objektų saugojimą, situacijos suvokimas keičiasi.

Pirmasis Laikinosios Lietuvos vyriausybės Ministrų kabineto 1918 m. gruodžio 5 d. išleistas įsakas buvo „Įstatymas miškų naikinimui sustabdyti“¹⁷². 1919 m. sausio 4 d. Miškų departamente parengiami „Privatinių miškų priežiūros įsakai“. Miškų savininkams uždrausta be vyriausybės leidimo „visuose miškuose kirsti, rauti medžius, šakas genėti, karnas plėsti, šaknis bei samanas rauti, skynimuose šienauti ir gyvulius ganyti“¹⁷³. Teisiniais aktais buvo stengiamasi suvaržyti privačių miškų savininkų savivalę kertant miškus, keičiant žemės paskirtį ar kitaip mažinant miškų plotus. Įstatymų vykdymą prižiūrėjo eiguliai. Jais tapdavo vyrai, gerai pažinę miško darbus, ne jaunesni nei 24 metų. Jie turėjo būti atitarnavę kariuomenėje ir prisaikdinti bažnyčioje. Atkreiptinas dėmesys į solidų profesinį amžiaus cenzą, jei palyginsime su pirmuoju Lietuvos savivaldybių įstatymu¹⁷⁴ priimtu 1919 m. spalio 10 d., pagal kurį rinkti ir būti išrinktais turėjo teisę piliečiai, sulaukę 21 metų amžiaus.

Perimant miškų ūkį labai padėjo valdžios kvietimu į tėvynę (dauguma iš Rusijos) grįžusi inteligentija, miško specialistai ir mokslininkai. Tokie kaip Mykolas Konkulevičius – pirmasis miškotvarkos inspektorius, pirmasis Miškų departamento direktorius prof. Povilas Matulionis, visuomenės veikėjas gamtininkas prof. Tadas Ivanauskas ir daugelis kt.¹⁷⁵. 1922 m. perorganizavus Dotnuvos miškų ūkio mokyklą į žemės ūkio technikumą, jam ėmė vadovauti iš Maskvos grįžęs

¹⁶⁸ Brukas A., Lietuvos gamtos paveldo apsauga 1795–1940 m. *Gimtasai kraštas*, 2010, p. 97.

¹⁶⁹ Ten pat.

¹⁷⁰ Baškytė R., Žeimantas V., Saugomos teritorijos: nuomonių ir interesų kryžkelėje, *Gairės*, 2011 nr. 5 (204), p. 6.

¹⁷¹ Цингель X., Охране природы Эстонии исполняется 100 лет, *Вестник природы*. 2009, no. 4, 1 c.

¹⁷² LVŽ papildymas, *Lietuvos aidas*, nr. 149, 1918 12 05.

¹⁷³ Straševičienė E., Istorinis Lietuvos valstybinių miškų ir girių priežiūros aspektas, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2011, 13, p. 105.

¹⁷⁴ Savivaldybių įstatymas, bendrieji dėsniai, Vyriausybės žinios nr. 14, 1919 10 28.

¹⁷⁵ Brukas A., Lietuvos miškotvarka: kūrimo ir griovimo verpetuose, *Mūsų girios*, 2012, nr. 1, p. 6.

prof. Dionizas Rudzinskas. Šviesi asmenybė – pirmosios Rusijos selekcijos stoties Maskvoje įkūrėjas¹⁷⁶. Visgi, pirmaisiais valstybingumo metais žemesnės grandies miškų specialistų trūkumas buvo didelis, todėl buvo susirūpinta savų kadro ruošia. 1919 m. spalio 13 d. vėl buvo atkurta Dotnuvos žemės ir miškų ūkio mokykla, o jos vadovu buvo paskirtas Viktoras Ruokis. Jau minėtas M. Konkulevičius paskirtas Panevėžio krašto miškų inspektoriumi organizavo miško technikų kursų, o vėliau 1921 m. Panevėžyje įkūrė Miškininkystės kursus. 1924 m. Dotnuvoje įsteigiama Žemės ūkio akademiją ir agronomijos – miškininkystės skyriuje buvo ruošiami įvairios krypties miškininkai. 1927 m. Alytuje įsteigiama Aukštesnioji miškų mokykla. Naujų miškininkų parengimas ir suvalstybintų (nusavintų privačių miškų) didėjimas leido padidinti eiguvų skaičių. Jei 1919 m. veikė 945 eiguvų, tai po trijų metų jų skaičius šoktelėjo iki 2898. Tačiau, reikia pastebėti, kad nepaisant įsteigtos kontrolės mechanizmo, savininkai ar gyventojai kasmet be leidimų iškirsdavo per 150 ha miško.

Medžioklės įstatymas. Didelis dėmesys buvo skiriamas medžioklės įstatymų tobulinimui jų reglamentas iki 1940 m. keitėsi keturis kartus: P. Matulionio 1920 m. parengtų „Medžioklės laikinųjų taisyklių“ pagrindą sudarė carinės taisyklės¹⁷⁷. Iš senojo režimo medžioklės įstatymų profesorius įtraukė pažangius punktus, tokius kaip draudimą naikinti paukščius ir žvėris nuodais, medžioti sutemus javuose, lizdų draskymą ir kiaušinių ėmimą. Prof. P. Matulionis įvedė keletą naujovių – leidimo medžioti kainų skirtumus, pavieniams asmenims penkis kartus brangiau nei organizacijų nariams. Visiškai uždraudė kanopinių žvėrių patelių medžioklę. Svarbiausias taisyklių punktas sakė, kad faunos apsauga priklauso valstybei – *„Visų rūšių medžioklę ima savo žinion Valstybė ir tvarko ją per Žemės ūkio ir Valstybės turtų ministeriją su pagalba savivaldybės įstaigų“*. Antrasis, arba jau pirmasis lietuviškos teisės dokumentas, skirtas medžioklei priimtas 1925 m. panaikino valstybės viršenybę privačioms teritorijoms¹⁷⁸. Jo pirmame punkte pasakyta: *„Teisė medžioti kuriame nors žemės plote priklauso to ploto valdytojui“*. Dabar įstatymas gynė privačią nuosavybę, o žemės plotų savininkai sprendė, kam leisti medžioti, o kam ne. Įdomu tai, kad taisyklės numatė ir tokį atvejį – jei pašautas gyvūnas pereina į kitą medžioklės plotą, jis tampa to ploto valdytojo nuosavybe. 1935-1937 m. reglamentas¹⁷⁹ palaipsniui keičiamas, atsižvelgiant į kitų valstybių sukaupytą patirtį, ir tapo panašus į daugelio Europos šalių medžioklės teisinį reguliavimą. Nors ir išliko medžioklės teisė plotų valdytojams, tačiau jie jau nebeturėjo išskirtinės nuosavybės ten gyvenantiems žvėrimis. Plotų savininkas galėjo medžioti tik gavęs valstybės administracijos išduotą leidimą. Be to, valdytojui buvo uždėta prievolė prižiūrėti laukinius gyvūnus pagal valstybėje nustatytą tvarką. Atkreiptinas dėmesys, kad pirmosiose 1920 m. medžioklės taisyklėse

¹⁷⁶ Dovydaitis V., Agrotechnikos tyrimams Dotnuvoje – 85 metai, *Mokslo Lietuva*, 2009, nr. 6 (406) p. 4.

¹⁷⁷ Medžioklės laikinosios taisyklės, *Vyriausybės Žinios*, nr. 1, 1920 06 15.

¹⁷⁸ Medžioklės įstatymas 1925 m., *Vyriausybės Žinios*, nr. 191, 1925.

¹⁷⁹ Medžioklės įstatymui vykdyti 1937 m. liepos 14 d. taisyklės, *Vyriausybės Žinios*, nr. 581, 1937.

visa laukinė fauna priklausė valstybei. Pirmaisiais valstybės gyvavimo metais tai nebuvo išskirtinis bandymas, prisiminkime 1919-1922 m. pradėtą žemės reformą. Ji taip pat numatė miškų ir didesnių vandens telkinių perėmimą valstybės nuosavybėn ir priežiūron, cituoju – „*suvalstybinti tiems žemės turtams, kuriuos valstybė gali tikslingiau naudoti ir saugoti, negu privatiniai asmenys*“¹⁸⁰. Reforma taip pat numatė, kad visi šalies gamtos ištekliai priklausytų tik gyventojams, turintiems Lietuvos pilietybę. Buvo numatytas 3 metų pereinamasis laikotarpis, kuomet užsienio šalies pilietis galėjo parduoti valdomas teritorijas. Jei to laiku nepadarydavo, t. y. nesurasdavo pirkėjo, valstybė išmokėdavo kompensaciją ir perimdavo savo globon žemes, vandenį ir miškus.

Analizuojant prieškarinio medžioklės taisyklių raidą pastebima, kad rengiant nutarimus, jų priežiūros funkcijų organizavimą, neišvengta institucinės painiavos. Tikėtina, kad valstybė ieškojo optimalios gamtos išteklių saugojimo formos. 1920 m. atsakingi buvo ir priežiūrą vykdė Žemės ūkio ministerijos Miškų departamentas kartu su laukų, miškų ir žūklės valdyba, vietos savivaldybėmis ir milicija. Specialiais leidimais priežiūra buvo suteikta visuomeninėms draugijoms ir gamtos bei mokslo specialistams. 1925 m. medžioklės reikalus tvarkė jau Vidaus reikalų ministerija, kuri tais pačiais metais išleido instrukciją¹⁸¹ Medžioklės įstatymui vykdyti: „*policija, valsčių viršaičiai ir kaimų seniūnai privalo padėti valstybės miškų sargybai, valstybės žemės prižiūrėtojams bei surasti ir sekti medžioklės taisyklėms nusižengusius*“. Nuo 1935 m. dviem – Žemės ūkio ir Vidaus reikalų ministerijoms pavedama medžioklės įstatymo vykdymo taisyklių priežiūra. Įstatymo įgyvendinimui Žemės ūkio ministerijos Miškų departamente buvo įkurtas medžioklės fondas.

Visuomeninės gamtosaugos organizacijos. Nepriklausomoje Lietuvoje apie gamtosaugą viešai pradėta kalbėti apie 1921 m.¹⁸², kai Tadas Ivanauskas pirmą kartą prašneko apie tai, kad reikia saugoti gamtą. Jo parengtas pirmųjų saugomų teritorijų sąrašas apėmė šias teritorijas:

1. Gudų ir Rūdninkų girios,
2. Kazlų Rūdos miškas,
3. Šepetos pelkė,
4. Marvelės slėnis,
5. Nemuno sala.

Mokslininkas prisimena, kad žmonės juokėsi, netgi kai kurie mokslininkai šaipėsi. Girdi, Ivanauskas ragina saugoti paukščius ir žvėris, kad turėtų ką šaudyti. Prof. T. Ivanauskas buvo neeilinė asmenybė, kurio mokslinė, visuomeninė ir pedagoginė veikla apėmė daugelį sričių¹⁸³. Jis

¹⁸⁰ Žemės reformos įstatymas, *Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1999, p. 477-480.

¹⁸¹ Medžioklės įstatymui vykdyti instrukcija, Kaunas, 1925.

¹⁸² Ivanauskas T., Gyvenimas paskirtas Lietuvos gamtai, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 10, p. 2.

¹⁸³ Ivanauskas T., *Aš apsisprendžiau*, Vilnius, 1994, p. 207.

nuolat akcentavo gamtosauginio švietimo įtaką mokyklai¹⁸⁴. Jo iniciatyva 1919 m. pradėjo darbą pirmoji Lietuvoje gamtosauginio pobūdžio institucija – Gamtos tyrimo stotis. Jo siūlymu 1920 m. įkuriamas „Medžiotojų klubas“, po metų pasivadinęs „Lietuvos taisyklingos medžioklės ir žūklės draugija“. 1921 m. balandžio 6 d. įkurta J. Tumo-Vaižganto Lietuvai pagražinti draugija ir 1926 m. Lietuvoje jau veikė 30 draugijos skyrių¹⁸⁵. T. Ivanausko pastangomis 1923 m. sudarytas Medžių sodinimo komitetas, kuris rūpinosi apželdinimo darbais. 1927 m. prof. Ivanauskas prisidėjo prie žurnalo „Medžiotojas“ įsteigimo, buvo jo redaktoriumi iki 1939 m. Jis aktyviai dalyvavo 1929 m. įkurtoje Lietuvos miškininkų sąjungoje, o nuo 1931 m. – Lietuvos gamtininkų draugijoje. Mokslininko ir kitų to metų šviesuomenės atstovų pastangos buvo vainikuotos Žuvinto ežero rezervatu, ruošiasi suteikti saugomų teritorijų statusą Kamšai ir Kiauneliškiui.

Reikia pastebėti, kad ketvirtojo dešimtmečio viduryje, valstybė, veikianti visuomeninių organizacijų, gamtinių objektų saugojimui pradeda skirti daugiau dėmesio. 1936 m. Miškų departamentas išleido aplinkraštį Nr. 18424, draudusį kirsti paminklinius „*medžius su rūpintojėliais, įvairiomis religinio pobūdžio stovylėlėmis bei koplytėlėmis*“¹⁸⁶. Po metų aplinkraštis buvo papildytas ir vadinosi „Žinių apie gamtos paminklus rinkimo reikalu“¹⁸⁷. Juo remiantis, valstybinių miškų darbuotojai privalėjo sudaryti planus gamtos paminklams prižiūrėti. Turėjo būti renkami duomenys apie išskirtinius medžius, miškus, akmenis, piliakalnius, senkapius ir šaltinius.

Negalima nepaminėti ir kitų, kryptingoje gamtosauginėje veikloje dirbusių, žinomų to meto mokslininkų ir gamtininkų. Išgili asmenybė, Šveicarijos pilietis Konstantinas Regelis, pakviestas dirbti į Kauno Lietuvos universitetą, 1923 m. sukūrė botanikos sodą kaip visos Lietuvos botanikos mokslų centrą. Sodo vieta buvo parinkta Fredoje, buvusioje J. Godlevskio dvaro sodybos vietoje. Prof. Regelis pradėjo dalintis eksikatais su užsienio šalių universitetais, kurie šiandien yra VU floros herbariumo pagrindai¹⁸⁸. Įdomus faktas, kad K. Regelio senelis Eduardas Regelis ilgą laiką dirbo Peterburgo imperatoriškojo botanikos sodo direktoriumi ir įsteigė Rusijos sodininkų draugiją¹⁸⁹. Steponas Kolupaila – saugomų teritorijų tinklo pradininkas, 1938 m. pasiūlė suformuoti saugomų teritorijų (rezervatų) tinklą, kuris būtų apėmęs¹⁹⁰:

- 1) Kuršių Užmario teritoriją;
- 2) Punios šilą;
- 3) Žuvinto palias su ežeru;

¹⁸⁴ Jakimavičius A., Gamtininkai ir Lietuvių mokslo draugija, *Ekologija*, 2008, nr. 54(1), p. 65.

¹⁸⁵ Gaigalas A., Lietuvos gamtos draugijų visuomeninė veikla, *Mokslas ir gyvenimas*, 2006, nr. 11, p. 3.

¹⁸⁶ Mūsų Girios, 1936, Nr. 8–9, p. 487.

¹⁸⁷ Mūsų Girios, 1936, Nr. 4, p. 270.

¹⁸⁸ Rasimavičius M., Meldžiukienė A., Naujalis J. R., Konstantino Regelio floristinis palikimas Vilniaus universiteto herbariume (WI), *Vytauto Didžiojo universiteto botanikos sodo raštai*, 2010, p. 151.

¹⁸⁹ Klimavičiūtė J., Ričkieniškienė A., Botaniko profesoriaus Konstantino Regelio 120-osioms gimimo metinėms, *Mokslo Lietuva*, 2010, nr. 18 (440), p. 11.

¹⁹⁰ Kolupaila S., Lietuvos gamtos grožio apsaugos reikalu, *Mūsų Girios*, 1938, nr. 6-7, p. 329-332.

- 4) Platelių ežero Pilies salas;
- 5) Rubikių ežero Pilies salą;
- 6) Rubikių ežero salas ir pusiasalį;
- 7) Avilio ežero vienas kitas salas;
- 8) Luodžio ežero salas;
- 9) Ladakalnį Kirdeikių apylinkėje;
- 10) Kamužės sąsmaukas Molėtų apylinkėje.

Suprantama, visų šviesuolių nesuminėsi – vienai ar kitaip prie gamtosauginės raidos buvo prisidėję prof. Jurgis Žilinskas, prof. Eberis Landau, prof. Liudas Vailionis, biologas-zoologas Pranciškus Baltrus Šivickis ir daugelis kitų. Visų jų užmanymus nutraukė vėliau sekusi okupacija.

Gamtosaugos rezultatai. Apibendrinant įvykių raidą minėtu laikotarpiu, galima padaryti kelias išvadas – apie mažiau pasisekusius ir pozityvius gamtosauginės veiklos rezultatus. Gamtiniai ištekliai miškai kaip ūkinė šaka buvo tapę valstybės išdą papildančia priemone¹⁹¹. Todėl intensyvus miško kirtimas neleido padidinti šalies miškingumo, kurio plotas 1922-1940 m. beveik nepakito. Nors buvo skiriamas didelis dėmesys eigulių ir kitų miško darbuotojų pasirengimui, vis dėl to jų profesinė etika ir darbo kokybė buvo nepatenkinama. 1923-1937 m. dėl įvairių tarnybinių pažeidimų iš darbo buvo atleista 5254 miško darbuotojai¹⁹². Tokia etatų kaita trukdė tinkamai organizuoti miško gausinimo ir priežiūros darbus. Iki ketvirtąjo dešimtmečio vidurio valstybės vaidmuo faunos išsaugojimui ir gausinimui buvo minimalus. Tik nuo 1934 m. pradedama visuotina laukinių gyvūnų apskaita. Iki 1938 m. galioję medžioklės įstatymai, turėję būti kaip priemonė laukinių gyvūnų apsaugai ir racionaliam naudojimui užtikrinti, nedavė lauktų rezultatų. Dėl to žvėrių skaičius Lietuvoje mažėjo. 1937 m. valstybiniuose Lietuvos miškuose buvo: briedžių – 290, šernai – 868, kiškiai – 97800, stirnos – 26740¹⁹³. Užbėgant įvykiams, dar mažiau laukinių žvėrių suskaičiuota po karo. 1948 m. buvo padaryta laukinių žvėrių apskaita¹⁹⁴: 91 briedis, 101 elnias, 21 danielius, 8530 stirnos, 4270 šernų. Ypatingai daug būtų vilkų – 1723. Tai paaiškinama, tuo jog, slenkant frontui iš rytų į vakarus, vilkai atkeliavo iš Baltarusijos ir Ukrainos.

Negalima nepastebėti žemės reformos įtakos, kuomet naujieji ūkininkai kūrėsi dvarų sąskaita, o tai galėjo vėliau nulemti požiūrį į dvarų gamtinį paveldą (parkus). Minties išplėtojimui tinkama ilgamečio LSSR kultūros ministro Liongino Šepečio citata. Tiesa ji apima sovietinį periodą, tačiau gali būti aktuali analizuojamam periodui: „iš praeities paveldėjome nemažai

¹⁹¹ Straševičienė E., Istorinis Lietuvos valstybinių miškų ir girių priežiūros aspektas, *Acta humanitarica a universitatis Saulensis*, t. 13, 2011, p. 105.

¹⁹² „Ten pat.“

¹⁹³ *Medžioklės istorija ir tradicijos*, <http://www.medziokles.lt/medziokles-istorija-ir-tradicijos.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 12.

¹⁹⁴ Bergas V., Mintys apie mūsų gamtosauką, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 10, p. 11.

*vertingų senų parkų, tačiau jais tinkamai nesirūpiname, gal todėl, kad jie savo aristokratišku išdidumu nebuvo prieinami paprastam žmogui*¹⁹⁵.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad prieškario Lietuvoje saugomoms teritorijoms ir gamtosauginei minčiai vystytis poreikio nebuvo. Antropogeninis poveikis aplinkai buvo minimalus. Šalyje gyveno arti 3 milijonų gyventojų, sovietiniais statistikos duomenimis¹⁹⁶ 1940 m. kaimo vietovėse suskaičiuota 2 251 000 žmonių, o miesto – 674 000. Dauguma Lietuvos gyventojų užsiėmė ūkine veikla. Žemės ūkio gamyboje tarša sklaidosi didelėje teritorijoje, todėl galėjo atrodyti, kad žemės ūkio veikla neveikė aplinkos kokybės. Pabrėžtina, kad šiuo laikotarpiu cheminės priemonės derliams didinti naudotos ribotai. Mokant ūkininkus, daug prisidėjo ilgalaikis žemės ūkio ministras Jonas Pranas Aleksa (1926-1935)¹⁹⁷. Jis ypač daug dėmesio skyrė ūkininkiškos (pilietinės) visuomenės susikūrimui ir žemdirbių švietimui, tam steigdamas žemės ūkio mokyklas. Aleksos iniciatyva 1925 m. pradėtas leisti žurnalas „Žemės ūkis“, o nuo 1936 m. „Ūkininko žodis.“ Štai kas 1938 m. „Ūkininko žodyje“¹⁹⁸ buvo rašoma: „*Geriausią yra kuomet priešėlis buvo gerai gyv. mėšlu patręštas. Kiek kurių trąšų reikia duoti, receptų nėra, įvairios žemės įvairiai reikalauja. Visuomet gi mažesni dirbtinų trąšų kiekiai yra geriau apmokami, nei didesni*“. Svarbu paminėti 1939 m. įkurtą Krašto statybos komitetą į kurio funkcijas įėjo: „reikšti nuomonę klausimais, liečiančiais krašto statybinio planavimo projektus ir darnaus vietovaizdžio išlaikymo ir sudarymo“¹⁹⁹.

Susisteminus Pirmosios Respublikos veiklą gamtosaugos srityje, formuojasi prielaida, kad saugomų teritorijų kūrimasis, lyginant su Europos šalimis vėlavo. Tačiau, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, jau buvo suformuoti pažangūs šalies unikalių gamtinių teritorijų ir gamtos paminklų saugojimo pagrindai ir principai.

2.2. 1940-1955 metai: sovietinės sistemos įsigalėjimas

2.2.1. Sovietinės gamtosauuginės įstatyminės bazės eksportas į Lietuvą

С музыкой и песней, не таясь, Мы берем богатство у природы
Так, как брали и как взяли власть В Октябре семнадцатого года.
Ярослав Смеляков²⁰⁰

1940 m. marionetinis Liaudies Seimas dar kartą pavirtino bolševikinę nacionalizacijos deklaraciją, kad visi gamtos objektai perimami liaudies nuosavybėn. Šio neteisėto veiksmo

¹⁹⁵ Šepetys L., Gamta žmogus kultūra, *Mūsų gamta*, 1970, nr. 1, p. 1.

¹⁹⁶ Основные показатели развития народного хозяйства союзных республик, *Страна Советов за 50 лет (Сборник статистических материалов)*, ч. 2, Москва, 1967, с. 322.

¹⁹⁷ Skurdenienė I., Gyvulininkystės raiška Lietuvos ekologiniame sąjūdyje: europinis modelis tautinio savitumo fone, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2009, nr. 3(16), p. 180.

¹⁹⁸ Vasariniai kviečiai, *Ūkininko žodis*, 1938, nr. 2, p. 1.

¹⁹⁹ Jakaitis J., Miesto erdvinio formavimo dalyvių diskursas šiuolaikinės demokratijos, *Monografija*, 2013, p. 220.

²⁰⁰ Смеляков Я., *Природа работает на большевиков*. <http://www.ecoethics.ru/old/b61/52.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 02.

pagrindimui sovietinė ideologija toliau vystė gamtosauginę nacionalizavimo teoriją. Propagandinis sąrašas pasipildė tokio pobūdžio teiginiais: „1940 m. žemei, jos gelmių turtams, miškams, vandenims ir kitiems gamtos objektams perėjus valstybės nuosavybėn, išnyko visos galimybės neracionaliai eikvoti gamtos turtus²⁰¹“ arba „Lietuvos TSR gamtos apsaugos teisinį pagrindą sudaro 1940 m. liepos 22 d. Liaudies seimo priimta deklaracija“.²⁰² Prasidėjęs Antras pasaulinis karas kuriam laikui išvijo bolševikų valdžią, tačiau 1944 m. pabaigoje, Vokietijos pajėgoms traukiantis, sovietinė kariuomenė užėmė Lietuvos teritoriją. Šalis buvo išvaduota iš nacių nelaisvės, tačiau buvo sugrąžinta sovietinė santvarka. Pirmuoju okupacijos periodu, respublikoje nesant leidžiamosios ir vykdomosios valdžios (LSSR MT pradėjo darbą 1946 m., o nuo 1947 m. įkuriama LSSR AT), sovietinis teisės modelis automatiškai įsigaliojo visų Lietuvos valstybinių institucijų struktūrų veikloje.

Saugomos teritorijos. Pirmasis įsakas, tiesiogiai liečiantis gamtos išteklius, buvo pasirašytas LSSR miško pramonės komisaro pavaduotojo Antano Kvedaro 1944 m. lapkričio 15 d. Dokumentas vadinosi „Dėl Lietuvos TSR Aerofoto miškų tvarkymo kontoros įsteigimo“²⁰³. Pokariu miškininkai susidūrė su miškų skaičiavimo problema, nes karo metu dingo centrinis 1847-1944 m. miškotvarkos archyvas²⁰⁴. Miškininkams buvo duota užduotis sukurti naują. Padaryti skaičiavimai nedžiugino, karo metais sunaikinta apie 6 proc. miškų. 1945 m. miškai dengė tik 16 proc. šalies teritorijos²⁰⁵ (dabar 33 proc.). 1945 m. sovietinė valdžia laikantis bendrų SSRS gamtosauginių principų, sukūrė pirmąsias 8 saugomas teritorijas, kurių bendras plotas 17,8 tūkst. ha²⁰⁶. Pirmieji nutarimai turėjo sudaryti sąlygas atkurti stipriai nukentėjusius nuo karo respublikos medžioklės išteklius:

1. Punios šilo – gamtinis rezervatas;
2. Metelių – paukščių rezervatas;
3. Kiauneliškio – kurtinių rezervatas;
4. Vidzgirio – maumedžių rezervatas;
5. Ratnyčios – šernų ir briedžių rezervatas;
6. Žagarės girios – elnių ir šernų rezervatas;
7. Padauguvio – šernų rezervatas;
8. Žaliosios girios – briedžių rezervatas.

²⁰¹ 1940 m. birželį TSRS okupavus Lietuvą, buvo pradėta nekilnojamo turto nacionalizacija, sudarytas valstybinis žemės fondas, *Normatyvinių aktų rinkinys*, 1976, p. 3.

²⁰² Mališauskas V., *Racionalus gamtos išteklių naudojimas*, Vilnius, 1985, p. 155.

²⁰³ Brukas A., Lietuvos miškotvarka: kūrimo ir griovimo verpetuose, *Mūsų girios*, 2012, nr. 1, p. 7.

²⁰⁴ Antanaitis V., Žaliasis Lietuvos turtas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, nr. 5, p. 26.

²⁰⁵ Bergas V., Gamtos apsauga ir įstatymai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, nr. 8, p. 10.

²⁰⁶ Raudonikis L., Įsteigtos pirmosios paukščių apsaugai svarbios teritorijos, *Žurnalas apie gamtą*, 2004, nr. 2, p. 33.

1946 m. priimamos pirmosios medžioklės ir žūklės taisyklės²⁰⁷ (pakeistos 1951), o nuo 1947 m. įsteigiama medžiotojų draugija. Medžioklės taisyklės dar sykį patvirtino valstybės nuosavybę į visus medžioklės plotus, juose esančius laukinius žvėris ir paukščius – visa tai sudarė valstybinį medžioklės fondą. 1947 m. prie LSSR Ministrų Tarybos (MT) įkuriamas medžioklės ūkio valdyba, kurios pagrindu vėliau bus įkurtas Gamtos apsaugos komitetas. Medžiotojų draugija ir medžioklės ūkio valdyba parengė medžioklės taisykles. Buvo patvirtinti medžioklės terminai, sudaryti leidžiamų medžioti žvėrių ir paukščių sąrašai bei numatytos ginklų laikymo taisyklės.

1947 m. gegužės 21 d. LSSR MT priėmė nutarimą „Dėl miškų apsaugos nuo grobstymo ir išnaikinimo“²⁰⁸. Nuo 1948 m. nutarimo įgyvendinimui užtikrinti įkurta valstybinė medžioklės inspekcija, buvo patvirtinti visuomeninių medžioklės inspektorių nuostatai. LSSR MT įsakymu Nr. 819 1948 m. lapkričio 16 d. vietoje pirmųjų 8 gamtinių draustinių nusprendžiama įkurti 13 medžioklės rezervatų²⁰⁹. Toks nutarimas leido ženkliai padidinti saugomų teritorijų plotus: Punios šilas padidėjo iki 2556 ha, Gudų giria (10 000 ha), Vidzgirio miškas (301 ha). Naujai įkuriamas Kuršių nerijos floros ir faunos rezervatas (6370 ha)²¹⁰.

Būtina paminėti labai svarbius pokario meto sprendimus, padėjusius išsaugoti unikalią Lietuvos natūralią gamtinę aplinką. Prie tokių galima priskirti 1946 m. vasario 5 d. Liaudies komisarų tarybos įsakymą Nr. 49 „Dėl Žuvinto ornitologinio rezervato įsteigimo“ (atkūrimo)²¹¹. Rezervatas buvo atkuriamas apsaugoti turtingą „*šalies fauną nuo tolesnio išnykimo*“²¹². Reikia pažymėti, kad šiuolaikinėje mokslinėje ir publicistinėje literatūroje neretai galima pastebėti netiksliai užfiksuoto pirmojo rezervato plotą. Pagal LSSR liaudies komisarų tarybos nutarimą Nr. 49²¹³ (ChR, 1946, 6) saugoma teritorija neturėjo griežto ribų apibrėžtumo, buvo tik konstatuota, kad rezervato teritorija apimtų Žuvinto ežerą ir vakarines apylinkes pelkes su miškeliais. Tik 1962 m. balandžio 21 d. LSSR MT nutarimu Nr. 273214 nurodytas tikslus rezervato plotas – 3167,2 ha. Nuo pirmųjų dienų tvarką rezervate prižiūrėjo LSSR Mokslų Akademijos Zoologijos ir parazitologijos institutas, o vėliau (nuo 1963 m.) vadovavimą perėmė LSSR valstybinis gamtos apsaugos komitetas²¹⁵.

Antropogeninės taršos mažinimo priemonės. Pažymėtini šiuo laikotarpiu priimti du netiesiogiai saugantys gamtą sprendimai – 1947-1949 m. vandens ir oro taršą ribojantys nutarimai. Pirmasis nutarimas „Dėl priemonių vandens šaltinių užteršimui likviduoti ir jiems sanitariškai

²⁰⁷ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 30.

²⁰⁸ Dėl miškų apsaugos nuo grobstymo ir išnaikinimo, *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys 1940-1947*, t. 1, Vilnius, 1956, p. 258.

²⁰⁹ Marcijonas. A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 22.

²¹⁰ „Ten pat.“

²¹¹ „Ten pat.“

²¹² Gamtos apsauga, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 119.

²¹³ „Ten pat.“

²¹⁴ „Ten pat.“

²¹⁵ Mališauskas V., *Racionalus gamtos išteklių naudojimas*, Vilnius, 1985, p. 155.

apsaugoti²¹⁶ numatė visoms naujoms gamykloms privalomus vandens valomuosius įrengimus. Oro taršą reglamentavo LSSR MT 1949 m. spalio 25 d. nutarimas „Dėl priemonių su atmosferinio oro užteršimu kovoti ir dėl sanitarinių – higieninių sąlygų pagerinimo gyvenamosiose vietovėse“²¹⁷. Paminėtinas dar vienas sovietinės valdžios sanitarinis sprendimas ir naujos institucinės kontrolės atsiradimas. Gerinant darbo žmonių gyvenimo sąlygas, respublikoje, LSSR MT 1954 m. sausio 15 d. išleido nutarimą „Dėl priemonių kovai su vandens užteršimu Lietuvos TSR“²¹⁸. Nutarimo priežiūra buvo patikėta naujai sukurtai Valstybinės sanitarijos inspekcijos kontrolei. Dabar visos ministerijos, žinybos ar veikiančios įmonės privalėjo suderinti statybų projektavimo ir kapitalinių remontų darbus su Valstybine sanitarijos inspekcija ir suprojektuoti gamybos įmonėse nutekamųjų vandenų valymo įrenginius. Priimti nutarimai neturėjo ekologinio uždavinio išsaugoti gamtinę aplinką bendrai – gamtos apsauga nuo teršimo buvo suprantama tik kaip sanitarinė priemonė, atsižvelgiant į žmogaus sveikatą²¹⁹. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pirmieji respublikoje priimti gamtos apsaugos dokumentai, niekuo neišsiskyrė nuo bendros sąjunginės įstatyminės bazės. Kad ir buvo išplėstos ministerijų ir ministrų teisės, o AT jau galėjo teikti pasiūlymus dėl naujų ministerijų įsteigimo ar jų pertvarkymo²²⁰, vis dėlto šios institucinės struktūros sprendimų priėmimo buvo nelaisvos. Pavyzdžiui, minėti sanitariniai nutarimai priimti LSSR MT buvo tik kopijos 1949 m. gegužės 29 d. SSRS MT priimtose direktyvos²²¹.

Želdynų apsauga. Vykdamas SSRS vystymo 1951-1955 m. penkmečio planą, respublikoje ima sparčiai augti statybos. Plečiantis Lietuvos miestams susirūpinta vietos želdinių išsaugojimu. Dėka pokariu priimtų respublikinių sprendimų Vilnius šiandien yra viena iš žaliausių Europos sostinių, savo teritorijoje turinti du regioninius parkus. Pagal LSSR MT 1953 m. rugpjūčio 28 d. patvirtintas Vilniaus miesto užstatymo taisyklės, visi miesto teritorijoje esantys želdiniai sudarė neliečiamąjį miesto žaliąjį fondą²²². Nutarime buvo numatytas ir sankcijų pritaikymas nesilaikantiems taisyklių, nepriklausomai nuo žinybinio pavaldumo. Panašių miesto planavimo ir užstatymo principų imtasi laikytis ir kituose respublikos miestuose.

Komunistų partijos vadovo Georgijaus Malenkovo atėjimas į valdžią sutapo ne tik su respublikos naujos vėliavos sukūrimu. Sąjunginiu lygiu, mokslo institucijose prasideda teigiamos permainos. 1955 m. SSRS Mokslų Akademijoje (MA) atkuriamas, dar J. Stalino valdymo metu,

²¹⁶ Nutarimas dėl priemonių vandens šaltinių užteršimui likviduoti ir jiems sanitariškai apsaugoti, *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys 1940-1947*, t. 1, Vilnius, 1956, p. 260.

²¹⁷ Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 23.

²¹⁸ Nutarimas dėl priemonių kovai su vandens užteršimu, *Lietuvos TSR Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys 1940-1947*, t. 1, Vilnius, 1956, p. 279.

²¹⁹ Бринчук М. М., *Экологическое право*, Москва, 2009, с. 74.

²²⁰ Maksimaitis M., Vansevičius S., *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*, 1997, p. 233.

²²¹ Колбасов О. С., *Охрана природы. Сборник законодательных актов*, Москва, 1961, с. 26.

²²² Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 50.

uždaryta Gamtos apsaugos komisija²²³. Partija jai iškėlė uždavinius parengti šalies gamtos apsaugos teisės aktus ir paruošti gamtos paveldo (saugomų teritorijų tinklo) strategiją. Sekant to meto praktiką, tais pačiais metais Lietuvoje²²⁴ Estijoje²²⁵, Latvijoje²²⁶, bei kitose respublikose, prie respublikinių MA įsteigiamos analogiškos gamtos saugojimo komisijos. Lietuvoje tokios komisijos pirmininku tapo Miškų ūkio mokslinio tyrimo instituto direktorius Antanas Kvedaras.

1954 m. SSRS prasidėjo taikios branduolinės energijos naudojimas. Netoli Maskvos, Obninske, pradėjo veikti pirmoji eksperimentinė 5 MW elektrinės galios atominė elektrinė. Lietuvoje elektros poreikis taip pat augo, kartu su pramonės plėtra buvo masiškai elektrifikuojamos Lietuvos gyvenvietės. Jei pasitikėsime sovietine statistika ir pažvelgsime į elektros energijos suvartojimo kiekius Lietuvoje – galima matyti, kokiais tempais vystėsi pramonė ir antropogeninė apkrova gamtai. 1945 m. respublikoje buvo sunaudota 35 mln. kilovatų elektros energijos, tai 1955 m. poreikis išaugo beveik septynis kartus, kas sudarė 221 mln. kWt²²⁷.

Gamtosauga vis dar suprantama kaip praktinis indėlis į šalies ekonomikos plėtrą ir priemonė medžiokliniams ištekliams atstatyti. Antra vertus, pirmieji saugomų teritorijų planavimo dokumentai padėjo pagrindus būsimam šalies saugomų teritorijų tinklui²²⁸. Kaip galima vertinti šį laikotarpį? Iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, kad sovietinė gamtosauga buvo pažangesnė, nei iki 1940 m. Lietuvos vykdoma gamtos saugojimo politika. Jau pirmaisiais okupacijos metais įsteigiamos dešimt saugomų teritorijų, kai respublikoje per 1919-1940 laikotarpį tokia buvo tik viena. Į šį klausimą vienareikšmiškai atsakė prof. Romas Pakalnis²²⁹. Jo nuomone primestas gamtosaugos supratimas buvo didelis žingsnis atgal. Lietuva, anot jo, visais laikais buvo agrarinis kraštas, žemė paveldima ir šeimininkiškai saugoma. Todėl sovietinė nacionalizacija, kuomet žemė tapo visų arba niekieno, R. Pakalnio nuomone, vėliau tapo pagrindine priežastimi ekologinėms problemoms respublikoje susidaryti.

Reikia pažymėti, kad šeštojo dešimtmečio viduryje jau stebimas akademinės visuomenės laisvėjimas. SSRS Gamtos apsaugos komisijos atkūrimas ir kitų panašaus pobūdžio komisijų steigimasis sąjunginėse respublikose. Kol kas nesukurtas aiškus saugomų teritorijų reglamentas, o draustiniai neatspindėjo geografinių zonų bei gamtinių kompleksų. Sovietinė gamtinės aplinkos apsauga apsiribojo siauromis teritorijomis ir keliais sanitariniais nutarimais. Labai svarbus ir

²²³ Иноземцев А. А., *Охрана природы России*, Воронеж, 1981, с. 5.

²²⁴ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p.16.

²²⁵ Eesti TA LKK ajalugu, Eesti Teaduste Akadeemia Looduskaitse Komisjon, www.zbi.ee/talkk, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

²²⁶ Tooma A., Pusgadsimts starp realitāti un utopiju, Dabas aizsardzība no 1940 līdz 1990 gadiem, *Vides Vēstis*, 2012, nr.3 (140), www.videsvestis.lv/content.asp?ID=140&what=6, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

²²⁷ Основные показатели развития народного хозяйства союзных республик, *Страна Советов за 50 лет*, ч. 2, Москва, 1967, с. 322.

²²⁸ Paltanavičius S., *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, 2006, p. 10.

²²⁹ Interviu su Romu Pakalniu, *garso įrašas ir stenograma*, 2014 05 06.

reikšmingas faktas, nuo 1954 m. Sovietų Sąjunga įsitraukė į UNESCO Ekologinės komisijos darbą, tačiau iš karto reikia pastebėti – šalies gamtos saugojimo principai išliko tie patys²³⁰.

2.2.2. Sovietinės administracinės gamtosauuginės sistemos kūrimasis ir veikla Lietuvoje

И вот реке объявлена Война, Война, Война! (...)
Где вчера плескались рыбы, — Динамит взрывает глыбы. (...)
Дни и ночи, дни и ночи бой с Днепром ведет рабочий
Самуил Маршак²³¹

Kaip jau buvo minėta, pirmąjį įsakymą dėl miškų pasirašė Miško pramonės komisaro pavaduotojas, nes komisaro pareigos tuomet buvo laisvos. Maskva nepasitikėjo lietuvių politiniu lojalumu. Pabrėžtina, kad pokario Lietuvoje į vadovaujančias pareigas Maskva dažniausiai skirdavo rusų tautybės asmenis. 1944-1947 m. laikotarpiu įvairioms pareigoms užimti su VKP (b) CK „kelialapiais“ į Lietuvą atvyko 12 258 darbuotojų²³². Dauguma jų pradėjo dirbti valdymo institucijose. Pavyzdžiui, 1945 m. LSSR Miško pramonės komisariato kolegijoje, LSSR vyriausybės vadovo Mečislovo Gedvilo įsakymu, iš penkių narių buvo vienas lietuvis. Tais pačiais metais sąjunginės „Miško projekto“ kontoros vadovu paskiriamas demobilizuotas kariškis rusas Josifas Kuzminas. Tiesa, jis buvo gerai susipažinęs su miško darbais ir greit iškilo kaip geras darbuotojas. Jam išvykus į Novosibirską, nuo 1948 m. direktoriumi paskiriamas kariškis rusas M. Jegorovas. Šis, priešingai, nei jo pirmtakas, neturėjo kompetencijų miškotvarkoje. Darbe dažnai pasirodydavo girtas ir pasižymėjo tuo, jog gąsdindavo lankytojus pistoletu. Tuometinė valdžia nepasitikėdama lietuviais miškotvarkos direktoriumi paskyrė Lietuvos rusą Anatolijų Kosuchiną (1949-1968), kuris prieš karą dirbo miškotvarkos matininku²³³.

Akivaizdus faktas – pirmaisiais okupacijos metais buvo dažna situacija, kai įstatymų valdymą, tame tarpe ir gamtosauuginių nutarimų įgyvendinimą Maskva patikėdavo ne vietos valdžiai, o sąjunginėms institucijoms arba jų padaliniais. Pavyzdžiui, respublikos žuvų išteklių apsauga ir gausinimu rūpinosi ne respublikos institucijos, o Žuvivaisos ir žuvisaugos valdyba (viršininkas Ričardas Volskis), priklausiusi SSRS žuvų ūkio ministerijai. Sąjunginiam pavaldumui priklausė Hidrometeorologijos, Energijos ir elektrifikacijos bei Geologijos ir kalnakasybos priežiūros valdybos. Lietuvoje pradėtos kurti tipinės sąjunginio pavaldumo institucinės įstaigos. 1951 m. SSRS MT taryba patvirtino sanitarijos ir epidemiologijos stočių nuostatas bei jų struktūrą²³⁴. Vykdamas sąjunginį nutarimą visose respublikose kūrėsi tipinės sanitarinės-

²³⁰ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 271.

²³¹ Самуил Маршак, *Война с Днепром*, <http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=4330>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 22.

²³² Tininis V., *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija*, Vilnius, 2009, p. 14.

²³³ Brukas A., Lietuvos miškotvarka: kūrimo ir griovimo verpetuose, *Mūsų girios*, 2012, nr. 1, p. 7.

²³⁴ Постановление Совмина СССР от 23.01.1951 № 199, О санитарно-противоэпидемической службе СССР.

epidemiologinės stotys su tipinėmis užduotimis. Tokios tipinės vietos institucijos su sąjunginėmis nuostatomis apėmė visas sritis – nuo statybos, žemės ūkio, pramonės iki gamtos apsaugos.

Kiek tuomet būta ekonominio ir politinio savarankiškumo, prisimena to meto gamtosaugos pradininkai Karolis Jankevičius ir Juozas Stasinas. Jie teigė, kad Maskva ir jos statyti vadovai, vietos valdžios pasiūlymus dažniausiai netoleruodavo ir net nesvarstydavo²³⁵. Primintinos šių garbių, praktiniais darbais prie Lietuvos gamtosaugos formavimo pridėjusių asmenų biografijos. Karolis Jankevičius²³⁶ buvo ilgametis Lietuvos Gamtos apsaugos draugijos pirmininkas (1960–1982), o Juozas Stasinas²³⁷ Lietuvos Gamtos apsaugos draugijos respublikinės tarybos pirmininko pavaduotojas (1966–1991). Jų nuomone, pirmoji Lietuvoje oficiali gamtosauginė institucija susikūrė 1947 m., kuomet buvo įsteigta Medžioklės valdyba prie Žemės ūkio ministerijos (viršininkas Viktoras Bergas). Iki to, 1946 m. priimtų medžioklės ir žūklės taisyklių priežiūrą vykdė Fizinės kultūros ir sporto komitetas. Po metų, Medžioklės valdyba reorganizuota ir įkurta Medžioklės ūkio valdyba jau prie LSSR MT. Paaukštintas institucinis statusas valdybai suteikė platesnes valdymo funkcijas. Nuo tada ji ne tik kuravo mėgėjišką ir verslinę medžioklę, bet, pagal jai priskirtus teikimo ir reguliavimo įgaliojimus, valdyba turėjo teisę organizuoti medžioklės rezervatų steigimą ir priežiūrą.

Saugomos teritorijos. Pažymėtina, kad, steigiant rezervatus, išskildavo nenumatytų problemų su kariškiais. Buvo susiduriama su situacija, kai išaiškėdavo, kad teritorijos kurioms buvo numatytos apsaugos priemonės, yra strategiškai svarbios raudonajai armijai. Pagal 1947 m. rugpjūčio 7 d. LSSR MT nutarimą Miškų ūkio ministeriją privalėjo kariškių nuosavybėn atiduoti visus jiems reikalingus žemės sklypus²³⁸. Kiekvienais metais karinės žinybos reikalaudavo vis naujų žemių, neretai naujai įkurtose saugomose teritorijose. Reikia pastebėti, kad buvo ir tokių atvejų, kai respublikos vyriausybė sugebėdavo atsilaikyti prieš kariškių norus įsikurti saugomose teritorijose. 1949 m. MT pirmininkas M. Gedvilas atsisakė patenkinti SSRS maršalo armijos generolo Ovaneso Bagramiano reikalavimą išskirti žemes aviacijos poligonui plėstis, kuris būtų apėmęs teritoriją sudarytą iš dviejų miško ir medžioklės draustinių²³⁹.

Lietuvoje, kaip ir visoje SSRS, pirmosios saugomos teritorijos (medžioklės rezervatai) iš esmės buvo kuriamos ūkiniais tikslais: atstatyti ir gausinti išnaikintus floros ir faunos išteklius. Pagal TSKP CK nutarimą „Dėl faunos ir floros turtinimo, atsižvelgiant į liaudies ūkio poreikius“²⁴⁰, pokariu visose sąjunginėse respublikose buvo pratęsta 1930 m. pradėta laukinių žvėrių veisimo ir jų perkėlimo į laisvę programa. Įgyvendinant šį nutarimą, Lietuvoje per trumpą laiką buvo pasiekta

²³⁵ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 99.

²³⁶ Vyriausioji enciklopedijų redakcija, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1986, p. 99.

²³⁷ Ten pat.

²³⁸ Baubinas R., Timinskas J., *Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės*, Vilnius, 1997–1998, p. 75.

²³⁹ Arlauskaitė I., Kšanytė-Armstrong R., *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, Vilnius, 2007, p. 264.

²⁴⁰ Колосов А. М., Лавров Н. П., *Обогащение промысловой фауны СССР*, Москва, 1968, с. 83.

gana neblogų rezultatų. Lyginant 1945-1955 metus laukinių gyvūnų skaičius respublikoje išaugo ženkliai: elnių nuo 14 000 iki 34 000, šernų nuo 280 iki 1900, kiaunių nuo 500 iki 900²⁴¹. Pasipildė briedžių, danielių ir elnių populiacijos. Tačiau, nežiūrint pasiektų rezultatų, gausinant laukinių gyvūnų įvairovę, buvo padaryta nepataisomų klaidų natūralioms vietos ekosistemoms. Visų pirma todėl, kad vadovautasi tik ūkiniu-ekonominiu požiūriu, jokių mokslinių studijų atlikta nebuvo. 1950-1953 m. išleistos 113 kanadinių audinių²⁴² iš Lietuvos teritorijos išstūmė europines audines. Dėl gražaus vertingo kailio į Lietuvos miškus 1947-1959 metais buvo paleisti 78 mangutai (usūrinis šuo), o 1954 m. 100 ondatrų²⁴³. Visos atvežtinės gyvūnų rūšys pasižymėjo itin greita aklimatizacija ir konkuruodamos dėl maisto, ėmė stumti vietines gyvūnų rūšis, o tai lėmė vietinės bioįvairovės kitimą. Šiandien šios, pokariu atvežtos, gyvūnų rūšys yra naikintinos, įrašytos į invazinių organizmų rūšių sąrašą²⁴⁴. Pavyzdžiui, Lietuvos teritorijoje 2009-2010 metais vien mangutų buvo sumedžiota 10 290. Vykdamas floros ir faunos turtinimo nutarimą apie 1947 m. į Lietuvos teritoriją buvo įvežtas Sosnovskio barštis – manyta, kad tai silosinis augalas Jo auginimas turėjo padėti žemės ūkiui apsirūpinti pašarais. Sosnovskio barštis pasižymėjo agresyvia invazija, augimo vietose nustelbė vietinius žolinius augalus, todėl šiandien taip pat yra įrašytas į naikintinų augalų sąrašą. Tuometinėje spaudoje buvo rašoma²⁴⁵, kad introdukuoti svetimžemius organizmus aktyviai padėjo LSSR MA mokslininkai. Nebuvo pradėtas nei vienas projektas nepasitarus su prof. T. Ivanausku ir S. Jankausku. Ir tai tikėtina buvo tiesa, nes dar 1929 m. prof. T. Ivanauskas organizavo pirmąją Kailinių žvėrelių augintojų akcinę bendrovę ir įkūrė introdukuotų kailinių žvėrelių fermą netoli Kauno²⁴⁶. Antra vertus, šiuo laikotarpiu daugelyje pasaulio šalyse buvo daromi moksliniai bandymai įkurti svetimžemius organizmus nebūdingose jiems vietose. Lietuvos spaudoje būta perspėjimų apie neapdairiai vežamus gyvūnus ir augalus. Buvo pabrėžiama, kad, gerai nežinant gamtoje esančių atskirų grandžių priklausomybių, introdukcija gali atnešti visai nelauktas ir nepageidaujamas pasekmes²⁴⁷. Atkreiptinas dėmesys, jog tik aštuntajame dešimtmetyje pasaulyje imta taikyti moksliskai pagrįstus ekosistemų tvarkymo principus, sukuriant gamtinių procesų tvarkymo ir skaičiavimo metodiką²⁴⁸.

Aptariant šį laikotarpį dera prisiminti, kad miškininkams įgyvendinti priimtus nutarimus buvo sudėtinga ir pavojinga. 1945-1953 metais miškai okupantams siejosi su pokario rezistencija²⁴⁹. Kaip prisimena nusipelnęs Lietuvos miškininkas Algirdas Brukas, miško darbuotojų gretose veikė

²⁴¹ Колосов А. М., Лавров Н. П., *Обогащение промысловой фауны СССР*, Москва, 1968, с. 16.

²⁴² Ten pat, c. 98.

²⁴³ Ten pat, c. 227.

²⁴⁴ Įsakymas nr. D1-433 dėl Invazinių Lietuvoje organizmų rūšių sąrašo patvirtinimo ir dėl kai kurių aplinkos ministro įsakymų pripažinimo netekusiais galios, *Valstybės žinios*, nr. 76-3953, 2012 06 30.

²⁴⁵ Bergas V., Mintys apie mūsų gamtosaugą, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 10, p. 11.

²⁴⁶ Ivanauskas T., *Aš apsisprendžiau*, Vilnius, 1994, p. 207.

²⁴⁷ Voinsvenskis M., Rūpinimasis gamta – rūpinimasis žmogumi, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 3, p. 17.

²⁴⁸ Mierauskas P., *Strateginis ekosistemų valdymas*, Vilnius, 2009, p. 17.

²⁴⁹ Brukas A., Lietuvos miškininkų likimai 1939-1953 m., *Genocidas ir rezistencija*, 2012, nr. 1, p. 31.

saugumo agentai, o „*eigulių verbavimas agentais buvo įgavęs didžiulį mastą, mat šie galėjo suteikti daugiausia informacijos apie partizanų buveines miškuose*“²⁵⁰. Gal todėl dviprasmiškai šiandien galima suprasti įsakymo „Dėl medžioklės rezervatų steigimo ir jų apsaugos Lietuvos TSR“ Nr. 819 punktą, kuriuo ne tik draudžiama ardyti lizdus ir urvus, bet ir „*uždrausta gyventojams vaikščioti ne miško keliais*“²⁵¹. Tikėtina, kad toks draudimas galėjo turėti ne tik gamtosauuginę, bet ir politinę prasmę. Šiandien žinoma, jog gamtinio Punios šilo (Alytaus rajonas) rezervato teritorijoje aktyviai veikė Dainavos apygardos partizanai²⁵², Kiauneliškio (Švenčionių rajonas) miškuose bazes buvo įkūrę Tigro rinktinės štabo būriai²⁵³. Atitinkamai Žagarės giriose kovojo Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės partizanai²⁵⁴, o Žaliojoje girioje (Panevėžio ir Pasvalio rajonai) – Žalioji brigada²⁵⁵ ir t.t. Dalis šių miškų po 1949 m. rezervato statuso neteko²⁵⁶.

Saugomų teritorijų krizė. 1951 m. SSRS prasidėjo taip vadinamoji „rezervatų byla“²⁵⁷. Tuometinis SSRS miškininkystės ministras A. I Bovinas laikėsi nuomonės, kad šaliai ekonomiškai nenaudinga išlaikyti didelius saugomų teritorijų plotus, nors iš tikro jie tuo metu sudarė tik 0,6 proc. miškų teritorijos. Jo iniciatyva valstybės kontrolės ministras Vsevoldas Merkulovas ėmėsi tyrimo. Į vietas išsiaiškinti situacijos (Ukraina, Baltarusija, Lietuva, Kazachstanas) buvo pasiųsta 200 kontrolierių. Jų pateiktose ataskaitose buvo pažymėta, jog dalis gamtinių rezervatų neturi mokslinės ir kultūrinės vertės, o saugomų teritorijų darbuotojai atitrūkę nuo praktikos. To pasekmė – 1951 m. rugpjūčio 29 d. SSRS MT pirmininko V. Stalino dekretu Nr. 3192 88 rezervatai buvo likviduojami, o 22 sumažinti plotai²⁵⁸. Tuo pačiu įsakymu paleistas SSRS gamtos apsaugos komitetas, veikęs nuo 1924 m. (atkurtas 1955 m.). Areštuota keletas dešimčių, daugiausia Ukrainos miškininkų. Reformos rezultatas: iš 128 saugomų teritorijų liko 40. Jų plotas nuo 12,5 mln. ha sumažėjo iki 1,5 mln. ha²⁵⁹. Žuvinto rezervato reforma nepalietė, tačiau kitų šalies „aukščiau minėtų, saugomų teritorijų statusas buvo pakeistas“²⁶⁰. Buvusių rezervatų vietose pradėdami steigti medžioklės ūkiai²⁶¹. Respublikoje 1951 m. 300 tūkst. ha plote buvo įkurti 151 medžioklės draustiniai²⁶².

Rusų istoriografijoje minima, kad, lietuvių miškininkų sumanumo dėka, respublika iš rezervatų krizės išėjo su mažiausiais nuostoliais bei sugebėjo išsaugoti didesnę dalį saugomų

²⁵⁰ Ten pat.

²⁵¹ Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 23.

²⁵² Gaškaitė N., Kašėta A., Starkauskas J., *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD - MGB dokumentuose 1944 – 1953 metais*, Kaunas, 1996, p. 50-53.

²⁵³ LGGRTC medžiaga, Kiauneliškio kautynės.

http://www.genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/Kauneliskio_kautynes.pdf, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

²⁵⁴ Malinauskaitė A., *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, Šiauliai, 1999, p. 35.

²⁵⁵ Girmius K. K., *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 63.

²⁵⁶ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 250.

²⁵⁷ Горяшко А., История российских заповедников, *Биология*, 2000, no. 40, с. 3.

²⁵⁸ Ten pat c. 5.

²⁵⁹ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 246.

²⁶⁰ Борейко В. Е., *Белые пятна истории природоохраны. СССР, Россия, Украина*, т. 1, 1996, Киев, с. 98.

²⁶¹ Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 22.

²⁶² Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 250.

teritorijų²⁶³. Neginčytina, kad pokarinio laikotarpio tremties baimėje, suvaržytai respublikinei teisei bazei, Lietuvos gamtininkai „rezervatų krizės“ periodu negalėjo rimčiau pasipriešinti centrinei valdžiai ir privalėjo vykdyti sąjunginius nutarimus. Respublikos miškininkai sugebėjo pasinaudoti SSRS miškų įstatymu ir įtikinti Maskvą, kad naikintųjų rezervatų teritorijose auga apsauginę reikšmę turintys miškai. Pagal tuo metu galiojusį nutarimą „TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų miškų įstatymo pagrindus“, miškai buvo skirstomi į III kategorijas²⁶⁴. Lietuviai įrodė centrinei valdžiai, kad uždaromų saugomų teritorijų želdinių masyvai priklauso II apsauginei miškų kategorijai, o ši grupė jungė miškus, kuriuose kirtimai buvo ribojami²⁶⁵. Įdomus faktas, kad SSRS miškų įstatymo pagrindai buvo priimti 1943 m.²⁶⁶, dar vykstant Antrajam pasauliniam karui. Valstybiniai miškai imti skirstyti pagal vertingumą į tris grupes (nepakitusi sistema išliko iki 1990 m.). Atgavus nepriklausomybę, Lietuvoje išliko panaši miškus reglamentuojanti sistema, sudaryta iš keturių miško grupių. Atkreiptinas dėmesys, jog respublikos miškininkai iki pat Nepriklausomybės atgavimo užėmė stiprią poziciją, todėl turėdami pakankamai miškų, didžiąją dalį medienos įsiveždavome iš kitų sąjunginių respublikų. Lietuva kasmet iš sąjunginių respublikų importuodavo 300–400 tūkst. m³ medienos²⁶⁷.

Gali kilti klausimas – kokiais tikslais sovietai kūrė gamtinius ir medžioklės rezervatus bei draustinius, kai antropogeninės veiklos teritorijose gana ilgą laiką ekologijos terminas buvo visai nežinomas? Kaip galima paaiškinti faktus, kai Sibiro krašte sovietinė valdžia nušluodavo nuo žemės paviršiaus mažų šiaurės tautų saugotas šventas giraites – unikalias kertines buveines, į kurių teritorijas vietiniai bijodavę net įeiti? Jų vietoje bolševikai statydavo gyvenvietes ir skubėdavo kurti vietinius draustinius²⁶⁸. Į šį klausimą bandė atsakyti rusų mokslininkai, 2003 m. išleistoje kolektyvinėje monografijoje „Gamtos apsauga Rusijoje – nuo Gorbačiovo iki Putino“. Autoriai teigia, kad saugomos teritorijos galėjo būti kuriamos tikslu parodyti pasauliui socialistinio planavimo pranašumus. Panašiu principu kiekvienoje sąjunginėje respublikoje buvo kuriami pavyzdiniai kolūkiai ar kitos ūkinės organizacijos. Rusų mokslininkai pastebi, kad saugomos teritorijos buvo „saugomos“ tiek, kiek netrukdyt šaliai ekonomiškai vystytis. Draustinių ir rezervatų, kitų saugomų teritorijų išlaikymas valstybei visuomet kainavo nemažų finansinių resursų. Todėl monografijos autoriai draustinius pavadino *ekonomikos indikatoriais*. Kai tik ekonomika imdavo buksuoti, partinė valdininkija visada prisimindavo tūkstančius ha saugomų teritorijų. Taip buvo

²⁶³ Брэйн С., Новый взгляд на уничтожение заповедников в СССР в 1950-е г., *Историко-биологические исследования*, 2012. no. 1, с. 57-72.

²⁶⁴ Paškangas K., *Gamtos apsauga*, Kaunas, 1987, p. 78.

²⁶⁵ Брэйн С., Новый взгляд на уничтожение заповедников в СССР в 1950-е г., *Историко-биологические исследования*, 2012. no. 1, с. 57-72.

²⁶⁶ Перепчина И. Ю., *Основы лесопаркового хозяйства*, 2008, p. 6.

²⁶⁷ Bukantis A., Gedžiūnas P., Giedraitienė J., *Lietuvos gamtinė aplinka, būklė, procesai ir raida*, Vilnius, 2008, p. 169-172.

²⁶⁸ Гололобов Е. И., *Человек и природа на Обь-Иртышском Севере (1917-1930): исторические корни современных экологических проблем*, Монография, Ханты-Мансийск, 2009, с. 121.

1951 m. kai saugomų teritorijų plotai buvo sumažinti 9 kartus, panaši situacija pasikartojo 1961 m. Tai, kad Sovietų Sąjunga finansiškai nepajėgė išlaikyti didelio draustinių ploto, liudija faktas jog tik apie 1985 metus pasiektas saugomų teritorijų plotas buvęs 1950 m.

Iki 1950 m. antrosios pusės vidurio SSRS iš esmės nesukūrė tikslingos gamtosauginės institucinės sistemos, nors bandymai kurti skirtingo statuso saugomų sistemą buvo. Šiandien vyraujanti nuomonė, kad pokariu SSRS gamtosaugai nebuvo skiriamas reikiamas dėmesys, nėra tikslus įvertinimas. Vienu iš įrodymu gali būti šiandieninis Lietuvos medienos eksportas – kertami „prie anos valdžios“ užauginti ir išsaugoti miškai. Paradoksas, bet po 1991 m. iš šalies kasmet išvežama apie 400 tūkst. m³ vietinės medienos, maždaug tiek kiek sovietmečiu buvo importuojama.

2.3. 1953-1964: gamtosaugos raida atšilimo laikotarpiu

2.3.1. Sovietinės reformos ir naujas LSSR gamtosauginės įstatyminės bazės kūrimosi etapas

Законы природы кому не знакомы?
Коварны, призрачны и капризны...
Но есть у нас наши законы —
Законы строительства коммунизма! (...)
Леонид Лиходеев

Valstybei perėjus prie intensyvios gamybos, vystantis pramonei ir žemės ūkiui, neišvengiamai visose sąjunginėse respublikose pradėta susidurti su rimtomis aplinkosauginėmis problemomis. Todėl naujus gamtos saugos valdymo principus buvo stengiamasi įgyvendinti vykdam kartą su nauja ekonomine politika ir politinėmis reformomis²⁶⁹. Reikia pastebėti, kad TSKP XX suvažiavime priimtas sprendimas suteikti sąjunginėms respublikoms platesnių teisių, sprendžiant ekonominius, politinius ir kultūrinius uždavinius, palietė ir gamtosaugą. LSSR MT 1955 m. spalio 8 d. priimtą nutarimą „Dėl Respublikos ūkio valstybinio planavimo ir finansavimo tvarkos pakeitimo“²⁷⁰ jau galima vadinti nauju gamtosaugos etapu. Nutarimas panaikino aštuonias sąjungines-respublikines ir dvi respublikines ministerijas. Respublikos Liaudies ūkio tarybos žinion perduota 440 sąjunginio pavaldumo įmonių, jų valdymą perėmė naujai sudarytos teritorinės Liaudies ūkio tarybų valdybos. Paminėtinos Energetinio ūkio, Kuro pramonės, Žuvies pramonės, Popieriaus ir medžio apdirbimo pramonės²⁷¹ įmonės. Visos šios organizacijos vienaip ar kitaip buvo susijusios su gamtos išteklių naudojimu. Vadinasi, platesni įgaliojimai respublikų administracijoms

²⁶⁹ Виктор Е., Проблемы экологии и государство, *Экспертиза*, но. 8, 2012, http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1346406456&archive=1346839120&start_from=&ucat=14&, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 05.

²⁷⁰ Nutarimas dėl Respublikos ūkio valstybinio planavimo ir finansavimo tvarkos pakeitimo, *Lietuvos TSR įstatymų. Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys*, Vilnius, 1957, t. 5, p. 215.

²⁷¹ Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos žinios, nr. 6. 1957.

ir jų vykdomajai valdžiai suteikė naują postūmį saugant aplinką, bei kontroliuojant naudojamus vietinius gamtos išteklius.

Šiame etape Lietuva patyrė intensyviausią industrializaciją ir urbanizaciją. Per septynerius reformos metus pramonės gamyba išaugo beveik 2,5 karto²⁷². Respublikoje ėmė vystytis chemijos, tikslųjų staklių gamybos ir elektronikos pramonės. Maskvos ir Leningrado institutuose suprojektuota Kauno Nemuno hidroelektrinė, pradėta statyti 1955 m. lapkričio mėn. ir jau po penkerių metų pradėjo tiekti elektros energiją. Respublikos elektros energijos poreikis, lyginant su 1950 m., išaugo 20 kartų ir sudarė 4 264 mln. kWt²⁷³. Per respublikos teritoriją buvo nutiesta 90 000 km²⁷⁴ žemos įtampos orinių elektros tiekimo linijų laidų, o juos palaikė per 2 mln. stulpinių atramų. Suprantama, kad tai labai sudarkė tradicinę kraštovaizdžio perspektyvą.

Šešto dešimtmečio pabaigoje SSRS pradėti steigti Valstybiniai gamtos apsaugos komitetai (VGAK). 1957 m. Lietuva ir Estija pirmosios iš sąjunginių respublikų įkūrė vietinius gamtos apsaugos organus²⁷⁵. Laikui bėgant VGAK sustiprino pozicijas ir perėmė augalijos ir gyvūnijos, vandens, oro, kraštovaizdžio, geologinių ir gamtinių – kultūrinių paminklų apsaugos kontrolę.

1957-1963 metais visose sovietinėse respublikose buvo priimti nauji gamtos apsaugos įstatymai²⁷⁶. Lietuva vėl viena iš pirmųjų sovietinių respublikų, 1959 m. balandžio 22 d., priėmė „Lietuvos TSR Gamtos apsaugos įstatymą“²⁷⁷. Rusijos Federacijoje, Ukrainoje gamtos įstatymai priimti 1960 m.²⁷⁸, Baltarusijoje 1961 m.²⁷⁹. Anot to meto propagandos, šiuo įstatymu turėjo būti įgyvendinamas visiškai naujas požiūris į gamtinės aplinkos saugojimą. „LSSR Gamtos apsaugos įstatymas“ tapo pagrindiniu respublikos gamtos apsaugos teisės aktu²⁸⁰, o jo vykdymas patikėtas LSSR MT ir VGAK. Įstatymo preambulėje pabrėžta priimto įstatymo svarba – „būtinumą išsaugoti gamtos atsargas ne tik šiai dienai, bet ir ateities kartoms“²⁸¹. Antras įstatymo straipsnis „Gamtos apsaugos būdai“ reglamentavo respublikos savarankišką teisę (LSSR MT ir VGAK teikimu) steigti rezervatus, draustinius ir nacionalinius parkus. Valstybės saugomų teritorijų apsauga apėmė šiuos gamtinius – kultūrinius resursus: žemė, jos gelmės, vanduo, miškai, oras, kraštovaizdis, gyvosios ir negyvosios gamtos paminklai, atskiri jos objektai, gamtoje laisvai gyvenantys žvėrys, paukščiai, žuvis, augalai. Įstatymu apribota bet kokia ūkinė veikla, galinti padaryti žalą saugomiems vertingiems gamtos objektams.

²⁷² Anušauskas A., *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2007, p. 435-437.

²⁷³ Основные показатели развития народного хозяйства союзных республик, *Страна Советов за 50 лет*, ч.2, Москва, 1967, p. 22.

²⁷⁴ Bučas J., Rūpinkimės kraštovaizdžiu, *Mokslas ir gyvenimas*, 1979, nr. 8, p. 17.

²⁷⁵ Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 23.

²⁷⁶ Петров В. В., Проект Закона СССР об охране окружающей природной среды, *Вестник Москва*, 1990, Nr. 1, с. 3-35.

²⁷⁷ Lietuvos TSR Gamtos apsaugos įstatymas, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, Nr. 8-6, 1959.

²⁷⁸ Петров В. В., Проект Закона СССР об охране окружающей природной среды, *Вестник Москва*, 1990, Nr. 1, с. 3-35.

²⁷⁹ Балашенко С. А., *Государственное управление в области охраны окружающей среды*, Минск, 2000, с. 23.

²⁸⁰ Ragulskytė-Markovienė R., *Aplinkos teisė*, Vilnius, 2005, p. 107.

²⁸¹ Колбасов О. С., *Охрана природы, Сборник законодательных актов*, Москва, 1961, с. 384.

Saugomos teritorijos. Visose SSRS respublikose toliau buvo atliekami medžioklinių išteklių atkūrimo ir išsaugojimo darbai. 1956 m. Lietuvoje buvo uždrausta pavasarinė medžioklė, panašaus pobūdžio nutarimus priėmė Rusijos Federacija, Baltarusija, Latvija ir Estija²⁸².

VGAK inicijuojant, LSSR MT 1960 m. rugsėjo 27 d. nutarimu Nr. 517 šalyje buvo įsteigti 25 landšaftiniai (šiandien kraštovaizdžio), 27 landšaftiniai-istoriniai, 7 geologiniai, 5 ornitologiniai, 10 botaninių-zoologinių, ir 15 botaninių draustinių²⁸³. Landšaftinių draustinių įteisinimas apsaugojo netipines vietas, kurioms būdingi fiziniai-geografiniai rajono gamtiniai kompleksai (reljefas, vandenys, augmenija, gyvūnija) nuo fizinio sunaikinimo, tokių kaip žemės arimas, ganyklos ir pan. Šis reikšmingas sovietinis nutarimas padėjo išsaugoti ateičiai mokslinę, estetinę, turistinę-poilsinę ir kultūrinę reikšmę turinčius pačius vertingiausius ir unikaliausius Lietuvos kraštovaizdžius²⁸⁴. Tuomet saugomų teritorijų plotas padidėjo iki 130 tūkst. ha, o tai jau sudarė apie 2 proc. visos respublikos teritorijos. Paminėtinas svarbus įvykis, kai 1961 m. VGAK sprendimu Jurgaičių piliakalnis paskelbiamas gamtiniu istoriniu paminklu²⁸⁵.

1962 m. VGAK paskelbė saugotinių augalų sąrašą su 176 rūšimis²⁸⁶. Po dvejų metų sąrašas patikslintas ir papildytas. Nuo 1962 m. siekiant išsaugoti nykstančias rūšis, teisiškai sureguliuotas miško gėrybių rinkimas. Vaistingųjų augalų rinkimo ir apsaugos tvarką reglamentavo LSSR Miškų ūkio ir miško pramonės ministerijos ir VGAK 1962 m. kovo 15 d. instrukcija²⁸⁷. Joje detalai numatytas vaistažolių rinkimo laikas ir būdai, nustatytos leidimų, reikalingų renkant vieną ar kitą vaistažolę formos. Riešutų ir uogų rinkimo tvarką reguliavo LTSR Miškų ūkio ir miško pramonės ministerijos ir VGAK 1963 m. liepos 30 d. paruošta instrukcija²⁸⁸. Teisę asmeniniam naudojimui rinkti miško gėrybes turėjo kiekvienas pilietis, o verslu galėjo užsiimti tik tos įstaigos, kurioms tai pavesta nutarimu.

Želdynų apsauga. Po metų VGAK veiklos, 1958 m. spalio 13 d., komitetas priėmė ypač svarbią paveldosauginę instrukcija Nr. 203 „Dėl Lietuvos TSR parkų“²⁸⁹. Įstatymiškai pradėti saugoti 194 respublikos parkai, tame tarpe ir istoriniai – buvusių dvarų sodybų želdiniai, kaip turintys kultūrinę, estetinę, architektūrinę ir dendrologinę vertę. Parkų teritorijose buvo ribojama žmogaus veikla, draudžiama keisti išplanavimą, statyti pastatus ir pan. Pažymėtina, kad komiteto narys A. Tauras atkreipdamas dėmesį, jog 91 parkas yra kolūkių, tarybinių ūkių ir kitų Žemės ūkio

²⁸² Кургузкина Е. Б., Саратова О. В., Правовые основы предупреждения преступлений, связанных с жестоким обращением с животными, *Вестник Воронежского института МВД России*, 2011, no 1, c. 20-24.

²⁸³ Gamtos apsauga, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 140.

²⁸⁴ Paltanavičius S., *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, 2006, p. 10.

²⁸⁵ Gamtos apsauga, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 185.

²⁸⁶ Sikorskienė A., *Gamtos išteklių naudojimas ir apsauga Lietuvoje*, Vilnius, 1985, p. 68.

²⁸⁷ Vaistingųjų augalų rinkimo ir apsaugos tvarka, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 8-66, 1962.

²⁸⁸ Riešutų ir uogų rinkimo tvarka, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 8-66, 1962.

²⁸⁹ Dėl Lietuvos TSR parkų, *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 19-101, 1958.

ministerijai priklausančių organizacijų teritorijose²⁹⁰, tinkamam želdinių tvarkymui paruošė rekomendacijas. Reikia pastebėti, kad įsigaliojus instrukcijai parkų priežiūra (žinoma ne visų) buvo vykdoma pakankamai gerai: šienaujama, iškertami menkaverčiai krūmai ir pan. Tokias išvadas galima daryti stebint savaiminiais augalais apaugusius šiandieninius istorinius želdinius. Didžiosios dalies parkų, savaiminukų amžius yra apie 20-25 metus, o tai rodo, kad natūralios sukcesijos procesas suintensyvėjo po 1991 m. 1960 m. rugsėjo 10 d. VGAK paruošė ir pateikė LSSR MT instrukciją „Dėl medžių – gamtos paminklų apsaugos“²⁹¹. Paskelbtas seniausių, storiausių ir savo forma originalių Lietuvos teritorijoje augančių 249 medžių sąrašas²⁹².

Antropogeninės taršos mažinimo priemonės. 1960 m. SSRS instituciniu lygiu pradėjo vystytis nauja gamtos apsaugos kryptis. Susirūpinimą sanitarine vandens telkinių apsauga inicijavo SSRS MT įsakymas²⁹³. Juo vadovaujantis buvo priimti ir patvirtinti sąjunginiai paviršinio ir požeminio vandens bei geriamojo vandens tiekimo standartai²⁹⁴. Vandenų kontrolės sustiprinimui 1960 m. LSSR MT sąjunginiu nutarimu vasario 10 d. priėmė nutarimą „Dėl valstybinės požeminių vandenų naudojimo kontrolės sustiprinimo ir dėl jų apsaugos priemonių“²⁹⁵. Buvo nustatyta nauja giluminių gręžinių gręžimo ir eksploatavimo tvarka, nesikeitusi iki 1973 m, kol neišaugo požeminių vandenų vartojimas ir neatsirado poreikis pažangesnei vandenų apsaugai²⁹⁶. Pramonės taršos prevencijai Lietuvos TSKP ir LSSR MT 1963 gegužės 10 d. Nr. 297 įpareigojo ministerijas, žinybas, miestų ir rajono vykdomuosius komitetus užtikrinti, kad jiems priklausančiose vietose pilnu pajėgumu dirbtų nutekamųjų vandenų valymo įrenginiai, o tikslams pasiekti buvo skiriamos didelės lėšos²⁹⁷. Nuo 1964 m. spalio 25 d. įmonės, teršiančios atmosferą, privalėjo sertifikuoti atmosferos teršalų gaudymo ir valymo įrengimus, tik gavusios Valstybinės sanitarijos tarnybos leidimą galėjo toliau tęsti gamybinį procesą²⁹⁸. Tačiau, kaip dažnai tuomet pasitaikydavo, sprendimas buvo vykdomas netinkamai. Pavyzdžiui, Akmenės cementui buvo sumontuoti filtrai kainavę 300 000 rublių²⁹⁹ ir pagal dokumentaciją jie galėję surinkti apie 95 proc. dulkių. Bet jie veikė su pertraukomis, nes... trūko mašinų surinktų dulkių išvežimui.

Respublikoje, intensyvėjant urbanizacijai toliau ieškota sprendimo būdų teisiškai sutvarkyti sanitarinį aplinkos gerinimą. Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto 1962 m.

²⁹⁰ Gamtos apsauga, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 210-222.

²⁹¹ Dėl medžių – gamtos paminklų apsaugos, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 22-213, 1960.

²⁹² Gamtos apsauga, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 194-209.

²⁹³ О мерах по упорядочению использования и усилению охраны водных ресурсов СССР, *СП СССР*, 1960, no. 9, no. 425, с. 67.

²⁹⁴ Черкинский С. Н., *Заболеваемость населения и гигиенические задачи водоснабжения*, Москва, 1975, с. 3-21.

²⁹⁵ Dėl valstybinės požeminių vandenų naudojimo kontrolės sustiprinimo ir dėl jų apsaugos priemonių, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 3-33, 1960.

²⁹⁶ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 101.

²⁹⁷ Ten pat p. 86.

²⁹⁸ Ten pat p. 52.

²⁹⁹ Eringis. K., Gamtos apsaugos draugijos kraštovaizdžio apsaugos komisijos veikla, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 5, p. 26-27.

lapkričio 9 d. įsakymu Nr. 161 „Dėl asmeninių gyvenamųjų namų priėmimo naudojimui tvarkos“ nurodyta, kad asmeniniai namai priimami naudoti užbaigus visus statybos darbus, įrengus sanitarinius įrenginius (šiukšlių duobė, išvietė) ir apželdinus žemės sklypus. Tiesiant ir tvarkant kelius pradėta reikalauti juos apželdinti ir pasirūpinti jų priežiūra.

Gamtosauga žemės ūkyje. Intensyvėjant žemės ūkio gamybai bei plečiantis cheminių preparatų naudojimui 1956 m. SSRS žemės ūkio ministerija išleido nutarimą Nr. 474 „Dėl tarnybos įsteigimo prognozuojant augalų ligų ir kenkėjų atsiradimą ir plitimą³⁰⁰“. Nutarimo vykdymas buvo patikėtas nuo 1947 m. įsteigtai Respublikinei Valstybinei sėklų kontrolės ir žemės ūkio augalų karantino inspekcijai ir Vilniaus bulvių vėžio tyrimus atliekančiai stočiai. Abi organizacijos atliko siauras veiklos funkcijas, negalėjo tinkamai įgyvendinti užduotis, todėl vykdant sąjunginį nutarimą 1961 m. įsteigta Respublikinė augalų apsaugos stotis (1979 m. ji reorganizuota į Augalų apsaugos skyrių³⁰¹). Naujai įsikūrusioje stotyje buvo įrengtos dvi laboratorijos. Pirmoji tyrė biologinius augalų apsaugos metodus, o antroji – pesticidų likučius augaluose ir maisto produktuose. Pažymėtina, kad, stotims ėmus vykdyti veiklą, pradėta daryti įvežamų į respubliką pesticidų apskaita. Iki 1961 m. įvežamų cheminių augalų apsaugos preparatų apskaita vedama nebuvo.

Reikia atkreipti dėmesį, kad nepaisant priimtų respublikos gamtos apsaugos teisės aktų, išliko praktika, kai dalis respublikos gamtos išteklius saugančių įstatymų priiminėti remiantis sąjunginiais. Taip 1958 m. sąjunginė rezoliucija „Dėl žuvų išteklių apsaugos TSRS vidaus vandenyse“³⁰² automatiškai perkelta į 1959 m. LSSR MT nutarimą „Žuvies atsargų apsaugos ir žvejybos reguliavimo Lietuvos TSR žuvininkystės ūkio vandenyse nuostatus“³⁰³. Šio nutarimo įgyvendinimui LSSR MT 1960 m. liepos 25 d. įsakymu Nr. 385 „Dėl priemonių Lietuvos vandens resursų naudojimui sutvarkyti ir apsaugoti“ įsteigė Vandens išteklių naudojimo ir apsaugos valdybą³⁰⁴. Mėgėjišką žuvininkystę pradėjo reglamentuoti 1960 m. „Mėgėjiškosios žūklės Lietuvos TSR vidaus vandens taisyklės“.

Sovietų sąjunga nuo 1956 m. įsitraukė į „Tarptautinės gamtos ir jos resursų apsaugos“ sąjungą (IUCN). Jos atstovai dalyvavo generalinės asamblėjos pasitarimuose Škotijoje (1956), Graikijoje (1958), Lenkijoje (1960), Kenijoje (1962) t.t.³⁰⁵. 1957 m. SSRS pasirašė pirmąją tarptautinę konvenciją dėl ruonių apsaugos³⁰⁶. 1957 m. pradėjo vystytis Socialistinio bloko šalių tarpusavio bendradarbiavimas gamtos apsaugos klausimais³⁰⁷. Pirmasis socialistinio lagerio šalių

³⁰⁰ Миренков Ю., Саскевич А., Цыганов А., Кажарский Р., Интегрированная защита растений, Минск, 2008, с. 12.

³⁰¹ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 204

³⁰² Шмаль А. Г., *Российская демократия как фактор экологической опасности*, Бронницы, 2002, с. 73.

³⁰³ Žuvies atsargų apsaugos ir žvejybos reguliavimo Lietuvos TSR žuvininkystės ūkio vandenyse nuostatai, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 4-41, 1959.

³⁰⁴ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 88.

³⁰⁵ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 266.

³⁰⁶ Шмаль А. Г., *Российская демократия как фактор экологической опасности*, Бронницы, 2002, с. 73.

³⁰⁷ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 266.

susitikimas įvyko Berlyne. Buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad būtina sustiprinti mokslinius gamtosauginius tyrimus, tam įsteigiant aukštosiose mokyklose gamtos apsaugos katedras.

Šiuo periodu Sovietų Sąjungoje vis dar ieškoma teritorinės aplinkosaugos statuso ir organizavimo formų. Akivaizdu, kad pramonės valdymo reforma sustiprino vietinės valdžios galias. Suteikta galimybė teikti sprendimus atsispindi įstatymuose ir nutarimuose. Priimtose priemonėse leido išsaugoti vertingus Lietuvos gamtos paminklus, kraštovaizdžius ir istorinius parkus. Deja, planinės ekonomikos sąlygomis gamtos apsauga vis dar suvokta tik kaip racionalus gamtinių išteklių atkūrimas ir naudojimas ir ji buvo remiama tiek, kiek atitiko ekonominius valstybės uždavinius.

2.3.2. Mokslinės visuomenės įtaka respublikiniam gamtosauginiam administravimui

Перестраивать природу
Нам в стране своей пришлось,
Чтоб советскому народу
Благодатнее жилось³⁰⁸.

Vilniuje 1957 m. įvyko pirmoji respublikinė gamtos apsaugos konferencija. Joje sutiko dalyvauti žymiausi tuo metu respublikos gamtininkai Tadas Ivanauskas, Vytautas Gudelis, Alfonsas Basalykas ir kiti. Konferencijos dalyviai priėmė nutarimą kreiptis į LSSR MA Prezidiumą, kad šis inicijuotų LSSR MT organizuoti respublikinį Gamtos apsaugos komitetą. Prašymas buvo išgirstas ir tais pačiais metais, Lietuva įkuria oficialią instituciją – gamtos apsaugos organą³⁰⁹ (VGAK). Tuometiniai partijos ir vyriausybės iškelti VGAK darbo uždaviniai vis dar buvo tipiniai šiam laikmečiui – „didinti žuvies ir medžiojamųjų žvėrių atsargas“³¹⁰. Uždavinio sprendimo užtikrinimui VGAK įsteigia visuose administraciniuose rajonuose valstybines gamtos apsaugos inspekcijas. Žymaus gamtosaugininko R. Pakalnio³¹¹ nuomone, komitetas buvo įkurtas respublikos mokslininkų iniciatyva ir be rekomendacijų iš aukščiau.

Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpis pasižymėjo ne tik platesnių įgaliojimų suteikimu respublikų administracijoms ir jų vykdomajai valdžiai. R. Pakalnio³¹² nuomone, tai buvo metas kai išlaisvėjo mokslinė mintis, į ją buvo įsiklausoma. Anot jo, respublikos mokslininkams ypač padėjo Vilniaus universiteto prof. Levas Vladimirovas, kuris 1964-1970 m. dirbo Jungtinių Tautų Dago Hameršeldo bibliotekos direktoriumi³¹³. Jo dėka, visa publicistika, kas vyksta pasaulinėje gamtosaugoje, buvo prieinama Lietuvos mokslininkams ir tokia praktika domėtis pasaulio mokslo

³⁰⁸ Слова Сальникова А., музыка Массалитинова К., *Колхозная записка*.

³⁰⁹ Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 23.

³¹⁰ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 83.

³¹¹ Interviu su Romu Pakalniu, *garso įrašas ir stenograma*, 2014 05 06.

³¹² Ten pat.

³¹³ Ten pat.

pasiekimais išliko per visą sovietmetį. Akivaizdžiai pastebimos spaudos sąlyginis išlaisvėjimas. Publicistikoje pasirodantys straipsniai gamtos apsaugos klausimais buvo pakankamai informatyvūs, pastebintys pramonės ar žemės ūkio daromą žalą vietos aplinkai. Kazio Šešelgio³¹⁴ straipsnis „Mūsų gamtoje“ pasirodęs 1965 m. buvo pakankamai drąsus savo turiniu. Autorius retoriškai klausė – „ar reikia nugalėti gamtą, atkariauti iš gamtos, lyg pastaroji būtų priešas reikalaujantis ypatingų priemonių savo įžūlumui ar agresijai atremti“. K. Šešelis siūlė protingą taiką, o ne karą. Reikia pasakyti, kad sovietai iki šalies žlugimo, visose ekonomikos šakose gyveno „karo sąlygomis“. Už žemės ūkio derlių buvo kovojama, gamykloms ar cechams pereinamoji vėliava už socialistinių įsipareigojimų įvykdymą buvo nesuteikiama, o paimama kovose. Todėl Šešelgio kritika palietė sovietinės ideologijos esmę, kad visko reikia siekti prievartos keliu.

Spaudoje pradedama skirti daugiau dėmesio visuomenės gamtiniam švietimui. Švietimo ministerijos mokyklų valdybos viršininkas Vytautas Liutikas³¹⁵ (1955-1973) atkreipė dėmesį į menką gyventojų supratimą apie gamtos apsaugą. Jo teigimu, apie žmogaus poveikį gamtai reikia pradėti pasakoti nuo pirmos klasės, vėliau žinias papildyti per botaniką, zoologiją ar geografiją.

Įrodymui, kad šeštojo dešimtmečio pabaigoje SSRS buvo pribrendusi gamtos saugos reformai, gali tapti Vilniuje vykusiam II visasąjunginiame pasitarime³¹⁶ delegatų išsakytos mintys apie gamtos saugojimo klausimus. Jame dalyvavo SSRS respublikų Gamtos apsaugos komisijos prie Mokslų Akademijų bei kelių respublikų (Lietuvos ir Estijos) VGAK. Latvijos atstovas akademikas P. Valeskalus siūlė planuoti šalies ūkinę plėtrą, kur reikia sodinti miškus, kad būtų nepažeista biologinė pusiausvyra. Atkreipė dėmesį, kad Latvijoje beatodairiškai kertant miškus, keičiasi aplinka ir džiūsta upės. Uralo atstovas B. Kolesnikovas kalbėjo, kad industrializuojant Uralą buvo padaryta daug klaidų: labai sumažėjo miškų plotai, o upės ir ežerai užteršti gamybinėmis ir buitinėmis atliekomis, nyksta vietinė flora ir fauna, cheminėmis medžiagomis užteršta žemė nebetinkama žemės ūkiui. Pastebėjo, kad netvarkingas išteklių naudojimas ėmė stabdančiai veikti regioninį gamybinių jėgų vystymąsi.

Per kelis ateinančius metus VGAK buvo įkurtos visose sąjunginėse respublikose. Įdomus pastebėjimas – pirmosios SSRS respublikos nusprendusios steigti VGAK, užėmė palyginamai nedideles teritorijas. Tokiose sąjunginėse respublikose, kaip Baltarusija (1960), RSFSR (1960), Kirgizija (1962), kur taršos šaltiniai pasklisdavo po didelę teritoriją, su VGAK steigimu neskubėta³¹⁷. Sprendimams galėjo turėti įtakos keli veiksniai. Pirmiausia, vietos partinių funkcionierių gamtos sauginės kompetencijos trūkumas: laikytasi nuomonės, kad teršalai išsisklaido didelėse teritorijose, nesukeldami neigiamų pasekmių aplinkos kokybei. Antra, rusų mokslininkų iškelta

³¹⁴ Šešelis K., Žmogus gamta ir gamtos apsauga, *Mūsų gamta*, 1965, nr. 6, p. 2.

³¹⁵ Liutikas V., Visuomenė ir švietimas, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 5, p. 11.

³¹⁶ Kvedaras A., Gamtos apsaugos komisija prie LSSR AT, *Mokslas ir gyvenimas*, 1959, nr. 9, p. 15.

³¹⁷ Орлов В. Н., *Колхозное, земельное, водное, лесное и горное право; правовая охрана природы*, Москва, 1984, с. 16.

hipotezė apie milžiniškus šalies išteklius. SSRS visuomet didžiavosi savo gamtos ištekliais – praktiškai visi Mendelejevo periodinės lentelės elementai buvo šalies teritorijoje ir laikė juos neišsenkamais, todėl nesirūpino juos racionaliai naudoti³¹⁸.

Atkreiptina, kad kuriantis respublikiniams VGAK, reiškėsi ir kitokia nuomonė, koku keliu reikia organizuoti SSRS gamtos apsaugą. 1958 m. Sibire vykusios konferencijos dalyviai rekomendavo centrinei valdžiai įsteigti gamtos apsaugos komisiją prie Sovietų Sąjungos Vyriausybės. Anot jų, tokia komisija turėjusi koordinuoti pernelyg savarankišką naujai įsikūrusių respublikinių komitetų veiklą³¹⁹. Tokia komisija buvo įsteigta vėliau (1965), kai SSRS ėmė grįžti prie centralizacijos. Tuomet prie SSRS Žemės ūkio ministerijos buvo įsteigtas sąjunginis Gamtos apsaugos komitetas su plačiais įgaliojimais. Jam buvo pavesta koordinuoti respublikinių VGAK veiksmus, nustatyti gamtos apsaugai ir gamtos išteklių naudojimui reikalavimus³²⁰, bei sukurti gamtos išteklių vienodą vertinimo kriterijų³²¹.

Pirmasis gamtos apsaugos įstatymas. Susikūrus respublikiniams Gamtos apsaugos komitetams svarbus ir minėtinas sovietinės gamtos apsaugos antrasis etapas. Visose sąjunginėse respublikose imami priiminėti vietos gamtos apsaugos įstatymai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad LSSR priimtame įstatyme aiškiai matosi sąmoningai paliekama sąjunginė viršenybė prieš respublikinę teisę. Įstatymo 1 straipsnio „a“ punktą nurodė, kad „*visa žemė, žemės gelmės, vanduo, miškai, atmosferos oras saugomi SSRS ir LSSR įstatymų numatyta tvarka*“³²². Daug „drąsesnius“ gamtos apsaugos įstatymus buvo priėmusios Latvijos SSR ir Rusijos TFSR. Latvijos gamtos apsaugos įstatymas (1959) nenumatė jokios sąjunginių įstatymų viršenybės. 3 įstatymo punktas aiškiai reglamentavo: bet kokia ūkinė ar kita veikla galinti padaryti žalą Latvijos gamtai, kiekvienu atveju yra svarstyтина ir leidžiama tik gavus respublikos MT sutikimą³²³. Rusijos TFSR gamtos apsaugos įstatymo (1960) 9 punktas labai aiškiai apibrėžė saugomų teritorijų statusą: visoje respublikos teritorijoje, visiems laikams „*на вечно*“ iš ūkinės žemės registro turėjo būti išbrauktos visos saugomos teritorijos – mokslo ir tyrinėjimo tikslais įsteigtas, veikiančias ir ateityje kuriamas³²⁴. Deja, abiejų respublikų gamtos įstatymuose numatyti saugikliai nesuveikė, kai 1961 m. SSRS MT Nr. 521 nutarimu respublikose buvo sumažinti saugomų teritorijų plotai.

Saugomų teritorijų krizė. Lietuvos gamtos saugininkai sėkmingai apėjo antrąją sąjunginę saugomų teritorijų mažinimo reformą. 1961 m. SSRS MT pirmininko pavaduotojas Aleksejus

³¹⁸ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 14.

³¹⁹ Евланов В., Проблемы экологии и государство, *Экспертиза*, 2012, но. 8, http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1346406456&archive=1346839120&start_from=&ucat=14&, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 21.

³²⁰ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 243.

³²¹ Mališauskas V., *Racionalus gamtos išteklių naudojimas*, Vilnius, 1985, p. 2.

³²² Gamtos apsauga, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 6.

³²³ Колбасов О. С., *Охрана природы. Сборник законодательных актов*, Москва, 1961, с. 288.

³²⁴ Ten pat c. 157.

Kosyginas, vadovaudamasis Valstybinio plano ataskaita, pareikalavo sumažinti saugomų teritorijų skaičių. Ataskaitoje buvo konstatuota, kad sąjunginėms respublikoms suteikus daugiau iniciatyvos, pristeigta nenaudingų liaudžiai saugomų teritorijų (90 vnt.) su 6,2 mln. ha plotu. Jų išlaikymas valstybei vien per 1960 m. kainavo 22 mln. rublių. A. Kosyginas planavo sumažinti draustinių skaičių iki 25 vnt. su bendru 2,8 mln. ha plotu, tačiau, užprotestavus akademinėi visuomenei, buvo priimtas kiek švelnesnis planas. 1961 m. įsakymu Nr. 521 panaikinta 16 saugomų teritorijų (2,2 mln. ha), 8 plotai sumažinti, tame tarpe Latvijos Kemerų draustiniui (šiandien Kemerų nacionalinis parkas). Gal centrinė valdžia taip norėjo nubausti išsišokėles respublikas? Šiuo įsakymu saugomos teritorijos prarado mokslinių tyrimų įstaigos statusą ir svarbiausia – įteisino naują sąjunginę saugomų teritorijų steigimo tvarką. Respublikos be valstybinio plano komiteto pritarimo neturėjo teisės steigti naujus rezervatus ir draustinius. 1962 m. visose sąjunginėse respublikose saugomų teritorijų mokslinių tyrimų įstaigos statusas buvo atkurtas. Kodėl „antra rezervatų krizė“ nepalietė LSSR saugomų teritorijų, informacijos nerasta.

1960 m. respublikoje, VGAK teikimu, įsteigta Lietuvos gamtos apsaugos draugija prie LSSR MT. Draugijos veikloje dalyvavo visų sluoksnių atstovai, o draugijos skyriai kūrėsi miestuose, rajonų centruose ir kolūkiuose. Aštunto dešimtmečio pradžioje draugijos veikloje dalyvavo jau 430 tūkst. narių. Draugijos struktūroje veikė 15 mokslinių-metodinių komisijų. Jos sprendė vandens apsaugos ir racionalaus naudojimo, oro apsaugos, parkotvarkos problemas. Nuo 1964 m. draugija turėjo redakcinę kolegiją (vyr. redaktorius Rimantas Budrys) leidusi žurnalą "Mūsų gamta".

Antropogeninės taršos mažinimo priemonės. Vykdam vandens gerinimo programą (1960), LSSR MT nutarimu įsteigiama Vandens resursų naudojimo ir apsaugos valdyba. Tai buvo pirmoji vietinė institucija turėjusi savo skyrius visuose didžiausiuose miestuose. Jos viršininku tapo Julius Sabaliauskas. Kaip prisimena Šiaulių skyriaus vadovas Algirdas Kalvaitis, valdybos darbą sunkino tai, kad neturėta statistinių duomenų apie miestų, pramonės įmonių, žemės ūkio ir kitų šakų vandens naudojimą ir teršimą. Tikėtina, kad šiuo laikotarpiu apie 30 procentų buitinių ir pramoninių teršalų patekdavo į gamtinius vandenis nevalyti³²⁵. Per 5 metus valdyba parengė 4364 vandens naudojimo ir nuotekų surinkimo projektus. 1965 m. valdyba, centrinės valdžios nurodymu reorganizuojama ir tapo sąjunginio – respublikinio pavaldumo Melioracijos ir vandens ūkio ministerija³²⁶.

Įgyvendinant sąjunginį įsakymą dėl vandens kokybės, priežiūros kontrolė buvo patikėta MT pavaldžioms sanitarinėms epidemiologinėms stotims. Laikui bėgant SSRS sukūrė kontrolės sistemą, o pačių stočių darbas išsivystė dviem šakomis. Pirmoji šaka – pramonės ir buitinių teršalų

³²⁵ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 84.

³²⁶ Ten pat, p. 86.

priežiūra. Antroji apėmė ekspertizių metodikos sukūrimą bei sanitarinių normų kūrimą ir jų tobulinimą. Tikslams pasiekti prie SSRS sveikatos apsaugos ministerijos buvo įkurta daug mokslinių institutų – Higienos, Vandens higienos, Socialinės higienos.

1960 m. į vandens gerinimo programą įtraukiamas SSRS Hidrometeorologijos ir aplinkos kontrolės valstybinis komitetas. Tuomet visoje SSRS jau dirbo platus meteorologinių stebėjimo stočių tinklas, todėl buvo nuspręsta pasinaudoti sukurtos bazės potencialu vykdant aplinkos stebėjimus. Stotys privalėjo vykdyti ne tik vandens kontrolę, bet stebėti bei fiksuoti oro ir dirvožemio taršą. Sovietinėje istoriografijoje laikomasi nuomonės, kad komitetui priskirta veikla padėjo pagrindus SSRS aplinkos monitoringo kontrolės³²⁷ sistemos susikūrimui. Lietuvoje pirmasis Hidrometeorologinis biuras buvo įkurtas 1949 m. Klaipėdoje, vėliau įsteigtos stotys visuose didesniuose miestuose. Jų darbas buvo reglamentuotas sąjunginiu mastu sukurta metodologija, leidžiančia nustatyti atmosferos, dirvožemio ir vandens telkinių taršas.

Nuo 1964 m., vykdant 1960 m. SSRS MT nutarimą, respublikos hidrometeorologinės stotys pradėjo tirti upių ir ežerų užterštumą, o dar po kelių metų – organizavo oro bei dirvos stebėjimo kontrolę. Surinkti vietose duomenys keliaudavo į sąjunginio pavaldumo Kauno vandens ūkio projektavimo instituto Melioracijos ir vandens ūkio respublikinį techninį skyrių. Iš čia visi gauti rodmenys būdavo išsiunčiami į SSRS hidrometeorologinę tarnybą, kur būdavo susisteminami ir ataskaitų forma pateikiami atsakingoms ministerijoms ir žinyboms. Pirmoji ataskaita grifu „slaptai“ buvo išleista 1967 m. 25 egzempliorių tiražu. Leidinyje buvo pateikti duomenys apie visų didesnių SSRS miestų ir pramonės rajonų aplinkos užterštumą³²⁸. Nuo 1967 m. SSRS MA Vidaus vandenų biologijos institutas pradeda tirti energetikos pramonės įmonių keliamas šiluminėmis taršos problemas³²⁹.

Gamtosauga žemės ūkyje. Analizuojamuoju laikotarpiu intensyviai vystėsi ne tik pramonė, po deportacijų ir kolektyvizacijų ėmė atsigausti žemės ūkis. 1961 m. vykdant sąjunginį nutarimą Nr. 474, buvo įsteigta Respublikinė augalų apsaugos stotis. Naujai įsikūrusioje stotyje buvo įrengtos dvi laboratorijos. Pirmoji tyrė biologinius augalų apsaugos metodus, o antroji – pesticidų likučius augaluose ir maisto produktuose. Pažymėtina, kad šioms stotims pradėjus dirbti, pradėta daryti įvežamų į respubliką pesticidų apskaita. Iki 1961 m. tokia apskaita vedama nebuvo. Apskaita atskleidė, kad 1961 m. į Lietuvą buvo įvežtos 2465 tonos pesticidų. Remiantis Kauno pesticidų kontrolės laboratorijos surinkta ilgamete informacija, galima konstatuoti, kad chemijos naudojimas žemės ūkyje buvo intensyviausias 1983-1988 metais. Tuomet vienam ha ariamos žemės vidutiniškai tekdavo daugiau negu 4 kg cheminių preparatų³³⁰. Ypatingai dideli kiekiai buvo

³²⁷ Бесценная М. А., Орлов В. Г., *Использование, преобразование и охрана водных ресурсов*, Ленинград, 1979, с. 3.

³²⁸ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 18.

³²⁹ Pernaravičiūtė B., Vandens telkinių – elektrinių aušintuvų ekologinių tyrimų apžvalga, *Ekologija*, 2003, nr. 2, p. 47.

³³⁰ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 194.

naudojami priešvarpinio herbicido (NTA), jo norma 1 hektarui siekė net 50 kg. Septintojo dešimtmečio pradžioje cheminės kovos priemonės su kenkėjais ir augalų ligomis imamos taikyti ne tik žemės ūkyje, cheminiai metodai plačiai naudojami miškų apsaugoje³³¹. Pesticidų naudojimas buvo vykdomas pagal SSRS žemės ūkio ministerijos privalomojo pobūdžio nurodymus. Taisyklės apibrėždavo tikslus naudojamų pesticidų kiekius, jų rūšis tam tikram pasėlių plotui. Žemės ūkio subjektai – kolūkiai ir tarybiniai ūkiai – pagal pateiktus ateinančių metų pasėlių plotus ir auginamų kultūrų planus privalomai gaudavo atitinkama kiekį cheminių preparatų. „Rekomenduojamą“ pesticidų kiekį buvo privaloma išbarstyti arba išpurkšti ant dirbamų laukų. Tačiau iš tikro dauguma Lietuvoje esančių kolūkių ir tarybinių ūkių nesilaikydavo reglamento. Ūkių vadovai ataskaitose pesticidus nurašydavo kaip sunaudotus, o faktiškai jie būdavo kaupiami sandėliuose. Tikėtina, kad tokius vadovų veiksmus sąlygojo ne ekologinis išprusimas (neretai dideli pesticidų kiekiai būdavo tiesiog užkasami). Greičiau ūkinės priežastys ir materialinių-techninių sąlygų nebuvimas. Sąjunginiuose chemijos naudojimo normatyvuose nebuvo atsižvelgiama į vietos sąlygas, kenkėjų gausumą ar augalų ligų intensyvumą. Pesticidų naudojimą galėjo riboti ir specialios technikos trūkumas. Visgi, vadovaujantis planinio komandinio vadovavimo praktika, naujam derliui apsaugoti, kiekvieną pavasarį būdavo įvežama nauja augalų apsaugos priemonių partija³³²:

1971 m. – 3 975 tonos;

1981 m. – 5 912 tonų;

1986-1990 m. – apie 10 000-11 000 tonų kasmet;

1991 m. – 4 181 tona.

Siekiant gauti didesnius derlius vyko ūkių chemizavimas, Lietuvoje ženkliai išaugo mineralinių trąšų naudojimas. Sąjunginės tręšimo normų rekomendacijos buvo sudaromos remiantis 1965 m. išleista SSRS dirvožemių monografija. Lyginant 1960-1980 m., respublikoje mineralinių trąšų tiekimas ir sunaudojimas padidėjo nuo 586 000 t iki 2 257 000 t arba 3,9 karto. 1 ha visuomeninių žemės ūkio naudmenų teko vidutiniškai 662 kg mineralinių trąšų arba 161 kg maistingųjų medžiagų. Neturint NPK trąšų procentinės išraiškos iš duomenų sunku spėsti ar tręšimo normos buvo saugios aplinkai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad po Černobylio avarijos į respubliką buvo vežamos radioaktyvios trąšos³³³. Profesorius R. Pakalnis³³⁴ 1991 m. darė baltarusių gamybos kalio chlorido analizę, tyrimų metu išaiškėjo, kad trąšų radioaktyvumas buvo kelis kartus didesnis už leistinas normas.

³³¹ Синадский Ю. В., *Сосна ее вредители и болезни*, Москва, 1983, с. 23.

³³² Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos ministerija, *Pesticidų atliekos bei jų nukenksminimo problemos Lietuvoje*, Vilnius, 1995, p. 20.

³³³ Interviu su Romu Pakalniu, *garso įrašas ir stenograma*, 2014-05-06.

³³⁴ Ten pat.

1967 m. LSSR MA salėje balandžio 17-28 d įvyko konferencija „Chemija liaudies ūkyje ir gamtos apsauga“³³⁵. Šioje sąjunginėje konferencijoje buvo atvirai kalbama apie chemizavimo pavojų gamtai. SSRS pramonė kasmet pagamindavo ir sunaudodavo 500 000 tonų 120 rūšių cheminių preparatų. Konferencijos dalyviai pasisakė prieš chemikalo DDT naudojimą. Priminsiu, šis preparatas buvo naudojamas kaip efektyvus žemės ūkio insekticidas kovai su žemės ūkio kenkėjais. Viename iš konferencijos pranešimų buvo paminėta, kad nuo DDT preparato Ukrainoje masiškai krenta gyvūnai. Pranešėjas, pastebėjo, kad buvo paskubėta už insekticido išradimą skirti Nobelio premiją, nes jo žalingas poveikis aplinkai yra sunkiai nuspėjamas. Įdomu, kad 1962 m. amerikiečių mokslininkai, tyrę antarktinės ekosistemas, Aliaskos eskimų riebalinėse ląstelėse rado DDT likučių. Nežinoma, ar Vilniaus konferencijos dalyvių išvados kaip nors prisidėjo prie preparato uždraudimo klausimo, tačiau nuo 1970 m. SSRS visoje teritorijoje buvo uždrausta naudoti DDT. JAV toks sprendimas priimtas 1972 m. Pastebėtina, kad Lietuvos dirvožemiuose vis dar randami DDT likučiai.

Sąjunginė Sveikatos apsaugos ministerija savo ataskaitose (ne viešose) ne kartą nurodydavo pernelyg intensyvų cheminių preparatų naudojimą žemės ūkyje, tačiau tinkamo dėmesio nesulaukdavo nei iš Žemės ūkio ministerijos, nei iš partinių vadovų. 1962 m. sąjunginiame gamtos apsaugos seminare, sveikatos apsaugos atstovė M. I. Nikolskaja³³⁶ įspėjo, kad nesiimant tinkamų veiksmų į Raudonąją knygą gretai reikės įrašyti žmogų. Ji atkreipė seminaro dalyvių dėmesį į tai, kad sovietinėje medicinoje susikūrė praktika – nefiksuoti gyventojų apsinuodijimų pesticidais. Apsinuodijimo pesticidais mirties atveju, gydytojo nustatytoje diagnozėje galėjo būti įrašyta bet kas, tik ne tikroji priežastis. Dažniausiai gyventojai apsinuodydavo chemines priemones išbarstant ore. Tokia praktika, kai lėktuvai „An2“ populiariai vadinami „kukurūzninkais“, išpurkšdavo cheminiais preparatais dirbamus laukus buvo taikoma visoje Sovietų sąjungoje, ne išimtis buvo ir Lietuva. Kiek būta, aptariamam laikotarpiui, tręšimui naudojamų vietinių aerodromų nerasta. Pagal 1980 m. duomenis, respublikoje veikė 39 lėktuvų pakilimo ir nutupimo aikštelės³³⁷. Vadovaujantis SSRS žemės ūkio ministerijos rekomendacijomis, viena lėktuvų aikštelė turėjo aptarnauti 4-5 ūkius (lėktuvų skaičius nenurodytas). Žinant, kad 1980 m. respublikos visuomeninę žemę naudojo 751 kolūkis, 312 tarybinių ūkių ir 219 valstybinių ūkių, galima suskaičiuoti, kad ateityje būtų buvę pastatytos 256 lėktuvų aikštelės.

Šiandien žinoma, kad žemės ūkio chemizavimas padarė didelį poveikį aplinkai, tačiau respublikoje sovietinė agrocheminė ūkininkavimo forma neįgavo tokio masto, kaip pietinėse sąjunginėse respublikose. Tam įtakos galėjo turėti išlikusios dar gyvos ūkininkavimo tradicijos ir

³³⁵ Fedorenka A., Pesticidai – ir draugas ir priešas, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 7, p. 14.

³³⁶ Документ № 6415.11.1967, Экология и власть. 1917–1990, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020614>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 2.

³³⁷ Mališauskas V., *Racionalus gamtos išteklių naudojimas*, Vilnius, 1985, p. 43.

kvalifikuotų specialistų rengimas (Kauno žemės ūkio akademija, žemės ūkio technikumai). Be to, Lietuvoje kolūkiai ir tarybiniai ūkiai buvo nedideli, valdė sąlyginai nedideles teritorijas, todėl buvo galima didesnė jų kontrolė. 1980 m. vienam respublikos kolūkiui priklausė 4146 ha žemės, iš kurios arimai sudarė 2048 ha, tai Turkmėnijoje, Uzbekistane ar Kazachstane – 50000 arimų ha ir daugiau³³⁸.

SSRS gamtosauginė statistika. Vandens gerinimo programai įsibėgėjus, pradėti rinkti kompleksiniai statistiniai duomenys apie ūkio subjektų daromą įtaką aplinkai: kiek sunaudojama gamtos išteklių ir kiek išmetama teršalų. Šiuos darbus atlikti patikėta SSRS Valstybiniam statistikos komitetui. Jo žinioje buvo visų respublikų sąjunginio pavaldumo Centrinės statistikos valdybos ir statistikos centrai (pvz., Šiauliuose veikė valstybinis skaičiavimo centras). Užbėgant įvykiams už akių, nuo 1979 m. SSRS Valstybinis statistikos komitetas pateikdavo ne tik statistinius duomenis apie įmonių ūkinę veiklą, bet apskaičiuodavo kaip įmonės atlieka aplinkos apsaugos priemonių įgyvendinimą. Naujos metodikos priežiūrai Lietuvoje įkurtas gamtinių išteklių ir aplinkos apsaugos statistikos skyrius, vadovaujamas E. Panavienės³³⁹. Naujo planavimo, naujos statistinės metodikos įgyvendinimas turėjo padėti rasti racionalias priemones gamtos išteklių naudojimui ir aplinkos apsaugos saugojimui. Komiteto žinioje buvo beveik visos SSRS įmonės. Joms buvo privalu pateikti konkrečius duomenis apie ūkinę veiklą pagal patvirtintą sąjunginę formą. Vietiniai skaičiavimo centrai surinkdavo pirminę medžiagą, o ją apdoroti pateikdavo respublikiniam Valstybiniam statistikos komitetui, šis savo ruožtu duomenis išsiųsdavo į SSRS Valstybinį statistikos komitetą. Nauja skaičiavimo metodika leido paskaičiuoti ir palyginti, kiek pagamino produkcijos ir kokių teršalų išmetė pramonės įmonės. Kiek sunaudojo žaliavų ir kiek pagavo žuvies ar kokius nuostolius patyrė miškai nuo gaisrų ir t.t.

Nepaisant didelio įdirbio, sovietinė statistika neatspindėjo tikros situacijos. Gamtinę aplinką teršiančios įmonės į statistiką būdavo įtraukiamos tik tuomet, jei per metus išmesdavo daugiau negu 100 000 tonų teršalų. Tokių įmonių SSRS buvo priskaičiuota per 20 000 gamyklų³⁴⁰. Ar į tą skaičių įėjo karo pramonei dirbančios įmonės, lieka neaišku ir šiandien. Jei prisiminsime, kad apie 1970 m. susiformavo devynios karo pramonės ministerijos, statistinės paklaidos galėjo būti stipriai iškraipytos³⁴¹. Kelia abejonių ir pati duomenų surinkimo metodika. Įmonės, kurioms buvo privalu pateikti teršalų ataskaitas, turėdavo užpildyti specialiais anketas, nurodant kiek įmonė planuoja sunaudoti žaliavos, kiek pagamins produkcijos ir koks kiekis teršalų bus išmestas į aplinką gamybos procese. Skaičiavimas buvo atliekamas tokiu principu. Pavyzdžiui X kiekiui pagaminti plieno,

³³⁸ Ten pat p. 17.

³³⁹ Martišius, S., *Sovietinės statistikos keliai ir klystkeliai*, Vilnius, 1999, p. 108–120.

³⁴⁰ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 26.

³⁴¹ Быстрова И. В., *Советский военно-промышленный комплекс: проблемы становления и развития (1930-1980-е годы)*, Москва, 2006, с. 255.

pagal parengtas metodikas buvo numatytos normos: X sunaudotų žaliavų ir X išmetamų teršalų kiekiai. Ar tokie skaičiai galėjo būti realūs, klausimas išlieka atviras. Prisimenant sovietinę planavimo sistemą, prirašinėjimus, neveikiančius kaminų filtrus ir nuotekų valymo įrengimus, tikėtina, kad sovietinė statistika neatspindėjo tikrą gamtos aplinkos teršimą ir gamtinių išteklių naudojimą. Kaip ir SSRS Hidrometeorologijos ir aplinkos kontrolės atveju – visi aplinkosauginiai statistiniai duomenys buvo su žyma tik „Tarnybiniam naudojimui“.

Poskyrį užbaigsime rašytojo Dovydo Armando³⁴² rašiusio apie kultūros ir atsakomybės stoką sovietinėje visuomenėje. Kaip pavyzdį jis pateikė degančius Sibiro miškus, kur žmonių gyvena palyginti nedaug, todėl gaisrų kaltininkus jis įvardijo turistus, kurie atsidūrę laukinėje gamtoje elgiasi neatsakingai. Rašytojas pasidalino prisiminimais apie 1951 m. išvyką į Uralą, kai apsilankęs vienoje oloje pamatė neįkainuojamai vertingus akmens amžiaus piešinius ir ant jų skersai iškaltą „*Čia buvo Liusia MGU*“.

2.4. 1964-1982: sąstingio periodo gamtosauga

2.4.1. Sąjunginės teisės perkėlimas į Lietuvos teisinę bazę

Мы пришли переделать природу,
положить полноводную реку,
приручить и заставить природу
улыбаться, служить человеку.
Семен Кирсанов

Stebint 6-ojo dešimtmečio pabaigą matoma, jog lėtėjant ekonomikos augimui SSRS vėl grįžo prie centralizacijos modelio. Planinei šalies ekonomikai iš esmės netiko sąjunginių respublikų savarankiškumas. Suvaržius sąjunginių respublikų leidžiamąsias ir vykdomąsias institucijų teises, įvairūs ribojimai palietė ir gamtosauginę teisinę bazę. 1964-1985 m. stebima sąjunginė gamtos apsaugos koordinavimo politika, naujai reorganizuotas sovietinės gamtosaugos modelis rėmėsi išimtinai sąjungine teise. 1965 m. priimamas nutarimas prie SSRS Žemės ūkio ministerijos įsteigti Vyriausiąją gamtos apsaugos komisiją, kuriai būtų pavaldūs visi šalies rezervatai, draustiniai ir medžioklės ūkio valdybos³⁴³. Tai reiškė, kad visi naujų teritorijų steigimo klausimai turėjo būti suderinti su Maskva. 1968-1980 metais gamtosauginiai įstatymai tiek Lietuvoje, tiek kitose sąjunginėse respublikose dažniausiai buvo kodifikuojami iš sąjunginių į respublikinius – argumentuojant, jog apsaugos problemų atskiros respublikos išspręsti negali³⁴⁴. 1969 m. RSFSR MT priimta rezoliucija dėl gamtos apsaugos priemonių įtraukimo į penkmečio planus³⁴⁵. Vėliau

³⁴² Armandas D., Gamta ir auklėjimas, *Mūsų gamta*, 1965, nr. 11, p. 5-7.

³⁴³ Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 243.

³⁴⁴ Paškangas K., *Gamtos apsauga*, Kaunas, 1987, p. 33.

³⁴⁵ Иноземцева А. А., *Охрана природы России*, Воронеж, 1981, с. 8.

tokios pat nuostatos buvo perkeltos į visas sąjungines respublikas. Siekiant stiprinti centrinės valdžios įtaką respublikoms, priimti SSRS ir sąjunginių respublikų teisės aktai: „SSRS ir sąjunginių respublikų žemės įstatymų pagrindai“ (1968)³⁴⁶, „SSRS ir sąjunginių respublikų sveikatos apsaugos įstatymų pagrindai“ (1969)³⁴⁷, „SSRS ir sąjunginių respublikų vandens įstatymų pagrindai“ (1969)³⁴⁸ ir kt. Sąjunginiais pagrindais remiantis LSSR MT m. priėmė „Lietuvos TSR žemės kodeksą“ (1972), „Lietuvos TSR vandens kodeksą“ (1976), „Lietuvos TSR gelmių kodeksą“ (1976) ir daugelį kitų. Iš esmės šie kodifikuoti aktai Lietuvoje buvo nekeičiami iki 1997 m.³⁴⁹

Nuo 1973 m. į gamtos apsaugos įstatymų vykdymo kontrolę buvo įtraukiamos visuomeninės organizacijos, kurioms tokie įgaliojimai suteikti vasario 23 d. įsakymu „Dėl profesinių sąjungų priežiūros vykdant TSKP CK ir SSRS MT nutarimus“³⁵⁰. Lietuvoje, remiantis sąjunginiu nutarimu, 1973 m. LSSR MT išleido respublikinį teisės aktą „Dėl gamtos apsaugos stiprinimo ir gamtos išteklių geresnio naudojimo“³⁵¹. Vadinamoji „kompleksinė gamtos apsauga“ pasižymėjo tik tuo, jog visi respublikos gamtos ištekliai, jų naudojimas ir saugojimo funkcijos buvo atiduotos SSRS ministerijų globon³⁵², tokia ji išliko iki 1988 m.

Brežnevinio laikotarpio pagrindinis socialistinės gamtos aplinkos teisės trūkumas buvo menkas teisės aktų efektyvumas ir neracionalus gamtinių išteklių eikvojimas, o tai lėmė aplinkos kokybės mažėjimą. Pabrėžtina, kad aštunto dešimtmečio pradžioje šalyje gamtosauga iš esmės nesikeitė. Kai aplinkos teršimas pasiekdavo kritinę ribą ir pasekmės imdavo grėsti žmonių sveikatai, tuomet būdavo imamasi priemonių mažinti gamtinės aplinkos apkrovimą.

Pasaulinės aplinkos apsaugos problemos. Šioje vietoje reikia trumpo paaiškinimo, nes gali susidaryti įspūdis, kad tuo metu gamtos apsaugos politikoje SSRS buvo atsilikusi nuo kitų šalių. Nieko panašaus. Tokio tipo praktikos buvo laikomasi beveik visose pasaulio šalyse (išskyrus Švediją). Tačiau, prastėjančios aplinkos gyvenimo kokybės akivaizdoje, žmonija suprato, jog reikia rasti naujus gamtos saugojimo principus. Stiprų postūmį ekologinių problemų iškėlimui į tarptautinį lygį suteikė 1972 m. Romos klubo „Augimo ribos“ pranešimas (Meadows et.al., 1972). Jauni mokslininkai iš Masačusetso universiteto pristatydami pranešimą pabrėžė, kad jų atliktas darbas ne prognozės, o matematiškai sumodeliuotas tolesnis planetos vystymasis. Išvados tolimesniam žmonijos vystymuisi buvo grėsmingos: 2030 metams dalis planetos bus negyvenama, didelės

³⁴⁶ Об утверждении Основ земельного законодательства Союза ССР и союзных республик, *Ведомости ВС СССР*, 1968, но. 51, с. 485.

³⁴⁷ Об утверждении Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о здравоохранении, *Свод законов СССР*, 1990, т. 3, с. 56.

³⁴⁸ Об утверждении Основ водного законодательства Союза ССР и союзных республик, *Ведомости ВС СССР*, 1970, но. 50, с. 566.

³⁴⁹ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 88.

³⁵⁰ Белов С.В., Барбинов Ф.А., Козьяков А.Ф., Павлихин Г.П., *Охрана окружающей среды*, Москва, 1983, с. 23.

³⁵¹ Dėl gamtos apsaugos stiprinimo ir gamtos išteklių geresnio naudojimo, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 28-188, 1963.

³⁵² Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 14.

teritorijos bus užterštos gamybiniais teršalais, trūks gėlo vandens ir maisto, o dėl gamtinių išteklių valdymo kils kariniai konfliktai. Tarptautinei visuomenei tapo aišku, kad reikia skubiai keisti požiūrį į gamtos apsaugą. Daugelyje šalių aplinkos politika tapo nacionalinės svarbos uždaviniais, tačiau Sovietų Sąjungoje buvo nueita kiti keliu. Atsakymas paprastas – sovietinė ideologija, pagal kurią, socialistinėje visuomenėje, vadovaujantis lenininiais gamtos apsaugos principais, negali būti konfliktų su gamta. Komunistų partija (neoficialiai) liepė sovietiniams mokslininkams paneigti Romos klubo „Augimo ribos“ modelį. Tarybiniai specialistai turėjo įrodyti, kad komunistinėje visuomenėje gamtinė apokalipsė yra negalima. Įrodymus (kurie taip ir nebuvo paskelbti) buvo liepta surinkti Mokslo Akademijos Skaičiavimo centro vadovui akademikui Nikitai Moisejevui ir jo vadovaujamam kolektyvui³⁵³.

Saugomos teritorijos. Svarbus vietos kraštovaizdžio išsaugojimui buvo 1968 m. gegužės 14 d. VGAK priimtas nutarimas „Dėl Lietuvos TSR geologinių gamtos paminklų apsaugos“. Šį kartą neapsiribojama vienu objektu (kaip Jurgaičių piliakalnio atveju), geologiniais paminklais, kurių sąrašus patvirtino komitetas, paskelbti visi įvertinti vertingi gamtos mokslui negyvosios gamtos objektai³⁵⁴. Sąrašą sudarė stambūs akmenys, atodangos, šaltiniai, ozai ir t.t., iš viso 89 gamtiniai paminklai. Iki 1970 m. LSSR MT priėmė pluoštą teisinių dokumentų Lietuvos kraštovaizdžiui išsaugoti. Atskirais normatyviniais aktais sureguliuojama Kuršių nerijos gamtos ir jos paminklų apsauga. Tai LTSR Ministrų Tarybos 1967 m. vasario 15 d. nutarimas „Dėl Kuršių nerijos tvarkymo pagerinimo patvirtinimo“ ir 1976 m. įsigalioję „Kuršių nerijos nuostatai“³⁵⁵. Šiais sprendimais iš esmės priartėjama prie pirmojo nacionalinio parko SSRS įsteigimo. Respublika juridškai įvertino Kuršių nerijos unikalumą, paskelbiant šią vietą landšaftiniu draustiniu su specialiu apsaugos režimu. 1967 m. apribojamas Neringos svečių skaičius, ne daugiau 3000 lankytojų per parą. Ekskursantams leista būti vieną parą, o pėstiesiems ir turistams ne daugiau 3 paras. Priimtose priemonėse iš sykiu davė rezultatų. Jei 1966 m. vasaros sezonu miškai degė 75 kartus, kurių metu išdegė 22 ha, tai po metų nežymių gaisrų būta tik keletas³⁵⁶.

1974 m. LSSR MT įsakymu Nr. 17 gamtos paminklų sąrašas buvo papildytas 19 objektų³⁵⁷. Tokio tipo saugomose teritorijose buvo draudžiama savavališka statyba, žemės kasinėjimas, gyvulių ganymas ir t.t. Naują gamtos draustinių ir gamtos paminklų projektinės dokumentacijos rengimo tvarką prižiūrėjo VGAK. Komiteto darbo rezultatai – 71 naujas draustinis, tarp jų 32 draustiniai spanguolynai (telmonologiniai). 1975 m. įkuriamas Čepkelių rezervatas, o esamo Žuvinto rezervato

³⁵³ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 20.

³⁵⁴ Dėl Lietuvos TSR geologinių gamtos paminklų apsaugos, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 185.

³⁵⁵ Kuršių nerijos nuostatai, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 168.

³⁵⁶ Levickas J., Gamta – mūsų namai, *Kultūros barai*, 1967, nr. 7 (31), p. 60.

³⁵⁷ Dėl poilsio stovyklų steigimo respublikos teritorijose, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 194.

plotas padidėjo daugiau nei 5 tūkst. ha³⁵⁸. Ypatingos reikšmės nutarimą LSSR MT priėmė 1974 m. kovo 29 d. „Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo“³⁵⁹. Pirmasis Lietuvos SSR nacionalinis parkas buvo įkurtas 30 tūkst. ha plote su aiškiomis ribomis ir nuostatomis. Vėliau pervadintas Aukštaitijos nacionaliniu parku. Pirmajame projektavimo etape parkui buvo numatyta priskirti didesnę dalį Aukštaitijos regiono su visom gamtos ir etnokultūros vertybėmis. Tačiau darbai daug kartų buvo pertraukiami, planuojama teritorija vis mažinama, ko pasekoje 1974 m. įsteigto Lietuvos TSR nacionalinio parko plotas buvo triskart mažesnis nei planuota. Nacionalinis parkas turėjo vadintis Aukštaitijos, tačiau įvertinus pirmojo parko svarbą jis buvo pervadintas Lietuvos TSR nacionaliniu parku. Beje, nuo 1971 m. tarp gamtosaugininkų sklandė Žemaitijos nacionalinio parko įkūrimo idėja, tačiau jo įgyvendinimas užstrigo iki 1991 m.³⁶⁰. Iš sąjunginių respublikų pirmoji nacionalinį parką įsteigė Estija – 1971 m. Lahemos Nacionalinis parkas su bendru 64,4 tūkst. ha plotu, Latvija – 1973 m. Gaujos Nacionalinis parkas (41 tūkst. ha), Armėnija – 1978 m. Sevano nacionalinis parkas (64,9 tūkst. ha)³⁶¹. Respublikoje toliau gausėjo išaiškinamų krašto unikalių geologinio paveldo objektų, kuriuos būtina išsaugoti ateičiai, sąrašas. Iki 1982 m. aprobuotų geologijos paminklų pagausėjo iki 119³⁶².

Želdynų apsauga. Apie 1967 m. reorganizacija palietė respublikinį GAK. Jis performuotas į padalinius. Įsteigtos valstybinės gamtos apsaugos inspekcijos, medžioklės ūkio, žuvininkystės skyriai, durpių fondo valdyba, kraštovaizdžio ir augalijos apsaugos skyriai. Padalinių veiklos ir kompetencijų sferos buvo siauros, apsiribojo tik gyvosios gamtos apsauga³⁶³. Visgi VGAK išliko pagrindinis gamtosauginių nutarimų iniciatorius. Komitetas toliau rengė respublikinius gamtosauginius nutarimus. 1968 m. sausio 25 d. nutarimas „Dėl medžių ir jų grupių, augančių ne miško plotuose apsaugos“ ir 1968 m. kovo 29 d. instrukcija „Dėl medžių ir jų grupių augančių ne miško plotuose apsaugos“³⁶⁴ – tai svarbūs sprendimai, padėję išsaugoti pavienius medžius, jų grupes miestuose, gyvenvietėse, pakelėse ar šalia vandens telkinių. Buvo teisiškai nustatyta šių gamtinių elementų apsauginė reikšmė kraštovaizdžio kompleksiniam vertingumui³⁶⁵. Šiandien tokios formos teritorijas vadiname rekreacinėmis zonomis. Po 1973 m. priimtų nutarimų, miestų želdinių bei želdynų apsaugos teisinis reglamentas nesikeitė.

³⁵⁸ Paltanavičius S., *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, 2006, p. 10.

³⁵⁹ Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 181.

³⁶⁰ Vilniaus universitetas, *Žemaitijos Nacionalinio parko planavimo schema*, Vilnius, 1996, p. 6.

³⁶¹ Заповедники и национальные парки России и бывшего СССР, <http://www.calc.ru/314.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 15.

³⁶² Linčius A., Lietuvos geologijos paveldo tyrimai ir išsaugojimas, *Baltica*, 2011, nr. 24, p. 68.

³⁶³ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 18.

³⁶⁴ Dėl medžių ir jų grupių augančių ne miško plotuose apsaugos, *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 12-101, 1958.

³⁶⁵ Gamtinių elementų apsauginė reikšmė kraštovaizdžio kompleksiniam vertingumui, *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 4-31, 1968.

Užtikrinant Lietuvoje racionalų brandžių miškų kirtimą ir jų priežiūrą, įsigaliojo keletas centrinės ir vietinės valdžios įsakymų. SSRS MT Valstybinio miškų ūkio komitetas 1968 m. rugsėjo 16 d. įsakymu patvirtino „Pagrindinio naudojimo kirtimų taisyklės Lietuvos TSR miškuose“³⁶⁶. Jį papildė LSSR MT 1968 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl materialinės atsakomybės už nuostolius, padarytus miškų ūkiui, tvarkos ir dydžio“. Teisiškai buvo numatytos sankcijos nesilaikantiems taisyklių asmenims ir organizacijoms. SSRS MT Valstybinis miškų ūkio komitetas 1969 m. kovo 26 d. išleido tvarkos instrukciją „Patraukimo atsakomybėn už miško pažaidas TSRS miškuose“. Instrukcija reglamentavo pinigines baudas ir baudžiamąjį kodeksą už šienavimą neleistinoje vietoje, miško gėrybių neleistiną rinkimą ar miško kirtimą. Nuo 1977 m. pagrindinis respublikos miškų įstatymas pakeistas pagal SSRS ir sąjunginių respublikų miškų įstatymo pagrindą³⁶⁷.

Antropogeninės taršos mažinimo priemonės. Iki 1970 m. respublikoje priimami trys vandens apsaugą reglamentuojantys teisiniai dokumentai. 1965 m. sausio 21 d. Nr. 30 nutarimas uždraudė pramonėms įmonėms gamybos technologijose naudoti požeminius vandenius, jei buvo galimybė naudoti paviršinį vandenį. Padažnęjus respublikoje atvejų teršimo naftos produktais, 1966 m. LSSR MT priėmė nutarimą „Dėl respublikos vandens telkinių teršimo naftos produktais sumažinimo“. 1969 m. Vyriausioji vandens išteklių naudojimo ir apsaugos valdyba parengė „Vandens drėkinimui ėmimo tvarką“. Šis nutarimas galiojo iki 1991 m. Apie 70 proc. įrengtų drėkinimo sistemų buvo skirta pievoms ir ganykloms drėkinti, kita drėkinimo sistemų dalis buvo skirta stambių gyvulininkystės įmonių (kompleksų) ir pieno pramonės nuotekoms utilizuoti.

Sprendžiant transporto taršos klausimus, kurie tapo aktualūs visose respublikose, nuo 1972 m. TSKP CK ir SSRS MT nutarimu Nr. 898 „Dėl gamtos apsaugos sustiprinimo ir geresnio gamtos išteklių saugojimo“ 162 miestuose imamas atmosferos taršos stebėjimų³⁶⁸. Tais pačiais metais SSRS MT Nr. 898 priėmė nutarimą „Dėl gamtos apsaugos ir gamtos išteklių naudojimo gerinimo“. Jo įgyvendinimui 1973 m. įsteigtas sąjunginis tarpžinybinis Mokslo ir technologijų komitetas, kuriam pavesta sukurti kompleksines aplinkos apsaugos priemones. Komiteto nutarimu, SSRS ir sąjunginių respublikų MA įsteigiamos biosferos problemų tyrimų tarybos.

1975-1977 m. įsteigta Lietuvos valstybinė regioninė inspekcija, turėjo kontroliuoti pramonės įmonių valymo įrenginius³⁶⁹. Nuo 1977 m. buvo sukurta leidimų sistema objektams naudojančiams vandenį ir nuleidžiamąsias nuotekas. Neatitinkančioms reikalavimų, pramonės

³⁶⁶ Pagrindinio naudojimo kirtimų taisyklės Lietuvos TSR miškuose, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 225.

³⁶⁷ Pagrindinis respublikos miškų įstatymas, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 25-338, 1977.

³⁶⁸ Личный архив А. Н. Яковлева, Экология и власть, 1917–1990, Плоды управления (Док. № 21–84) Документ № 70, 18.04.1975, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020634>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

³⁶⁹ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 53.

įmonėms leidimai išduodami nebuvo³⁷⁰. Nuo 1979 m. sausio 15 d., vadovaujantis LSSR MT nutarimu kiekviena įmonė privalėjo atlikti taršos šaltinių inventorizaciją pagal teisiškai įtvirtintas didžiausias leistinas taršos normas (DLT)³⁷¹. Bet, nesant kokybiškų nuotekų valymo įrengimų, daug buitinių ir pramoninių teršalų patekdavo į vandens upių ir jūrų baseinus. 1972 m. SSRS MT ir CK TSKP išleido nutarimą "Dėl priemonių užkertančių kelią taršai nevalytomis nuotekomis Volgos ir Uralo upių baseinuose"³⁷². Kylant tarptautiniam susirūpinimui dėl Baltijos jūros taršos, 1974 m. Helsinkio konvenciją pasirašė Suomijos, Švedijos, Vokietijos Federacinės Respublikos, Vokietijos Demokratinės Respublikos, Lenkijos ir Sovietų Sąjungos atstovai.³⁷³ SSRS vykdydama tarptautinius reikalavimus 1976 m. liepos 16 d. priima nutarimą „Dėl Baltijos jūros apsaugos“ ir įsipareigoja iki 1985 m. nutraukti Baltijos jūros teršimą (daugiausia nuotekomis ir žemės ūkio teršalais)³⁷⁴. Tačiau SSRS įsipareigojimų nevykdė, išsamių Baltijos jūros ir Kuršių marių tyrimų atlikta nebuvo³⁷⁵.

Vykdamas sąjunginius įstatymus visose respublikose buvo sudaryti gamtos išteklių kadastrai: žemės ūkio naudmenų, šlapių žemių, durpynų, miškų, vidaus vandenų, saulės energijos ir kiti. Už atskirų gamtos turtų racionalų naudojimą toliau išliko atsakingos ministerijos ir žinybos. Pavyzdžiui, Lietuvoje valstybinis vandens kadastras patvirtintas 1977 m. rugpjūčio 1 d.³⁷⁶ Sąrašas apėmė vandens kiekybės bei kokybės rodiklių ir panaudojimo apskaitos duomenis, vandens naudotojų registraciją ir vandens išteklių vertinimą. Tuo metu Lietuvos SSR melioracijos ir vandens ūkio ministerijos priežiūroje buvo 3518 objektų, kurių ūkinė veikla buvo susijusi su vandens naudojimu.

Gamtosauga žemės ūkyje. 1966 m. TSKP CK Gegužės plenumė atsižvelgiant į poreikį padidinti šalies žemės ūkio produktyvumą nusprendė imtis didelio masto melioracijos. Visose sąjunginėse respublikose griebtasi dirvų sausinimo darbų. Per metus šalies nusausintos žemės plotas šalyje padidėdavo 1 mln. ha³⁷⁷. Didelis dėmesys buvo skiriamas gyvulininkystės plėtojimui. 1968-1970 m. kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose buvo pastatyta 173 000 vietų karvidžių ir 423 000 vietų kiaulidžių³⁷⁸. Sovietinės statistikos duomenimis, 1966 m. lyginant su 1950 m. Lietuvoje mėsinių galvijų išauginimas padidėjo 2,5 karto ir sudarė 210 000 tonų, o pieno primilžiai nuo 851 000 pakilo iki 2 198 000³⁷⁹. Kaip prisimena Albertas Barauskas³⁸⁰, tuometinis LSSR liaudies kontrolės

³⁷⁰ Ten pat p. 88.

³⁷¹ Ten pat p. 52.

³⁷² Пашков. А. С., Советское природоохранное законодательство, *Правоведение*, 1977, но. 5, p. 85.

³⁷³ Grybauskienė. V., *Baltijos jūra, pakrančių apsauga*, Kaunas, 2008, p. 40.

³⁷⁴ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 86.

³⁷⁵ Bukantis A., Gedžiūnas P., Giedraitienė J. ir kt., *Lietuvos gamtinė aplinka, būklė, procesai ir raida*, Vilnius, 2008, p. 72.

³⁷⁶ Mališauskas V., *Racionalus gamtos išteklių naudojimas*, Vilnius, 1985, p. 99.

³⁷⁷ Paškangas K., *Gamtos apsauga*, Kaunas, 1987, p. 61.

³⁷⁸ Tamošiūnas J., *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos*, Vilnius, 1974, p. 165.

³⁷⁹ Основные показатели развития народного хозяйства союзных республик, *Страна Советов за 50 лет*, ч. 2, Москва, 1967, с 322.

komiteto pirmininkas, skubant priduoti valstybinei komisijai naujai pastatytus kompleksus, neretas atvejis kai juose nebūdavo iki galo sutvarkytas mėšlo ir nuotekų surinkimas.

Gamtos apsauga tapo SSRS abipusio bendradarbiavimo su kitomis valstybėmis objektu. 1972 m. SSRS ir JAV pasirašė susitarimą „Dėl bendradarbiavimo aplinkos apsaugos srityje“. Analogiškos sutartys pasirašomos su Kanada, Švedija, VFR ir Prancūzija³⁸¹. Tarptautiniame lygmenyje SSRS aktyviai dalyvavo UNESCO Aplinkos apsaugos, įstatyminių aktų bei administracinių klausimų komisijose³⁸². Iki 1980 m. SSRS saugomų teritorijų skaičius išaugo iki 200³⁸³. Vis dėl to šiame laikotarpyje aplinka dar nėra vertinama kaip nedalomas konkretus gamtos rinkinys. Pavyzdžiui, dar 1976 m. VGAK siūlė priimti sprendimą dėl Lietuvos SSR raudonosios knygos rengimo, tačiau ji buvo išspausdinta tik 1981 m. 20 000 egzempliorių tiražu³⁸⁴. Sąjunginiu mastu nykstančių rūšių sąrašus sudarinėjo Gamtos apsaugos centrinė laboratorija prie SSRS Žemės ūkio ministerijos. Pirmoji SSRS raudonoji knyga buvo proginė, išleista 1978 m. XIV IUCN asamblėjos atidarymui, vykusiam Ašchabade³⁸⁵.

Gamtos apsaugos priemonės apsiribojo pavienių išteklių išsaugojimu. Kita vertus pradėti saugoti ne tik unikalūs, bet ir tipiniai kraštui objektai³⁸⁶. Sugebama priimti ilgalaikius sprendimus, pvz., 1982 m. nutarimo „Vandens telkinių apsaugos zonų sudarymo ir priežiūros nuostatai“ pagrindiniai zonų sudarymo principai galioja ir šiandien³⁸⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad devintojo dešimtmečio pradžioje Sovietų Sąjungoje saugomos teritorijos užėmė tik 0,9% viso šalies ploto, kai Lietuvoje sudarė apie 2%. Tačiau abu rodikliai buvo labai menki, jei lyginsime juos su kitomis geriau išsivysčiusiosiomis Europos šalimis.

2.4.2. Gamtosauginių žinybų veikla

С той поры,
В своей уверясь силе,
Принимая всех врагов в штыки,
Многому природу научили
Ленинских знамен большевики

Devintojo dešimtmečio sovietinis gamtosauginis modelis (žr. 3 priedą) veikė taip, kad visų pirma SSRS Aukščiausioji taryba ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas apibrėždavo bendras veiklas racionaliam gamtos išteklių naudojimui ir saugojimui. Suformuotas užduotis turėdavo spręsti SSRS vyriausybė ir visos ministerijos, žinybos savo jurisdikcijos ribose. Už norminių teisės

³⁸⁰ Barauskas A., „Tiesos“ kolūkio fermos nuotėkos į melioracijos griovį, *Mūsų gamta*, 1966, nr. 10, p. 3-5.

³⁸¹ Масляев В. Н., *Охрана окружающей среды*, Саранск, 2009, с. 26.

³⁸² Šapokienė E., *Gamtos apsauga*, Vilnius, 1976, p. 270.

³⁸³ Чибилёв А., Судьба заповедного дела, *Наука и жизнь*, 2012, no. 12. с. 35.

³⁸⁴ Bukantis A., Gedžiūnas P., Giedraitienė J. ir kt., *Lietuvos gamtinė aplinka, būklė, procesai ir raida*, Vilnius, 2008, p. 139.

³⁸⁵ Тихонов А. В., *Животные мира. Красная книга*, Москва, 2011, с. 176.

³⁸⁶ Paltanavičius S., *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, p. 13.

³⁸⁷ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 88.

aktų priėmimą buvo atsakingos SSRS MT bei sąjunginių ir autonominių respublikų MT. Priimtais teisiniais dokumentais aplinkosaugos problemos turėjo būti sprendžiamos integruojant gamybinius, visuomeninius, socialinius, gamtosauginius, techninius, ekonominius, teisinius ir tarptautinius aspektus³⁸⁸. Gamtos apsaugos teisinis statusas buvo patvirtintas naujoje SSRS Konstitucijos straipsniuose, baudžiamojoje, administracinėje, civilinėje ir kitose teisės šakose. Įvairios mokslinės institucijos ruošė metodikas, darė praktinius žingsnius saugant gamtinę aplinką³⁸⁹.

Gamtinių išteklių apsaugos žinybinė priklausomybė. Svarbūs gamtosaugos klausimai toliau buvo sprendžiami atskirose liaudies ūkio šakose. Nuo konkrečios ministerijos planų priklausė kiek bus skiriama lėšų ir dėmesio gamtos ir konkrečių išteklių apsaugai. Plataus, kontrolę vykdančių organizacijų, tinklo kompetencijos buvo ribojamos. Paradoksas, bet visoje buvusioje Sovietų Sąjungoje, funkcionavo įvairios gamtosauginės institucijos, kurioms specialistai nebuvo ruošiami³⁹⁰. Ypatingai gamtosaugai trukdė vystytis ydinga suformuota (Lenino vadovavimo laikais) praktika – kai ministerijos, žinybos, valdybos ar kitos valstybinės organizacijos kontroliavo pačios save: SSRS miškų ministerija sprendė miškų atkūrimo ir išsaugojimo klausimus, jos žinioje buvo ir miškų gamybos ministerija³⁹¹. Vandens ir melioracijos ministerija sprendė gėlo vandens klausimus – naudojo vandens išteklius ir buvo atsakinga už jų saugojimą³⁹². Žemės ūkio ministerija rengė priemones dirvožemių kokybės išlaikymui ir racionaliam ūkinės žemės išsaugojimui, kartu reglamentavo cheminių preparatų naudojimą žemės ūkyje ir prižiūrėjo biosferos rezervatus³⁹³. Vidutinių mašinų ministerija, pati galingiausia ministerija, buvo laikoma valstybės valstybėje. Turėjo savo kariuomenę, statybos organizacijas, geologinę tarnybą, atominės energetikos valdybą³⁹⁴. Kita monopolinė Naftos ir dujų ministerija – statybos gigantas. Užsiėmė išteklių išgavimu ir transportavimu. Kontroliavo pati save per kalnų priežiūros valdybą³⁹⁵. Geologijos ministerija užsiėmė naudingų iškasenų ieškojimu. Jos veiklą šiandien Rusijos ekologai įvertina kaip nusikaltimą gamtai³⁹⁶.

Pagal 1973 m. LSSR MT išleistą respublikinį nutarimą visi respublikos gamtos ištekliai, jų naudojimas ir saugojimo funkcijos buvo atiduotos SSRS ministerijų globon, tokia saugojimo forma išliko iki 1988 m. Patikėjus gamtos apsaugą ministerijoms ir žinyboms, realiai vietos VGAK galėjo vykdyti tik augalijos ir gyvūnijos, kraštovaizdžio, geologinių ir kultūrinių paminklų apsaugos kontrolę. Kontroliuoti respublikos gamtos išteklių naudojimą (įstatymas tą numatė), iš esmės buvo

³⁸⁸ Белова С. В., *Охрана окружающей среды*, Москва, 1983, с. 54.

³⁸⁹ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 25.

³⁹⁰ Juknys R., *Aplinkotyra*, Kaunas, 2005, p. 13.

³⁹¹ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 58.

³⁹² Ten pat.

³⁹³ Ten pat.

³⁹⁴ Ten pat.

³⁹⁵ Ten pat.

³⁹⁶ Ten pat.

sunku. VGAK statusas prie MT buvo instituciškai žemas, komiteto pirmininkas negalėjo įeiti į vyriausybės sudėtį ir neprilygo ministro kompetencijoms. Situacija praktiškai nepasikeitė 1979 m., reorganizavus komitetą į LSSR valstybinį apsaugos komitetą³⁹⁷. Jo pirmininku tapo Kazys Giniūnas. Gamtos išteklių apsauga ir atkūrimas toliau priklausė nuo Valstybinio plano komiteto, kuriam 19 respublikos ministerijų ir sąjunginio pavaldumo įmonių privalėdavo pateikdavo perspektyvinius planus. Juose institucijos numatydavo gamtinių išteklių naudojimo kiekius, teršalų išmetimus ir planuodavo lėšas, kurias skirs gamtos apsaugai. Pažymėtina, SSRS valstybinis plano komitetas nuo 1981 m. perėmė draustinių plėtrą (minėtas rezervatų indikatoriai gerai atspindi devintojo dešimtmečio SSRS ekonomikos stagnaciją).

Antropogeninės taršos mažinimo priemonės. Respublikoje 1975 m. įsteigiama papildoma atmosferos apsaugos stebėjimus vykdanči institucija – Vilniaus regioninė valstybinė dujų valymo ir dulkių gaudymo įrenginių darbo kontrolės inspekcija. Po dviejų metų ji pakeitė statusą ir tapo valstybine inspekcija prie chemijos ministerijos. Jai vadovavo Petras Jencius. Inspekcija kontroliavo valymo įrenginių darbą ne tik Lietuvoje, bet ir Kaliningrado srities pramonės įmones³⁹⁸. Siekiant toliau didinti gamtos apsaugos kontrolės efektyvumą, 1981 m. prie LSSR MT buvo įsteigta Aplinkos apsaugos ir racionalaus gamtos išteklių naudojimo komisija³⁹⁹. Analogiškos gamtos apsaugos komisijos ima veikti prie rajonų, miestų vykdomųjų ir Liaudies deputatų tarybų. Tais pačiais metais LSSR AT priėmė „Atmosferos apsaugos įstatymą“, siekiant garantuoti visuomenei „ekologinius, ekonominius ir kultūrinius poveikius“. Dujų ir dulkių įrenginių priežiūrą toliau vykdo sąjunginė valstybinė inspekcija. 1985 m. inspekcija reorganizuojama ir dujų valymo ir dulkių gaudymo įrenginių darbo kontrolės inspekcijos funkcijos perduodamos Lietuvos valstybinei Atmosferos apsaugos inspekcijai. Į jos kompetencijos ribas toliau įėjo Rusijos federacijos, Kaliningrado srities atmosferos kontrolė. Inspekcija turėjo plačius įgaliojimus, jai buvo suteikta teisė uždaryti taršos normų nesilaikančias įmones, tačiau informacijos rengiant darbą ar tai buvo daroma nerasta.

Aštuntojo dešimtmečio viduryje SSRS gamtos apsaugos politikoje ima formuotis dvi kryptys: (1) gamtos išteklių apsauga nuo pernelyg didelio jų naudojimo ir (2) aplinkos taršalų kontrolė. Nuo 1977 m. sausio 1 d. SSRS įsigaliojo sąjunginiai standartai⁴⁰⁰. GOST 17.0.0.01-76 gamtos apsaugą apibrėžė, kaip priemonių kompleksą, kuriuo siekiama išlaikyti racionalią žmogaus veiklos ir gamtinės aplinkos sąveiką bei užtikrinti gamtos išteklių išsaugojimą ir atkūrimą. GOST 17.1.1.01-77 – reglamentavo vandens išteklių naudojimą ir apsaugą. GOST 17.2.1.02-76 nustatė teršalų emisijas automobiliams, traktoriams ir varikliams, o į atmosferą išmetamų teršalų kiekius ribojo

³⁹⁷ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 19.

³⁹⁸ Ten pat p. 53.

³⁹⁹ Ten pat p. 20.

⁴⁰⁰ Белов С. В., Барбинов Ф. А., Козьяков А. Ф., Павлихин Г. П., *Охрана окружающей среды*, Москва, 1983, с. 18.

GOST 17.2.3.01-77. Tarybiniai mokslininkai apskaičiavo žalos dydį liaudies ūkiui, kurį padaro teršalai patekę į atmosferą: dulkių tona už 60-150 rublių sieros dioksido už 25-300 rb. ir anglies monoksido už 6-27 rb. Lietuvoje, vienos tonos kenksmingų medžiagų sugavimui ir utilizavimui būdavo skiriama apie 50 rb⁴⁰¹.

Nuo aštunto dešimtmečio pradžios SSRS ima derinti gamtos apsaugos priemonės jau tiesiogiai nukreiptas atskiroms ekologinėms sistemoms. Ypatingas dėmesys skiriamas Sovietų Sąjungos sostinei. Maskvos sanitarinės-epidemiologinės stoties duomenimis automobilių tarša šešto dešimtmečio pabaigoje pasiekė kritinę ribą ir ėmė kelti rimtų ekologinių problemų. Nustatyta, kad Maskvoje anglies monoksido kiekis viršijo leistiną lygį 20 ar daugiau kartų⁴⁰². Vyriausybė ėmėsi priemonių sumažinti taršą, tačiau pagerinti situaciją trukdė pasenusios technologijos, prastos kokybės kuras ir tepalai. Transporto taršos klausimai buvo aktualūs visose respublikose.

Gamtosauginė kontrolė. Respublikoje VGAK iniciatyva buvo priimamos materialinio poveikio priemonės asmenims ir organizacijoms, nesilaikančioms gamtos apsaugos reikalavimų. Pažeidėjai būdavo paliekami be premijų. Tačiau „dėl vis dar pasitaikančių atvejų“, kai ministerijos ir žinybos, nevykdžiusios įsipareigojimų, pažeisdavo premijų gavimo tvarką, LSSR MT 1967 m. rugsėjo 30 d. priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1966 m. lapkričio 10 d. nutarimo Nr. 457 vykdymo“.⁴⁰³ Įsakoma griežtai laikytis premijavimo tvarkos, o asmenims, pažeidusiems šią tvarką, grėsė baudžiamosios bylos. Sprendžiant iš pateiktos situacijos spaudoje, nutarimo įgyvendinimas buvo atliekamas kokybiškai. Vien per 1967 m. pusmetį už įvairius vandens išteklių naudojimo ir apsaugos taisyklių pažeidimus piniginėmis bandomis buvo nubausti 142 organizacijų vadovai, 73 iš jų už teršimą naftos produktais⁴⁰⁴. VGAK kontrolė patikrinusi Kapsuko cukraus fabriką rado daug pažeidimų: nuteka mazutas, gamyboje naudojamo kalkių purvo sėdintuvų atliekos, 13 000m³ per parą, pilamos į Šešupę. Baudos nebuvo didelės, pavyzdžiui: Šiaulių GNK Nr. 1 vyr. energetikas J. Jakubauskas nubaustas 1966 m. lapkričio 15 d. 30 rublių bauda, už tai kad naktį į lietaus kanalizacijos šulinį nuleido daug naftos produktų. Teršalai pateko į atvirą kanalą ir įtekėjo į Vijolės upelį. 1973 m. buvo patikrinti 1493 organizacijos ir kolūkiai, o už įvairius pažeidimus ir taisyklių nesilaikymą nubaustas 631 asmuo bei surašyti 2229 aktai⁴⁰⁵.

⁴⁰¹ Хачатуров Т. С., *Экономические проблемы рационального природопользования и охрана окружающей среды*, Москва, 1982, с. 103.

⁴⁰² Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990 Плоды управления* (Док. № 21–84) Документ № 63, 13.02.1967, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020604>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 11.

⁴⁰³ Dėl Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1966 m. lapkričio 10 d. nutarimo nr. 457 vykdymo, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 255.

⁴⁰⁴ Gaulytė A., Argi be baudų tai nesuprantama?, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 1, p. 33.

⁴⁰⁵ Turonis K., Vandens kodeksas baudžia, *Mūsų gamta*, 1974, nr. 4, p. 12.

Gamtosauginės mokslinės minties raida. Respublikos gamtosaugos vystymuisi didelį poveikį padarė 1971 m. pradėta tarptautinė UNESCO programa „Žmogus ir biosfera“⁴⁰⁶, kurią pasirašė SSRS⁴⁰⁷. 1974 m. respublikos Mokslų Akademijoje buvo nuspręsta įsteigti satelitinę nacionalinę programą „Žmogus ir biosfera“ ir komitetą jai valdyti. Toks komitetas sovietų sąjungoje susikūrė tik Lietuvoje. Jos vadovas Leonardas Kairiūkštis organizavo milžiniškus tyrimus: kaip skirtingos ūkio šakos veikia aplinką, gyvąją gamtą ir žmogų. Lietuvos mokslininkai darė proveržį SSRS gamtosaugoje ir kai sovietai turėdavo atsiskaityti už darbą tarptautinėje programoje „Žmogus ir biosfera“, Lietuva visuomet buvo rodoma kaip pavyzdys. Pirmoji lietuvių parengta programa buvo išleista lietuvių, anglų ir rusų kalbomis. Gamtosaugos krypties lietuvių darbai buvo pastebėti. Minėtas L. Kairiūkštis 1984-1987 m. buvo pakviestas dirbti į Tarptautinį taikomosios sisteminės analizės institutą Liuksemburge (Austrija). Kūrėsi šviesių žmonių ratas ir tai davė tam tikrą efektą⁴⁰⁸. VGAK nariai galėjo naudotis teigiama pasaulio patirtimi, išvažiuoti į užsienį pasisemti patirties, prasidėjo susirašinėjimas su užsienio mokslininkais. Kaip prisimena Romas Pakalnis⁴⁰⁹, susirašinėjimą su užsienio mokslininkais sekė sovietinė cenzūra. Dažnai laiškai būdavo atplėšiami, ar iš viso nepasiekdavo adresato. Kvietimai į tarptautines konferencijas „vėluodavo“ ir pasiekdavo mokslininką tuomet kai susitvarkyti dokumentams nebelikdavo laiko.

Turizmo problemos. Šiuo laikotarpiu sovietinė valdžia pradėjo spręsti miško turizmo problemas. Ypač šis klausimas tapo aktualus, kai respublikoje buvo pereita prie 5 darbo dienų savaitės. Padaugėjus miškuose poilsiautojų, LSSR MT priėmė keletą visiškai naujo pobūdžio kraštovaizdžio saugojimo nutarimų. Pirmasis, 1968 m. liepos 31 d. „Dėl poilsio stovyklų steigimo respublikos teritorijose“, reglamentavo poilsio vietų organizavimo tvarką⁴¹⁰. Antruoju, VGAK iniciatyva 1975 m. gegužės 30 d. patvirtinamos stovyklavimo gamtoje taisyklės⁴¹¹. Tuo metu gamyklos ir organizacijos respublikoje pradėjo statyti daug žinybinio pavaldumo poilsiaviečių ir poilsiaavimo kompleksų. Išryškėjo du poilsiaviečių įrengimo būdai⁴¹². Pirmasis – vasarnamių miesteliai, kuriuose poilsiautojai apsistodavo ilgesniam laikui. Antrasis skirtas trumpalaikiam poilsiui. Tai dauguma atveju atviroje gamtose įrengtos specialios vietos. Tokiose teritorijose turėjo būti šulinys, laužavietė, tualetai, vietos palapinėms ir automobiliams, kelių nurodyti rodyklės ir ženklai. Respublikoje, pirmo tipo poilsiavietės buvo itin populiarios, jos buvo statomos kurortinėse zonose ir gražiausiose respublikos gamtos kampeliuose. Organizacijų, tiek vietinių, tiek sąjunginių,

⁴⁰⁶ UNESCO, *The genesis of MAB*, <http://downtoearth.danone.com/2013/04/23/unescos-man-and-the-biosphere-programme-is-40-years-old/>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 21.

⁴⁰⁷ Программа ЮНЕСКО «Человек и биосфера» (МАБ)

<http://www.unesco.ru/ru/?module=news&action=theme&id=101>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 21.

⁴⁰⁸ Interviu su Romu Pakalniu, *garso įrašas ir stenograma*, 2014 05 06.

⁴⁰⁹ Ten pat.

⁴¹⁰ Dėl reglamentavo poilsio vietų organizavimo tvarkos, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 85.

⁴¹¹ Stovyklavimo gamtoje taisyklės, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 89.

⁴¹² Litvinas J., Turizmas ir gamta, *Kultūros barai*, 1973, nr. 6, p. 6.

norinčių įsirengti poilsio namus, buvo tiek daug, kad su laiku neliko laisvos vietos. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvoje mėgo lankytis turistai iš kitų sąjunginių respublikų, pastoviai didėjo turistų srautas. Per 1972 m. buvo aptarnauta 545 000 svečių, jiems suteikta paslaugų už 10 mln. rublių.

Gamtosauga žemės ūkyje. Visgi, nepaisant pavienių pasiektų rezultatų, SSRS gamtosauginė sistema veikė netinkamai. Siekiant sukurti palankesnes sąlygas žemės ūkiui, iki 1970 m. buvo numelioruota apie 80 proc. šalies teritorijos⁴¹³. Šie rezultatai stulbinantys, ir netgi šiandien Lietuva pagal melioruotų ir dirbamų žemių santykį vis dar pirmauja Europoje. Nusiausinus pelkes, daug mažų upelių, šaltinių išseko. Sunaikinus natūralias pievas ir ganyklas atsivėrė didžiulės Lietuvai nebūdingos atviros erdvės. Tokiu būdu buvo pakenkta šalies ekosistemų ekologiniam stabilumui, iškilo grėsmė prarasti daugelį gyvūnų ir augalų rūšių⁴¹⁴. Nepaisant milžiniškų lėšų, dedamų į melioraciją, tuo pat metu Sovietų sąjungoje buvo vystomas Niže – Obsko hidroelektrinės planas, pagal kurį net 12 milijonų hektarų žemės ūkio naudmenų turėjo būti užtvindyti⁴¹⁵. Taip vadinamoji Sibiro jūra turėjo paskandinti 13 gamtos išteklių telkinių su maždaug 80 milijardų kubinių metrų dujų ir 4 milijardais tonų naftos. Bet, augant regioniniam bei akademinei visuomenės pasipriešinimui, šis projektas buvo sustabdytas ir neįgyvendintas⁴¹⁶. Didelė problema tampa besaikis pesticidų naudojimas žemės ūkyje. Blogiausia padėtis susidarė Uzbekistane, Čia medvilnės laukai iš lėktuvų būdavo purškiami chemikalais net 12 kartų per metus. Per septintąjį dešimtmetį SSRS pesticidų gamybą padidino 7,5 karto⁴¹⁷.

Akivaizdu, kad tuometinė socialistinė gamtos apsauga taip ir nesurado sprendimo būdo – mechanizmo, leidusio užtikrinti bent jau priimtų taisyklių įgyvendinimą⁴¹⁸. Jei Lietuvoje vyko tam tikri darbai gamtosaugoje, tai kituose SSRS regionuose situacija ženkliai prastėjo. Nors ideologija skelbė, kad sovietinio žmogaus savybių sudėtinė dalis yra tinkamas požiūris į gamtą⁴¹⁹, realiame gyvenime viskas buvo kitaip. Socializmo pranašumai prieš rinkos ekonomiką ir sovietinė racionalios gamtos saugojimo propaganda galėjo formuoti žmonių sąmonę, tačiau gamtos tai neveikė. Pavyzdžiui, 1975 m. patikrinus 58 metalurgijos kombinate įrengtus 4500 valymo įrenginius, buvo nustatyta, kad tik 8% jų veikia tinkamai, 22% įrengimų yra susidėvėję, o 70 % neatitiko techninių reikalavimų⁴²⁰. 1983 m. katastrofiška situacija susidarė Ukrainoje, Donecko

⁴¹³ Ribokas G., Milius J., Agrarinės žemėnaudos transformacijos XX a. sudėtingų ūkinių sąlygų teritorijose, *Geografija*, 2001, nr. 37(2), p. 66.

⁴¹⁴ Bukantis A., Gedžiūnas P., Giedraitienė J. ir kt., *Lietuvos gamtinė aplinka, būklė, procesai ir raida*, Vilnius, 2008, p. 134.

⁴¹⁵ Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990, Плоды управления* (Док. № 21–84) Документ № 58, 06.02.1965, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020574>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

⁴¹⁶ Некрасов Н., Размещение производительных сил, *Коммунист*, 1963, no. 3, c. 25–36.

⁴¹⁷ Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990 Плоды управления* (Док. № 21–84) Документ № 64, 15.11.1967, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020614>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

⁴¹⁸ Бринчук М. М., *Право окружающей среды*, Москва, 1998, c. 86.

⁴¹⁹ Paškangas K., *Gamtos apsauga, Mokymo priemonė mokiniams*, Kaunas, 1987, p. 4.

⁴²⁰ Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990, Плоды управления* (Док. № 21–84) Документ № 69, 01.04.1975, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020631>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

regione. 26,5 tūkstančių m² plote buvo pastatyta 40 pramoninių miestų, kuriuose gyveno 4,7 mln. gyventojų. Kiekvienais metais Donecko regiono chemijos ir metalurgijos kombinatai į atmosferą išmesdavo daugiau nei 4 mln. tonų dulkių ir kenksmingų cheminių medžiagų. Gamybiniai sąvartynai užėmė 5000 ha plotą, kur buvo saugoma 3 milijardai tonų pramoninių atliekų⁴²¹. Lietuvoje (65 200 km²) bendras (pramonė ir transportas) išmetamų į atmosferą teršalų kiekis apie 1990 m. viršijo 1 milijoną tonų⁴²².

Negalima teigti, kad sovietinė valdžia neturėjo teisinių priemonių gamtos apsaugai, tačiau sprendimai ir nutarimai įstrigdavo tarpžinybiniame biurokratizme. Pavyzdžiui, Lietuvos vandenį kuravo trys sąjunginės ministerijos: paviršinio vandens kadastro sudarymą ir priežiūrą vykdė SSRS valstybinis hidrometeorologijos ir gamtinės aplinkos kontrolės komitetas, požeminių vandenų – SSRS geologijos ministerija ir naudojamo vandens – SSRS melioracijos ir vandens ūkio ministerija. Nesant kryptingos institucijos, sąjunginiai įstatymai ir nutarimai Valstybinio plano komitete būdavo vykdomi tik iš dalies.

2.5. 1985-1990 m.: reformų poveikis gamtosaugai

Вновь фронт наш на корчагинский похож,
Передовая по борьбе с природой
Сегодня БАМ. В атаку молодежь!
Альберт Кравцов

Tuo metu Sovietų Sąjunga tapo vienu iš pasaulio lyderių pagal išgaunamą ir eksportuojamą naftos ir dujų kiekį pasaulyje⁴²³. Paskutinis TSRS AT prezidiumo pirmininkas Michailas Gorbačiovas ėmėsi atvirumo, greitinimo ir pertvarkos politikos. TSKP CK 1985 m. balandžio plenumo pažymimas padidėjęs visų gyventojų sluoksnių socialinis aktyvumas ir suinteresuotumas gerinti aplinkos būklę⁴²⁴. Buvo priimti iš principo nauji nutarimai ekologinės būklės gerinimui.

Antropogeninės taršos mažinimo priemonės. Pirmą kartą socialistinei gamtosaugai imta taikyti ilgalaikė strategija. SSRS ekonominio ir socialinio vystymo pagrindinėse kryptyse 1986-1990 metams ir laikotarpiui iki 2000 m. gamtos apsaugos klausimams skirtas atskiras skyrius⁴²⁵. Valstybės biudžetas gamtos apsaugai metams išaugo iki 2 milijardų rublių⁴²⁶. Didžioji dalis lėšų panaudojama vandens taršai mažinti – apie 500 mln. rublių, oro taršai – 90 mln., žemės – 22 mln. Nuo 1985 m. Valstybinis Hidrometeorologijos ir gamtinės aplinkos kontrolės komitetas pradeda

⁴²¹ Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990, Плоды управления* (Док. № 21–84) Документ № 81, 29.11.1983, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020684>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

⁴²² Bukantis A., Gedžiūnas P., Giedraitienė J. ir kt. *Lietuvos gamtinė aplinka, būklė, procesai ir raida*, Vilnius, 2008, p. 40.

⁴²³ Bulota R., SSRS reformų išvakarėse: nomenklatūra ir inteligentija Lietuvoje, *Darbai ir dienos*, 2008, t. 49, p. 70.

⁴²⁴ Полинов М. Ф., Горбачев М. С., Начало реформаторской деятельности, *Развитие*, 2009, no. 3 (12), c. 41.

⁴²⁵ Paškangas K., *Gamtos apsauga*, Kaunas, 1987, p. 3.

⁴²⁶ Ходорковская С. В., Экономика страж природы, *Энергия: экономика, техника, экология*, 1986, no. 1, c. 38.

nuolat stebėti apie 1000 pramonės įmonių keliamą taršą ir 140 miestų (į sąrašą pateko didžiausi Lietuvos miestai) oro švarumą⁴²⁷. Deja, aplinkos monitoringas buvo neefektyvus, nes Sovietų sąjunga tuo metu neturėjo tikslių oro užterštumo matavimo prietaisų⁴²⁸. Susirūpinta kaimo vietovėse gyvenančių žmonių sveikata. Besaikio pesticido DDT naudojimo, kaip rodė 1986-1990 metais devyniose respublikose atliktas tyrimas, pasekmėmis vaikų sergamumas iki 14 metų padidėjo daugiau kaip 2 kartus lyginant su sritimis kuriose chemija nebuvo naudojama⁴²⁹. Lietuvoje nuo 1988 m. ypač nuodingų pesticidų naudojimas buvo uždraustas, bet, nesant utilizavimo tvarkos, tūkstančiai tonų nepanaudotų cheminių preparatų buvo sandėliuojami, kartais užkasami. Tokių sąvartynų respublikoje, atgavus nepriklausomybę rasta apie 905⁴³⁰. Blogėjanti šalies situacija reikalavo naujo gamtosauginio požiūrio.

Kompleksinė gamtos apsaugos schema. Lietuvoje, vadovaujantis Berno konvencijos (1979) nuostatomis, 1984 m. baigta sukurti kompleksinė gamtos apsaugos schema – gamtinis karkasas⁴³¹. Tai leido suformuoti naują kompleksinių saugomų teritorijų sampratą, bei jų teritorinės plėtros koncepciją (KGAS)⁴³². KGAS buvo sukurtas pagal 1978 m. gruodžio 1 d. nutarimą Nr. 984 „Dėl papildomų priemonių priėmimo stiprinant gamtos apsaugą bei racionalų gamtos išteklių naudojimą“. Kaip prisimena vienas iš schemas autorių – Romas Pakalnis⁴³³, tai buvo „grandiozinis“ darbas, jungiantis apie 100 unikalių mokslinių darbų ir tyrimų. Pavyzdžiui, Miškų institutas padarė tyrimą apie antropogeninį veiklos poveikį miškų ekosistemai. Žemdirbystės institutas, vadovaujant prof. Leonui Kadžiuliui atliko darbą „Pievų ekosistemos“. „Aplinkos kokybės suvokimas“ integravo visų tyrimų pagrindines temas ir išvadas.

Romas Pakalnis⁴³⁴ pažymi, kad pradėjus ruošti KGAS, mokslininkams buvo pasakyta, kad nereikia pagražintų skaičių, reikalinga objektyvi informacija. Mokslininkas pažymi, tai buvo nelengva – Žemės ūkio ministerija iš jų atvirai tyčiojosi, neleido ministerijos darbuotojams dalyvauti schemas kūrimo. Medikai, taip pat atsisakė dalyvauti, sakydami, kad Lietuvoje gamtos teršimas neturi neigiamo poveikio žmogaus sveikatai. 1986 m. pagrindinės mokslininkų išvadas pavirtino LKP CK ir LSSR MT. Šiame dokumente buvo konstatuota, jei toliau respublikoje bus nepamatuotai didinama gamyba, Lietuva artėja prie ekologinės katastrofos, o nuostoliai dėl gamtos teršimo ir aplinkos degradavimo pradėjo viršyti respublikoje pagamintus produkcijos kiekius.

⁴²⁷ Берлнд М. Е., *Прогноз и регулирование загрязнения атмосферы*, Ленинград, 1985, с. 14.

⁴²⁸ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 163.

⁴²⁹ Методические рекомендации неправительственным организациям по проведению первичной инвентаризации устаревших и запрещенных к использованию пестицидов, www.ipen.org/.../workshopguidelines_russian.pdf, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

⁴³⁰ Rutkoviėnė V. M., Sabienė N., *Aplinkos tarša*, Vilnius, 2008, p. 23.

⁴³¹ Mierauskas P., Palaima A., Darnaus vystymosi strategija. Ekologinis tinklas Lietuvoje: kūrimo principai gamtinio karkaso pagrindu, *Mokslo darbai*, 2012, nr. 1 (6), p. 59.

⁴³² Bukantis A., Gedžiūnas P., Giedraitienė J. ir kt., *Lietuvos gamtinė aplinka, būklė, procesai ir raida*, Vilnius, 2008, p. 169-172.

⁴³³ Interviu su Romu Pakalniu, *garso įrašas ir stenograma*, 2014-05-06.

⁴³⁴ Ten pat.

Schema rėmėsi skaičiavimais ir objektyviais skaičiais. Kaip pažymi R. Pakalnis, KGAS buvo pirmasis bandymas Sovietų sąjungoje nuo popierinės gamtosaugos pereiti prie visapusiško aplinkos įvertinimo.

KGAS (dabar gamtinis karkasas) – perspektyvinė gamtosauginė strategija reguliavo krašto gyventojų, gamybos jėgų bei rekreacijos išdėstymą⁴³⁵. Tokia sistema SSRS jau veikė RTFSR Maskvos ir Leningrade srityse, Estijos ir Tadžikijos respublikose ir Dnepropetrovsko, Krivoj Rog miestuose, bei Baikalo Amūro magistralėje. Atkreiptinas dėmesys – sąjunginės metodikos nebuvo, kiekviena mokslininkų grupė naudojo skirtingus vertinimo kriterijus. Lietuva, kaip minėta, tapo poligonu tobulinant KGAS sudarymo metodiką. Schemą sudarė 3 dalys: antropogeninės apkrovos, probleminiai arealai ir teritorinis struktūros modelis. Buvo išskirtos karštos vietos pagal konfliktinę ekologinę situaciją – tai Kauno, pajūrio, Mažeikių, Nemuno, Elektrėnų. Opios vietos – Vilnius, atskiros vietos Šiaulių, Panevėžio, Aukštaitijos, Alytaus, Dzūkijos, Žemaitijos, Biržų teritorijos. Nustatytas sudėtingiausias ir aktualiausias Kauno arealas. Antroji dalis – probleminiai arealai numatė gamtos apsaugos priemonių sistemą arba gamtinius langus, kurie rėmėsi dinamine ekologine pusiausvyra. Remiantis analize buvo suplanuotas kultūrinio kraštovaizdžio teritorinis struktūros modelis. Nuo KGAS specifikos priklausė saugomų teritorijų sistemos kūrimas⁴³⁶. Ateityje buvo numatyti 6 gamtiniai rezervatai (26000 ha); 5 valstybiniai nacionaliniai ir 25 gamtos arba regioniniai parkai (130000 ha); ir daugiau kaip 300 valstybinių draustinių (240000 ha). 1986 m. buvo įsteigtas Nemuno kilpų kraštovaizdžio draustinis, apėmęs beveik visą dabartinio regioninio parko teritoriją, jame išskirtos vertingiausios teritorijos (zonos). Remiantis gamtinio karkaso samprata 1988 m. įsteigiami 79 nauji draustiniai⁴³⁷.

1985-1990 m. SSRS prasidėjo naujas gamtos apsaugos etapas. 1988 m. įkurtas Valstybinis gamtos apsaugos komitetas, jam buvo suteikti platūs įgaliojimai. Yra žinoma, kad prieš jo įsteigimą griežtai pasisakė visos ministerijos ir žinybos⁴³⁸. Kiek vėliau – tokia institucija įsteigiama RSFSR⁴³⁹.

1988 m. vasario 29 d. Nr. 59 „Dėl esminio gamtos apsaugos komiteto pertvarkymo Lietuvos TSR“ buvo išplėstos VGAK galios, pakeičiamas valdymo statusas, iš respublikinio pavaldumo į sąjunginį-respublikinį. VGAK ėmė vykdyti gamtos ir gamtinių išteklių naudojimo valstybinį valdymą ir kontrolę⁴⁴⁰. Komitetas parengė pasiūlymus ekonominiam gamtos išteklių naudojimo mechanizmui tobulinti bei sukūrė ekologinius normatyvus, teršimo ir kitokio žalingo poveikio

⁴³⁵ Kavaliauskas P., Rusa E., Lietuvos gamtosaugos strategija, *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, nr.7, p. 8.

⁴³⁶ Kavaliauskas P., Prerequisites and image of the paradigms to cultural landscape forming, *Kultūrinio kraštovaizdžio formavimo paradigmu prielaidos ir raiška*, <http://www.thefreelibrary.com/Prerequisites%20and%20image%20of%20the%20paradigms%20to%20cultural%20landscape...-a0327451573>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 10.

⁴³⁷ Paltanavičius S., *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, 2006, p. 12.

⁴³⁸ Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, с. 22.

⁴³⁹ Чибилёв А., Судьба заповедного дела, *Наука и жизнь*, 2012, no. 12. с. 35.

⁴⁴⁰ Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 91.

taisykles bei standartus⁴⁴¹. Pertvarkytas LSSR VGAK pakeitė struktūrą ir plėtė kompetencijų funkcijas⁴⁴². Jau tais pačiais metais perėmė atmosferos apsaugos klausimus.⁴⁴³ Vis dėl to, gamtos apsaugą ir toliau koordinavo kelios organizacijos: LTSR MT aplinkos apsaugos ir racionalaus gamtos išteklių naudojimo komisija, Valstybinio plano komiteto Gamtos apsaugos ir gamybinių jėgų išdėstymo skyrius, Centrinės statistikos valstybės gamtinių išteklių ir aplinkos statistikos skyrius⁴⁴⁴.

Prasidėjusi sovietinė gamtosauginė kompanija iš karto patyrė didelį smūgį. 1986 m. balandžio 26 d. įvyko Černobylio atominės elektrinės avarija. Sovietinė valdžia kelias dienas slėpusi nuo visuomenės informaciją vėliau buvo priversta pripažinti faktą. Visuomenės nepasitikėjimas valdžia peraugo į masines demonstracijas. Reikia atkreipti dėmesį, jog pirmosios demonstracijos paspartinusios demokratijos procesus ir SSRS subyrėjimą buvo susijusios su aplinkos saugojimo ir visuomenės sveikatos problemomis⁴⁴⁵.

Sovietų Sąjungoje taip ir nebuvo sukurtas veiksmingas gamtosaugos modelis. Socialistiniai liaudies gamtos resursų apsaugos įstatymai tinkamai neveikė ne tik dėl silpnos teisinės bazės. Negalima teigti, kad sovietinė valdžia nepriminėjo teisinių priemonių gamtos turtams apsaugot. Tačiau netolygus sąjunginių respublikų vystymasis, žinybinis susiskaldymas, neveiksmingas biurokratinis aparatas ne visada leisdavo juos įgyvendinti. Visiškai nepasiteisino žinybinė gamtos apsauga, kai gamtos resursus, valdė, naudojo ir, svarbiausia, save pačią kontroliavo viena žinyba ar ministerija. Tai ir buvo esminė, kodėl SSRS nebuvo rasta vieningos gamtinių išteklių naudojimo ir išsaugojimo sistemos.

1989 m. lapkričio 27 d. SSRS AT suteikia Lietuvai ekonominį savarankiškumą. Pakeitus, kai kuriuos LSSR konstitucijos straipsnius respublikoje įsigalioja visiškai nauja ekonominė ir politinė sistema. Jos pagrindą dabar sudarė privati, piliečių susijungusių į grupes (kolektyvus) ir valstybinė nuosavybės. 1989 m. gegužės 18 d. Lietuvoje iš esmės neteko galios 1940 m. priimta „gamtosauginė nacionalizacija“ ir monopolinė valstybės teisė į gamtos turtus.

⁴⁴¹ 1988 m. vasario 29 d. Lietuvos komunistų partijos centro komiteto ir Lietuvos TSR ministrų tarybos nutarimas, dėl esminio gamtos apsaugos pertvarkymo, *Vyriausybės žinios*, nr. 10 -70, 1988.

⁴⁴² Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 22.

⁴⁴³ Ten pat p. 54.

⁴⁴⁴ Ten pat p. 114.

⁴⁴⁵ Винер Д. Уголок свободы. Охрана природы в России: от Сталина до Горбачева, *Неприкосновенный запас*, 2006, no. 2 (46), <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/vi6-pr.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 15.

3. SOVIETINĖS IDEOLOGIJS POVEIKIS ŽMOGAUS IR GAMTOS SĄVEIKAI

Viskas žmoguje, viskas žmogui!
Yra tik žmogus, o visa kita - jo rankų ir sumanumo veikla.
Maksimas Gorkis

Sovietinė propaganda sukurdamo iliuziją, kad sistema skatina ir net reikalauja piliečių aktyvaus dalyvavimo politiniuose procese, tačiau realiai paversdavo žmones paklusniais robotais. Hannah Arendt⁴⁴⁶ knygoje „Totalitarizmo ištakos“ (1951) pastebi: „režimui iš tiesų nėra svarbu, kad žmonės tikėtų ideologija. Svarbu, kad ji juos veiktų“, kitaip sakant – žmogaus poelgiai privalo atitikti partijos kursą. Sovietinė sistema visuomet laikėsi ant ideologinio pamato, todėl neatsitiktinai bolševikams atėjus į valdžią iškart buvo pradėta švietimo reforma, įteisinta pagal 1918 m. dekretą „Dėl vieningo darbo mokykloje“⁴⁴⁷. Švietimo įstaiga turėjo tapti pagrindine valstybės institucija, kuri sukurs naują pilietį ir perkurs visuomenę, gebančią kurti socializmą. Pagrindiniai ideologiniai uždaviniai suformuoti marksizmo klasikų – asmenybių naikinimas, sujungti visus visuomenės sluoksnius į vientisą masę, pristesti jiems normas ir vertybes – su laiku nesikeitė. Marksistinė ideologija buvo pakankamai plastiška, sovietinės propagandinės institucijos ją lengvai transformuodavo bei pritaikydavo prie naujų sąlygų ir reikalavimų ar partijos užduočių. Tad socialistinės visuomenės pasaulėžiūra, tuo pačiu ir aplinkos suvokimas, kito kartu su komunistų partijos uždaviniais. Vienoks jis buvo bolševikams kovojant su oportunistais ir „nacionalnukrypėliais“, kitoks šalies kolektyvizacijos ir modernizacijos metu⁴⁴⁸. Septintojo dešimtmečio pradžioje, kai ekologinės aplinkos problemos tapo akivaizdžiai matoma sovietinio gyvenimo realybe, komunistų partija turėjo imtis naujos propagandinės strategijos ir ji vėl buvo nukreipta į švietimo sistemą. Sovietai oficialiai paskelbė, kad aplinkosauginis švietimas – viena iš komunistinės strategijos komponento dalių, auklėjant visuomenę, formuojant marksistinę-lenininę pasaulėžiūrą ir tinkamą supratimą apie visuomenės ir gamtos sąveiką⁴⁴⁹. Naujos ugdymo politikos įtakoje sovietinio piliečio modelis turėjo pasipildyti naujomis funkcijomis – aukštų dorovinių normų suformuotu požiūriu į gamtą⁴⁵⁰. Nauja gamtos apsaugos švietimo strategija turėjo pakeisti ankstesnės bolševikinės ideologijos sukurtą sovietinio piliečio, kaip „gamtos užkariautojo“ ir „kario su gamta didvyrio“ statusą visuomenės savimonėje.

⁴⁴⁶ Arendt H., *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius, 2001, p. 488.

⁴⁴⁷ Кара-Мурза С., *Советская цивилизация. От начала до Великой Победы*, Харьков, 2007, с. 166.

⁴⁴⁸ Šenavičius A., *Socialistinės gamtos apsaugos ištakos*, *Mokslas ir gyvenimas*, 1987, nr. 4, p. 4.

⁴⁴⁹ КПСС о формировании нового человека, *Сборник документов и материалов* (1965-1981), Москва, 1982, с. 1.

⁴⁵⁰ Болотова А., *Государство, геологи и колонизация природы в СССР, Неприкосновенный запас*, 2006, no. 2 (46), <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/bo-pr.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 15.

3.1. Sovietiniai gamtos užvaldymo principai

Reikia pastebėti, kad siekis užvaldyti gamtą buvo labai svarbus veiksnys įtvirtinant bolševikų valdžią Rusijoje. Pirmaisiais sovietų valdžios metais į gamtą ir gamtinius išteklius buvo žiūrima kaip į senos santvarkos palikimą, priešišką naujajai valdžiai. Bolševikų nuostata rekonstruoti santvarką, išvystė žmogaus galios prieš gamtą idėją. Todėl šūkis „kova su gamta“ itin tiko bolševikinei ideologijai. Pakeisti senąją ir sukurti naują, teisingą aplinką, tinkančią naujos visuomenės kolektyviniams poreikiams tenkinti. Siekiant sukurti naują santvarką ir visuomenę, pirmaisiais bolševikų valdymo metais švietimo įstaigos buvo kardinaliai pertvarkytos ir pritaikytos sovietinei ideologijai. Moksliniu komunizmu pagrįsta švietimo reforma turėjo paruošti aktyvius ir sąmoningus komunistinės visuomenės ir naujos aplinkos kūrėjus. Drįstu teigti, kad šiame etape susiformavo gamtinės aplinkos supratimo pagrindai, ilgus metus formavę sovietinį požiūrį į aplinką ir gamtosauginės minties stagnaciją.

Gamtosauginis švietimas. 1923 m. bolševikai, kaip senojo režimo palikimą, išbraukia gamtos mokslų dalyką iš mokyklos mokymo programų ir pakeičia nauju, kurio turinį sudarė trys temos „Gamta – Darbas – Visuomenė“⁴⁵¹. Tokia klasifikacija, anot bolševikų, turėjusi padėti gamtos mokslui atitrūkti nuo buržuazinės teorijos ir priartinti jį prie praktinės naudos. 5-ojoje klasėje moksleiviai mokėsi „Kaimo ryšiai su miestu“, 6 – tos klasės tema buvo – „SSRS industrializacija ir žemės ūkio intensyvinimas“. o 7 klasėje „Imperializmas ir darbininkų klasės kova“. Pastebėtina, kad klausimai apie augalus ir gyvūnus, jų sandarą buvo įtraukti į minėtas tris temas. Šeštoje klasėje moksleiviai pirmame trimestre mokėsi gamtos mokslų pagal temą „Įvykdykime pionierių paukštininkystės ir triušių auginimo penketį“, o antro trimestro metu studijavo „Už socialistinę gyvulininkystę“⁴⁵². Dar vienas šio mokymo ypatumas – pedagogo mokomosios medžiagos pateikimas buvo laikomas atsilikusiu metodu, todėl mokinys privalėjo mokytis pats. 1929-1932 m. periodu gamtos mokslų programa sustiprinama. Imtasi nuoseklaus, botanikos, zoologijos, anatomijos, evoliucijos dalykų mokymo, tačiau vadovėliai buvo parašyti neįdomiai, perkrauti medžiaga ir moksleiviai jų nesuprasdavo⁴⁵³. Mokymosi procesas pedagogo pagalbos vis dar nenumatė, todėl tokia mokymosi forma turėjo būti neefektyvi. Iki 1932 m. gamtos mokslų mokoma nenuosekliai, medžiaga buvo perdėm susijusi su gamybine veikla, o gyvūnai ar augalai, neturintys ūkinės reikšmės, išbraukiami iš programų kaip neturintys praktinės naudos⁴⁵⁴.

Nepatenkinama dėstymo būklė (ne tik gamtos mokslų dalyke) sąlygojo, kad mokyklos nebevykdė savo pagrindinio uždavinio ir tinkamai nebeparuošė žmonių toliau mokintis aukštosiose

⁴⁵¹ Лёвкина Е. В., *Методика преподавания биологии*, Бузулук, 2013, с. 16-17.

⁴⁵² Šalajevs V. F., *Gamtos mokslo dėstymo metodika*, Kaunas, 1954, p. 26.

⁴⁵³ Ten pat 29.

⁴⁵⁴ Ten pat.

mokyklose ir technikuose. Siekiant pagerinti švietimą, 1931 m. Liaudies švietimo komisariatas paskelbė nutarimą „Dėl mokymo programų ir režimo pradinėje bei vidurinėje mokykloje“⁴⁵⁵. Vadovaujantis šiuo nutarimu 1932 m. parengiama nauja gamtos mokymosi programa, tiksliai apibrėžianti sistemingą žinių kiekį. Moksleivius ėmė mokyti pedagogai, o gamtos dalykas pripažįstamas moksline disciplina. Bet tuomet kilo personalo problemų: SSRS labai trūko biologijos mokytojų, tad mokymosi procese dalyką tekdavo dėstyti įvairių sričių pedagogams. Norint pakelti mokytojų kvalifikaciją, 1935 m. pradėtas leisti žurnalas „Biologija ir chemija mokykloje“, o nuo 1937 m. pradėti rengti pirmieji biologijos mokytojai. Naujai paruošti pedagogai ir toliau dirbo pagal programą, kuri rėmėsi politechnikais principais: kuo geriau supažindinti moksleivius su pagrindinėmis pramonės ir žemės ūkio gamybos šakomis arba perfrazuojant bolševikų šūkį – teorija darosi tuščia, jei ji nesujungiama su revoliucine praktika. Tad gamtos pažinimo žinių siekta duoti tiek, kad mokinys mokėtų atpažinti gamtos išteklius ir panaudoti juos liaudies ūkio poreikiams⁴⁵⁶. 1940 m. rugpjūčio 26 d. RTFSR liaudies švietimo komisariato „Dėl priemonių kaimo vidurinių mokyklų darbui pagerinti“ nutarimu, gamtos mokslas dar stipriau nukreipiamas į praktinį pritaikymą⁴⁵⁷. Įteisinant praktinį kaimo mokinių parengimą, miesto ir kaimo mokykloms gamtos dalyko dėstymas profiliuojamas. Tokia mokymo metodika liko dominuojanti iki penktojo dešimtmečio pradžios⁴⁵⁸.

Politiniai sistemos veiksniai. Labai tikėtina, jog tuometinis sovietinio piliečio gamtinės aplinkos suvokimas priklausė ne vien nuo ugdymo ir švietimo. Jis turėjo būti apspręstas ekonominių, socialinių bei darbo ir buities sąlygų. SSRS 1928 m. prasidėjęs pirmasis penkmetis padėjo šalies industrializacijos pamatus. Kaip žinoma, modernizuojant gamybą imtos kurti naujos pramonės šakos, tokios kaip mašinų, chemijos, staklių. Per trumpą laikotarpį pastatyta apie 1500 stambių pramonės įmonių. Kadangi dauguma gamyklų buvo statomos mažai apgyvendintose teritorijose, labai trūko darbo jėgos. Sovietai šią problemą išsprendė priverstiniu darbu – pagrindine darbo jėga tapo kaliniai. Suprantama, kad tokiomis sąlygomis įsisavinant gamtos turtus, apie gamtosaugą iš viso negalvota, o kalinių-darbininkų sanitariniai reikalavimai minimalūs. Tokia darbo forma buvo naudojama iki 1953 m., kai pasikeitimai partijos vadovybėje atnešė permainų. Gulago sistema iširo ir nebeveikė, dauguma pramonės įmonių, metalurgijos ir kalnakasybos kompleksų susidūrė su rimtomis darbo jėgos problemomis. Tuomet šalies vyriausybė ir partija prisiminė ideologijos galią. Sovietų Sąjungoje prasidėjo masinė propagandinė kampanija (daugiausia skirta jaunimui), kurios pagrindinis tikslas buvo išspręsti atokių rajonų darbo jėgos

⁴⁵⁵ Постановление ЦК ВКП (б) «О начальной и средней школе» от 25.08.1931 г., *Правда*, 1931, 5 сентября.

⁴⁵⁶ Д. С. Ермаков, Ю. П. Петров., Экологическое образование: мнение экспертов и школьников, *Человеческий фактор: о-во и власть*, 2008. no. 2, c. 51-55.

⁴⁵⁷ Šalajevs V. F., *Gamtos mokslo dėstymo metodika*, 1954, Kaunas, p. 30.

⁴⁵⁸ Зверева И. Д., Суравегино И. Т., Отношение школьников к природе, *Педагогика*, 1988, <http://ecsocman.hse.ru/data/383/599/1231/013.ERMAKOV.pdf>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 08.

problemas, o kaip priemonė pasitelkta gamtinė aplinka⁴⁵⁹. Šiame etape sovietinė ideologija ėmė kurti gamtos ir visuomenės santykius romantizmo dvasioje ir didvyriška žmogaus kova su gamtos stiprybe. Sovietinei visuomenei gamta buvo pateikiama kaip beprasmė atšiauri tuštuma – ji pilna nepanaudotų gamtos išteklių ir paimti juos turi sovietinis žmogus.

Apibendrinus įvykių chronologiją galima teigti, kad „Gamtos užkariautojo“ ir „Didvyrio“ lozungais pertvarkoma gamta vedė SSRS prie pernelyg neracionalaus gamtos išteklių vartojimo ir kaip pasekmė ėmė kilti rimtos ekologinės problemos. Šioje vietoje reikia paaiškinimo, nes galima nuomonė, kad Sovietų sąjungoje tuo laikotarpiu nebūta nei švietimo, nei mokslo. Anaiptol, remiantis statistiniais duomenimis, per 1918-1957 m. periodą buvo išleista 1,4 milijono knygų bendru 20 milijardų tiražu⁴⁶⁰. 1957 m. 1941 specialiųjų (technikumas) ir 2100 aukštųjų mokyklų⁴⁶¹ paruošė 504 000 jaunos specialistus⁴⁶², aukštąjį išslavinimą įgijo 266 500 gyventojų. Universitetuose bei institutuose dirbo 97 000 mokslų kandidatai ir daktarai⁴⁶³. Iš pateiktų skaičių akivaizdu, kad mokslas vystėsi ir buvo ruošiami specialistai. Svarbiausia problema buvo partinė linija, kuri įtakoją gamtosauginį švietimą, o tai ir nulėmė, kad pokariu didžioji dalis SSRS gyventojų buvo gamtiškai neraštingi.

Būtent tuo galima paaiškinti sovietinių specialistų ir partinių vadovų siaurą supratimą apie gamtosaugos būtinumą. Tai, kad gamtosaugos supratimo problema išliko dar ilgą laiką, patvirtina 1982 m. Česlovo Kudabos parašytas straipsnis „Ekologinės kultūros būtinumas“⁴⁶⁴. Autorius teigė, kad šalyje nėra pilietinio lavinimo raštingumo kultūros sferoje. Taip, teisinė bazė, specialistų ruošimas ir priemonės mažinti taršą yra reikalingos, tačiau jos vienos pačios gamtosauginių problemų neišsprendžia, jei nėra supratimo ir palaikymo iš ministerijų, žinybų ar įmonės vadovų. Apie kultūrinio raštingumo reikalingumą užsimena Antanas Šenavičius⁴⁶⁵ straipsnyje „Socialistinės gamtosaugos ištakos“. Jis, bolševikinės ideologijos dvasioje, prisimindamas lenininius gamtos apsaugos principus, ištraukia revoliucijos vado citatą tinkančią šiame kontekste – „*Be įstatymo yra dar kultūrinis lygis, kurio jokiam įstatymui nepajungsi*“. Pateikti faktai leidžia daryti prielaidą, kad bolševikų reformuotas gamtos mokslų mokymas sukūrė sąlygas susiformuoti visuomenei, abejingai gamtos aplinkos saugojimui.

Kalbant apie Lietuvos švietimą iki 1940 m. atkreiptinas dėmesys, kad aplinkinio pasaulio pažinimas glaudžiai buvo siejamas su gimtosios kalbos mokymu. Pirmaisiais mokymo metais pradinuose mokyklos skyriuose vaikai būdavo supažindinami su gamtos reiškiniiais. Švietimo

⁴⁵⁹ Болотова А., Государство, геологи и колонизация природы в СССР. *Неприкосновенный запас*, 2006, no. 2(46), <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/bo-pr.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 15.

⁴⁶⁰ Культурная революция в СССР 1950-1957, *Статистика*, Москва, 1958, с. 347.

⁴⁶¹ Ten pat c. 355.

⁴⁶² Ten pat c. 350

⁴⁶³ Ten pat c. 346.

⁴⁶⁴ Kudaba Č., Ekologinės kultūros būtinybė, *Mokslas ir gyvenimas*, 1982, nr. 7, p. 13.

⁴⁶⁵ Šenavičius A., Socialistinės gamtosaugos ištakos, *Mokslas ir gyvenimas*, 1987, nr. 4, p. 4.

lavinimo mokyklose, 1919-1940 metų laikotarpiu gamtos mokslų dėstymo programos keitėsi du kartus. Pirmoji, 1919 m. laikina programa, numatė tokią gamtos dalyko ugdymo tvarką: antrame skyriuje mokinti gimtinės mokslo, trečiame – krašto ir gamtos mokslo, o ketvirtame skyriuje geografijos ir istorijos (sujungtų į vieną dalyką). Pagal 1925 m. mokymo planą, pirmame ir antrame skyriuose buvo daiktų pažinimas – gimtoji kalba sujungta su aplinkos pažinimu. Trečiame ir ketvirtame skyriuose dėstomi atskiri kraštotyros, geografijos ir gamtos mokslai. Apie gamtosauuginę švietimo raidą Pirmosios Lietuvos Respublikos metais išsamiau buvo rašyta 1.1.2. poskyryje.

3.2. SSRS politechninio švietimo ypatumai

Kaip jau buvo minėta, sovietizacijos metu Lietuvos švietimo sistema bei struktūra buvo pakeistos ir pritaikytos prie SSRS vieningos švietimo sistemos. Kaip pirmaisiais okupacijos metais buvo mokoma gamtos mokslų sutiko papasakoti to meto moksleivė Vijolė Stulginskienė (Samuilytė). Kaip prisimena, kalbinta amžininkė – gamtos mokslų dalyko buvo mokoma labai siaurai⁴⁶⁶. Moteris mokėsi 1948-1955 m. Šiaulių miesto mokykloje Nr. 2 (dab. Didždvario gimnazija). Ji teigia neprisimenanti, kad pamokose būtų aiškinama apie gamtoje esančius tarpusavio organizmų ryšius ar žmogaus poveikį aplinkai. Sąvokos ekologija mokykloje nebuvo girdėjusi, o apie gamtosaugą prisimena tik vieną atvejį. Mokytojas mokė, kad vabalai (boružės) yra labai naudingi daržams, nes minta kenkėjais. Prisimena šalia mokyklos buvus darželį, jame mokiniai augindavo išskirtinai žemės ūkio kultūras: burokėlius, morkas, bulves ir pan. Aukštesnėse klasėse mokėsi darvinizmo pagrindų⁴⁶⁷. Sakė, kad tai buvęs labai neįdomus ir nesuprantamas mokslas apie gyvulių ir augalų veislių selekciją. Moters paklausus, ar ji nejuto tuomet aplinkos kitimo, atsakė, kad suaugusieji kalbėjo, jog dingę vėžiai: prisimindavo kiek jų būta anksčiau, kai „net vagonais veždavo į Vokietiją“. Į klausimą, ar buvo ieškoma atsakymo, kokie veiksniai lėmė vėžių populiacijos sumažėjimą, moteris atsakė, kad jos tėvai kalbėję apie stipriai padidėjusį trąšų naudojimą. V. Stulginskienė papasakojo, kad šalia jos namų, Gubernijos rajone, prie geležinkelio iškraudavo trąšų vagonus (1 vagonas maždaug 70 t). Po atviru dangum supildavo didelius kalnus, todėl palijus tekėdavo įvairiaspalviai upeliai. Vietiniai gyventojai stebėdavosi ir piktindavosi, kaip taip neūkiškai šeimininkaujama – tiek turto veltui nueina. O kad teršiama aplinka, jų šuliniai, niekas apie tai net nepagalvodavo, baigdama pokalbį sakė V. Stulginskienė.

Tikėtina, kad gamtos mokslų mokytojas švietė gerb. V. Stulginskienę iš 1948 m. išleisto M. I. Statkino vadovėlio „Gamtos dėstymo metodika pradinėje mokykloje“. Skyrelyje „Naudingieji

⁴⁶⁶ Interviu su Vijole Stulginskiene, *stenograma*, 2014 04 10.

⁴⁶⁷ 1939 m. sutriuškinus Veismano – Mendelio – Morgano teoriją, įsigalėjo mičiurininis mokymas „Darvinizmo pagrindai“. Jį sudaro „mičiurinizmas“, ir „lysenkizmas“, toks tam tikros sovietinės formos darvinizmas, neigęs genetikos mokslą, ir buvo taikomas išskirtinai naujų organizmų veislių kūrimui.

daržo gyviai“ mokoma, kaip reikia stebėti „*dievo karvutes, kurios naikina amarus ir rupūžes edančias vikšrus ir šliužus*“⁴⁶⁸. Pagrindiniai šiame vadovėlyje išskiriami gamtos mokymosi tikslai buvo tokie⁴⁶⁹.

1. Gamtos mokslai sukonstruoja teisingą tikrovės atvaizdą ir yra materialistinės pasaulėžiūros pagrindas.
2. Meilės ugdymas tėvynei. Pasakojant moksleiviams apie šalies gamtos išteklius visada reikia prisiminti, kaip juos stengėsi pagrobti fašistiniai grobikai.
3. Vaizdingi pasakojimai, kaip tarybinis žmogus nugali gamtą, užvaldo upes, perstumia kalnus, iš dykumų sukuria derlingas žemės.
4. Moksleiviai turi susipažinti su pagrindiniais kultūriniais augalais ir naminiais gyvūnais.
5. Atpažinti pagrindines iškasenas ir žinoti kur jos naudojamos.
6. Žinoti dirvožemio fizines savybes, struktūrą, mokėti įdirbimo ir tręšimo būdus.

Apibendrinant vadovėlio turinį, galima išskirti kelis gamtosauginius sakinius, kuriuose pabrėžiamas estetiškas gamtos grožis⁴⁷⁰ ir auklėjamoji funkcija – negalima naikinti lizdų, kankinti žvėrelių⁴⁷¹.

Po TSKP XIX (1952) suvažiavimo, partijai aptariant švietimo problemas, gamtos mokslų dėstymo sistema nepakito. Priešingai, buvo priimtas sprendimas toliau tęsti pasirinktą ugdymo sistemą ir imtis visų reikalingų priemonių pereiti prie visuotinio politechninio vidurinio mokymosi⁴⁷². Pagrindiniai moksleivių mokymo principai buvo suformuoti taip, kad turėtų praktinę reikšmę socialistinei statybai. Toks nutarimas buvo grįstas nuostata, kad Markso, Engelso ir Lenino darbais parengtas politechnikos švietimas įtikinamai parodė, kad nėra progresyvesnio mokymo lavinimo formų padedančių parengti įvairių sričių specialistus liaudies ūkiui⁴⁷³. Natūralu, kad 1954 m. išleistoje gamtos mokslo dėstymo metodikoje⁴⁷⁴ plačiausios temos buvo skirtos mokinių susipažinimui su augalų auginimo ir gyvulių priežiūros pagrindais. Bandymų, bent kalbų lygiu, kad reikėtų reformuoti gamtos mokslų mokymą, būta, tačiau situacija nekito⁴⁷⁵. Iš esmės nepasikeitė ir 1969 m. leidimo mokymo priemonė „Gamtos pažinimo mokymas pradinėse klasėse“. Moksleiviams gamtos pažinimas vis dar pateikiamas per praktines reikšmes. Pavyzdžiui, maisto produktai, apranga, darbo įrankiai ir kita gaunama iš gamtos. Tokiu siauru požiūriu pateikta

⁴⁶⁸ Statkinas M. I., *Gamtos dėstymo metodika pradinėje mokykloje*, Kaunas, 1948, p. 135.

⁴⁶⁹ Ten pat p. 5, 59, 63, 151, 177, 182.

⁴⁷⁰ Ten pat p. 63.

⁴⁷¹ Ten pat p. 67.

⁴⁷² Директивы XIX съезда партии по пятому пятилетнему плану развития СССР на 1951 – 1955 годы (3-й пункт порядка дня съезда), *XIX Съезд, ЦК КПСС*, Москва, 1952, с. 30.

⁴⁷³ Хитарян М. Г., *Трудовое воспитание и политехническое обучение в советской школе накануне перехода ко всеобщему среднему образованию* (1937-1956 гг.), Вологда, 1974, с. 3.

⁴⁷⁴ Šalajėvas V. F., *Gamtos mokslo dėstymo metodika*, 1954, Kaunas, p. 258.

⁴⁷⁵ Liutikas V., *Švietimo ministerija ir gamtos apsauga*, Mūsų gamta, 1964, nr. 5, p. 11.

medžiaga suteikdavo supratimą, kad iš gamtos tik gaunama. Tai nepaaiškindavo gamtos ir žmogaus santykių visumos. Antra vertus, įvedama pozityvi užklausinio gamtos pažinimo veikla – kraštotyriminkų būreliai, kai moksleiviams pavyzdžiais parodoma praeitis dabartis ir ateitis⁴⁷⁶.

Iki 1970 m. švietimo reformos SSRS gamtos švietimu daugiausia rūpinosi biologijos mokytojai. Gamtos pažinimas buvo tapatinamas su gyvų objektų kolekcionavimu, žemės ūkio kultūrų ligų likvidavimu bei kenkėjų naikinimu chemikalais⁴⁷⁷. Dėstomas gamtos dalykas buvo tik ideologinė priemonė, formuojant jaunajai kartai socialistinio patriotizmo jausmą ir sovietinį požiūrį į darbą. Didelis dėmesys nukreiptas į moksleivių darbinį auklėjimą ir visuomenei naudingą veiklą, bet nepakankamai skiriant dėmesio moksleivio žinioms per pagrindinę mokymo formą – pamokas⁴⁷⁸.

3.3. SSRS gamtosauginio švietimo sistemos sukūrimas

Prieš pristatant naują SSRS švietimo reformą reikia padaryti nedidelį ekskursą atgal. Sovietų Sąjunga nuo 1956 m. įsiliejo į Tarptautinės gamtos ir jos resursų apsaugos sąjungos⁴⁷⁹ (tuomet vadinta TGAS, dabar IUCN) veiklą. TGAS dar 1950 m. II generalinės asamblėjos sesijoje įsteigė Švietimo komisiją⁴⁸⁰, kurios tikslai buvo propaguoti tarpvalstybines gamtosaugines idėjas ir rinkti informaciją apie gamtos apsaugos propagandą ir dėstymą įvairiose šalyse. 1966 m. Švietimo komisija paruošė „Gamtos apsaugos kurso programą“⁴⁸¹. Programos kūrime aktyviai dalyvavo SSRS atstovai, ji ir tapo pagrindu ruošiant naują pažangią gamtosauginio ugdymo reformą.

Gamtosauginis švietimas. Vyriausybė ir komunistų partija inicijavo naują švietimo programą, siekiant ištaisyti gamtosauginius prieštaravimus švietime. Padėtis pardėta taisyti nuo pradinių klasių mokymo. 1966 m. SSRS pedagoginio Mokslų Akademijos Bendrojo ir politechninio lavinimo instituto Pradinio mokymo sektorius parengė sąjunginį gamtos pažinimo programos projektą, kuris 1970 m. pradžioje buvo pavirtintas⁴⁸². Pažymėtina – nauja švietimo forma savo siekiamais tikslais buvo labai artima 1919-1940 m. Lietuvos mokymo sistemai. Naujas gamtos dalyko dėstymas akcentavo į tai, kad gamta su visa savo formų įvairove, vystymosi dėsniais, grožiu nuo pat pirmųjų žmogaus gyvenimo dienų yra didis jo pastabumo, vaizduotės, draugiškumo, drąsos, humaniškumo ugdytojas⁴⁸³. Vadinasi, formuojant pasaulėžiūros pradmenis, gamtos mokymosi

⁴⁷⁶ Jacikavičienė A., *Gamtos pažinimo mokymas pradinėse klasėse*, Vilnius, 1969, p. 213.

⁴⁷⁷ E. Šapokienė., *Gamtos apsauga ir mokykla*, Vilnius, 1980, p. 1-32.

⁴⁷⁸ Иоганзен Б. Г., Иголкин Н. И., *Охрана природы*, Томск, 1976, с. 54.

⁴⁷⁹ Cinquième Assemblée Générale, Fifth General Assembly, Edinburgh, 20-28. 6. 1956, Bruxelles, 1957, p. 97.

⁴⁸⁰ Proceedings and reports of the Second session of the General Assembly, Brussels, 18-23 October 1950, Brussels, 1951, p. 31.

⁴⁸¹ Neuvième Assemblée Generale Ninth General Assembly, Lucerne, Suisse – Switzerland, 25 Juin, 1966, p. 48.

⁴⁸² Асхадовна Х. Н. Экологическая культура молодежи современной России: социологический анализ, *Полный текст автореферата диссертации*, 2009, <http://cheloveknauka.com/ekologicheskaya-kultura-molodezhi-sovremennoy-rossii-sotsiologicheskii-analiz>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 16.

⁴⁸³ Dzenuškaitė S., *Meilės gamtai ugdymas pradinėse mokyklose*, Vilnius, 1975, p. 3.

dalyko negalima atskirti nuo gimtosios kalbos. Dabar, jau I klasėje, gamtos pažinimo medžiaga turėjo būti nagrinėjama per gimtosios kalbos pamokas, o kaip atskiras dalykas nuo II klasės.

1972 m. SSRS pedagoginių MA paruošė ir pateikė konkrečius ikimokyklinio, pradinio ir vidurinio švietimo aplinkosaugos principus⁴⁸⁴. Tikėtina, kad nauja švietimo koncepcija galėjo būti 1972-1973 m. laikotarpiu priimtų SSRS AT nutarimų⁴⁸⁵ tąsa, taip atsisakant nepasiteisinusios visuotinės politechninės mokymo krypties ugdymo vidurinėse mokyklose. Šios programos matmenys vėliau buvo pristatyti 1977 m. Tbilisyje vykusioje UNESCO tarptautinėje aplinkosauginio švietimo konferencijoje, kur jie susilaukė didelio dalyvių dėmesio ir pritarimo. Daugumos pritarta, jog gamtos pažinimas ir aplinkosaugos klausimai turi būti įtraukiami į visų formų bendrą ugdymo bei mokymo procesą⁴⁸⁶. Naujoji sovietinė švietimo koncepcija susidarė iš tokių principų⁴⁸⁷:

1. Paremtas žiniomis – patirties ir veiksmų principas.
2. Pasaulinio, nacionalinio ir regioninio lygmenų tarpusavio ryšiai, analizuojant aplinkosaugos problemų sprendimus – tęstinumo principas.
3. Tarpdisciplininis principas – pradinėse klasėse įvedamas naujas gamtos mokymo dalykas. Visame mokymosi procese išryškinamos gamtosauginės temos.

Sovietinę gamtosauginio švietimo sistemą sudarė neformalaus ir formalus švietimas (žr. 1 priedą). Formalus ugdymas turėjo būti pradedamas nuo pat ankstyvos vaikystės, per vieningas valstybines mokymo programas, o neformalus per spaudą, radiją, visuomenines gamtosaugos organizacijas, įvairias veiklas ir tęstis visą gyvenimą.

Sąjunginį sovietinį mokslinį gamtos apsaugos švietimo pagrindą sudarė žinios apie⁴⁸⁸:

1. biosferos struktūrą ir funkcionavimą;
2. antropogeninio faktoriaus įtaką biosferai visuomenės raidoje;
3. racionalų gamtos resursų naudojimą, procesų valdymą ir prognozavimą biosferos ribose, nepažeidžiant kompleksų tarpusavio ryšių;
4. klasinį politinį gamtos apsaugos charakterį įvairiose valstybių sistemose;
5. socialistinės visuomenės vaidmenį, sprendžiant gamtinės aplinkos problemas;
6. tarptautinio bendradarbiavimo reikšmę, saugant gamtinę aplinką.

⁴⁸⁴ Нурбиевна. А. А., Сущность экологического сознания, *Вестник Адыгейского государственного университета*, 2005, но. 3, с. 30.

⁴⁸⁵ СССР AT 1972 m. priimti nutarimai dėl priemonių gamtos apsaugai gerinti ir gamtos ištekliams racionaliam naudoti ir 1973 m. dėl gamtos apsaugos sustiprinimo ir gamtos išteklių naudojimo.

⁴⁸⁶ Intergovernmental Conference on Environmental Education organized by Unesco in cooperation with UNEP Tbilisi (USSR) 74 - 26 October 1977, *Tbilisi Declaration* (1977).

⁴⁸⁷ Нурбиевна. А. А., Сущность экологического сознания, *Вестник Адыгейского государственного университета*, 2005, но. 3, с. 30.

⁴⁸⁸ Зверев И. Д., *Цели природоохранительного просвещения в школе, Краеведческая работа в школе*, Москва, 1974, ч. 1, с. 134.

Igyvendinant naują gamtosauginę švietimo koncepciją, aštuntojo dešimtmečio viduryje visoje SSRS susikūrė gamtosauginio švietimo sistema (žr. 2 priedą). Jos eiga rūpinosi liaudies švietimo sistemos įstaigos, politinės jaunimo, visuomeninės organizacijos bei masinės informacijos priemonės.

Vadovaujantis sąjungine metodika, naujos koncepcijos gamtosauginio ugdymo sistema buvo sujungta per keturiolikos dėsčių dalykų programas⁴⁸⁹. Dabar istorijos pamokose moksleiviai sužinodavo kaip įvairiose istorinėse epochose vystėsi marksistinės gamtosauginės idėjos, kokie yra socialistiniai gamtos apsaugos principai, buvo supažindinami su SSRS direktyvomis ir pagrindiniais gamtosauginiais teisės aktais. Matematikos pamokose skaičiuodavo gamtos išteklius ir jų racionalaus naudojimo galimybes. Literatūros dalykas nušviesdavo estetinę gamtos vertę, turtino jausmus ir skiepijo meilę Tėvynei. Darbų pamokos metu vaikus mokė taupyti medžiagas ir tausoti įrankius. Per geografijos pamokas vyko saugojamų teritorijų žymėjimas kontūriniuose žemėlapiuose. Galimybę propaguoti gamtosaugines idėjas turėjo net fizinio lavinimo mokytojas – fiziškai sveikas jaunuolis gali augti tik švarioje, sveikoje aplinkoje. Suprantama, kad sovietinė švietimo sistema negalėjo apsieiti be ideologinių šampų. Todėl, visu mokymosi periodu, moksleiviams buvo teigiama, kad tikroji gamtosauga gali būti tik socializmo sąlygomis. Jaunajai kartai skirtose vadovėliuose gausu marksizmo klasikų gamtosauginių citatų. Apstu pavyzdžių tokių, kaip Leninas sužinojęs, jog Gorkų parko sanatorijos vedėjas liepęs darbininkams nukirsti eglę, ji liepęs areštuoti, kaip valstybinio turto naikintoją. Atkreiptinas dėmesys, kad bolševikinė ideologija pateiktą faktą neįvertino teisiškai, nes toks Lenino įsakymas prieštaravo įstatymams. Pagal veikiančią to meto teisę, jis privalėjo tarnautoją atiduoti į revoliucinį teismą, kuris savo ruožtu būtų priėmęs tinkamą nutarimą. Ugdymo literatūroje atrinkti faktai turėję byloti apie kapitalistinių šalių gamtos išteklių nehumanišką naudojimo praktiką. Pavyzdžiui, VFR jau senai norma tapo rūgštūs lietūs bei džiūvantys miškai, o Vakarų Europoje beveik nebeliko miškų ir viso to kaltininkas rinkos ekonomika, darbo jėgos išnaudojimas ir pelno siekimas⁴⁹⁰. Pastebima, kad aplinkos tarša ko gero buvo vienintelė sritis, kurioje SSRS nenorėjo pirmauti. Skelbta, jog kapitalistinių šalių aplinkos teršimas sudarė 63 proc. viso teršalų kiekio – todėl tikėtina, kad socializmo statytojams atiteko, likę 37 proc. teršalų⁴⁹¹.

⁴⁸⁹ Šapokienė E., *Gamtos apsauga ir mokykla*, Vilnius, 1980, p. 1-32.

⁴⁹⁰ Ten pat p. 1-32.

⁴⁹¹ Čepinskas J., *Gamta, Mokslas ir gyvenimas*, 1985, nr. 11, p. 11.

3.4. Formalus švietimas: sovietinio žmogaus ir gamtos sąveika

Naują gamtosauginę švietimo koncepciją buvo numatyta pradėti nuo ikimokyklinio auklėjimo įstaigų (lopšelių- darželių)⁴⁹². Šiuo etapu siekta suformuoti gražaus elgesio gamtoje įgūdžius, gerbti visą, kas gyva. Pagal paruoštas programas vaikai buvo supažindinami su gamtiniais ir žmogaus sukurtais kompleksais, tokiais kaip gyvasis gamtos kampelis, gėlynas ar daržas. Tai turėjo skatinti norą stebėti gamtą, gražiai elgtis, neskinti be reikalo augalų, nešiukšlinti aplinkos. Sudominti vaikus aplinka padėdavo žaidimai, eilėraščiai, mįslės ir dainos. Dalis meninio ugdymo valandų buvo skirta gamtos piešimui. Ikimokyklinių įstaigų darbuotojai šia tema turėdavo kalbėtis su auklėtinių tėvais, įtraukti juos į darželio renginius.

Pradinės klasės moksleiviai laipsniškai buvo supažindinami su gimtojo krašto grožiu ir turtais. Jiems privalu sistemingai stebėti gamtos reiškinius, žmonių darbą ir fiksuoti metų laikus. Vaikus supažindindavo su gamtos komponentais – oru, vandeniu, dirvožemiu, augalais, gyvūnais. Išaiškindavo gyvųjų organizmų tarpusavio ryšius ir žmogaus daromą įtaką gamtai. Kaip priemonės imamos naudoti menas: dailė, literatūra, muzika⁴⁹³. Mokymo procese didelė reikšmė buvo skiriama užklasei veiklai, kuri rėmėsi kraštotyros pagrindais ir apėmė pagrindines sritis⁴⁹⁴:

1. Miškų ir žaliųjų sodinių apsauga ir stebėjimas. Susipažįstama su jaunų želdinių apsauga, pagalba miško gaisro metu. Išmokomi saugoti skruzdėlynus ir t.t.
2. Gyvūnijos gausinimas ir apsauga, stebėjimai. Ėdžių, lesyklų įrengimas, paukščių inkilų darymas, visokeriopa pagalba suaugusiems globojant draustinius ir t.t.
3. Gamtos paminklų apsauga. Talkos tvarkant senuosius parkus, įdomių floristinių požiūriu sodybų aprašymas. Legendų, padavimų apie gamtos paminklus rinkimas ir t.t.
4. Gamtos apsaugos propaganda. Gamtos muziejų įrengimas, gamtinių švenčių organizavimas, knygų ir filmų gamtos tematika aptarimas ir t.t.

Labai svarbus vaidmuo teko bendrojo lavinimo mokykloms, nes vidurinis mokymas buvo privalomas visiems SSRS piliečiams. Sovietinei mokyklai iškeltą gamtosaugos švietimo tikslą – suformuoti kultūringą požiūrį į gamtą, turėjo padėti metodinių priemonių sistema, kuri siekė⁴⁹⁵:

1. Suformuoti mokinių įsitikinimą, kad gamtosauga yra būtina.
2. Suformuoti supratimą, kad gamtosaugos problemų sprendimas priklauso nuo visuomenės politinių tikslų ir socialinių ekonominių galimybių.
3. Suformuoti mokinių pilietinę atsakomybę ir sprendimus gamtinės aplinkos atžvilgiu visose veiklos srityse.

⁴⁹² Šapokienė. E., *Gamtos apsauga ir mokykla*, Vilnius, 1980, p. 1-32.

⁴⁹³ Dzenuškaitė S., *Meilės gamtai ugdymas pradinėje mokykloje*, Vilnius, 1975, p. 9.

⁴⁹⁴ Ten pat p. 11.

⁴⁹⁵ Захлебный А. Н., *Состав понятий межпредметных связей в школьном природоохранительном просвещении*, Москва, 1976, с. 20-28.

Vyresnieji IV-XI klasių mokiniai gaudavo pagrindines gamtosaugines teorines žinias ir būdavo supažindinami su specialiomis gamtos apsaugos sąvokomis, toliau tobulindavo praktines veiklos ir elgesio gamtoje įgūdžius ir įpročius. Išmokdavo racionalaus visuomenės poreikiams naudojamų gamtinių išteklių pagrindų, visuomenės ir gamtos sąveikos dėsningumų, suprasti kiekvieno žmogaus pilietinę atsakomybę už aplinkos likimą.

Kaip gamtosauginė vaizdinė priemonė švietimo mokyklose pradėti kurti gamtos apsaugos muziejai. Vienas iš pirmųjų 1972 m. pradėjo veikti Klaipėdos K. Donelaičio vidurinėje mokykloje (vad. B. Gaižauskas). Kiek vėliau gamtos apsaugos muziejai įsikuria Kauno A. Čeponio vidurinėje mokykloje (vad. V. Sadauskaitė), Ariogalos vidurinėje mokykloje (V. Kučinskienė) ir daugelyje kitų. Apie 1979 m. pradėti steigti pirmieji gamtosaugos kabinetai: Klaipėdos 22 oje vidurinėje mokykloje ir Alytaus rajono Kurnėnų aštuonmetėje mokykloje. Tokios paskirties kabinetuose buvo laikoma informacinės, teisinės, publicistinės krypties gamtosauginė medžiaga, dažnai lokalizuoto pobūdžio. 1966 m. pirmasis gamtosaugos kabinetas SSRS buvo įsteigtas pas kaimynus estus Tartu universitete⁴⁹⁶. Siekiant tinkamo požiūrio į aplinką buvo numatyta įvairi užklasinė moksleivių veikla. Ypatingai palanki ir plačiai naudota – ekskursijos. Mokyklos organizuodavo išvykas į miškus, pievas, pelkes, parkus, agrarinius laukus, specialias ekskursijas į gamyklas susipažinti su valymo įrengimais ir pan. Šiaulių F. Žemaičio vidurinės mokyklos mokytoja A. Šolūkienė turėjo subūrusi didelį gamtos mylėtojų būrį. Sekmadieniais vaikai organizuotai vykdavo į gamtą, daugelis ateidavo drauge tėvais⁴⁹⁷.

Kartu su nauja švietimo koncepcija imami praktikuoti gamtosaugos fakultatyvai. Jie turėję susisteminti atskirų mokymo dalykų žinias ir patikrinti jas praktiškai. Formavosi du fakultatyvų tipai: 1) kuris nors dalykas buvo dėstomas su gamtosaugos pagrindais; 2) kursas visiškai paskirtas gamtosaugai ir grindžiamas disciplinų tarpdalykiniais ryšiais. Kita gamtosauginė organizavimo forma – dalykiniai būreliai – užsiėmė siauresnėmis sritimis. Geografai darydavo gamtinių išteklių tyrimus, istorikai rinkdavo gamtosauginę medžiagą ir ją analizuodavo. Pavyzdžiui, Kelmės rajono Šaukėnų vidurinės mokyklos moksleiviai globojo rajono gamtos paminklus, rinko tautosaką. Chemikų būrelio moksleiviai stebėdavo aplinkos užterštumo įtaką gyviesiems organizmams.

Mokiniai, kaip ir senosiose švietimo programose, skatinti „aktyviai tyrinėti gamtą“ – dirbti mokyklos sklype. Visgi, tikslingos teorinės žinios ir su praktikos taikymu suderintas dalyvavimas masiniuose gamtos globos renginiuose (želdinimo, aplinkos tvarkymo talkose, parodose) padėjo pradinukų elgesio gamtoje kultūros pamatus.

⁴⁹⁶ Митрюшкин К. П., Шапошников Л. К., *Человек и природа*, Москва, 1977, с. 102.

⁴⁹⁷ Dzenuškaitė S., *Meilės gamtai ugdymas pradinėse mokyklose*, Vilnius, 1975, p. 17.

3.5. Neformalus švietimas visuomenės gamtosauginiam ugdymui

I naujos SSRS švietimo programos veiklą taip pat buvo įtrauktos pionierių⁴⁹⁸ ir komjaunuolių⁴⁹⁹ organizacijos. 1973 m. spalio mėn. Arteke įvyko pionierių sąskrydis, kuriame dalyvavo 3460 delegatų iš visos SSRS. Sąskrydžio dalyviai priėmė kreipimąsi į visus šalies pionierius „Saugokite ir globokite gamtą“⁵⁰⁰. Pionierių ir komjaunuolių organizacijos privalėjo skatinti moksleivių norą įsitraukti į gamtos apsaugos veiklas. Jų iniciatyva buvo kuriamos mokyklinės Gamtos apsaugos draugijos pirminės organizacijos. Paprastai tokių organizacijų veikla būdavo sudaroma diferencijuotais nuostatais, kuriose buvo numatytos keturios kryptys⁵⁰¹:

1. Miškų ir žaliųjų sodinių apsauga, stebėjimai gamtoje.
2. Gyvūnijos gausinimas, apsauga ir stebėjimas.
3. Gamtos paminklų apsauga.
4. Gamtos apsaugos propaganda.
5. Pionierių organizacijoms buvo parengta spaliukų⁵⁰² šefavimo programa „Orientyras“.

Vienas iš numatytų uždavinių turėjo vaikams „*ugdyti meilę gamtai, nepakantumą tiems, kurie nemyli gamtos – laužo medžius, žiauriai elgiasi su gyvūnais ir paukščiais*“⁵⁰³. Per pionierių ir komjaunuolių organizacijas buvo organizuojamos operacijos „Žaliasis tėvynės apdaras“, „Komjaunimo šlovės žaliasis žiedas“ ir visuomeninės gamtosauginės inspekcijos – žaliųjų, žydrųjų, dirvožemio apsaugos patrulių būriai.

Žaliųjų patrulių būrį dažniausiai sudarė 6-7 pionieriai, iš kurių 2-4 turėję būti vyresnio amžiaus. Jiems priklausė įvairių želdinių (gėlynų, parkų, skverų) priežiūra, miškų apsauga nuo gaisrų, žvėrelių ir paukščių globojimas, kova su brakonieriais. Turėjo savo skiriamuosius ženklus – ant rankovių rišamus žalius raiščius, ant kurių buvo logotipas su dviem sukryžiuotais ąžuolo lapais, o jų centre raudonos raidės „ŽP“. Būrio vadams raidžių vietoje išsiuvinėta žvaigždė⁵⁰⁴. Dažnai tokių būrių veikla priklausydavo nuo vietovės specifikos. Nuo 1975 m. veikęs Klaipėdos K. Donelaičio vidurinės mokyklos žaliųjų patrulių būrys saugojo pajūrio kopas nuo erozijos, apsodindavo jas augalais, įspėdavo netvarkingus poilsiautojus, o Švenčionių rajono, Labanoro aštuonmetės mokyklos būrys padėdavo miškininkams. Mėlynieji patruliai buvo atsakingi už vandens stebėjimus. Saugojo vandens gyvūniją, propagavo vandens apsaugą. Apie dirvožemio teršimą atitinkamas žinybas informuodavo Dirvožemio apsaugos patruliai. Respublikoje šios veiklos formos nepaplitė.

⁴⁹⁸ Nuo 1922 m. gyvavusi 10-15 metų vaikų visuomeninė politinė organizacija su ryškiai išreikšta ideologija.

⁴⁹⁹ Nuo 1918 m. gyvavusi 14-28 metų jaunimo visuomeninė politinė organizacija su ryškiai išreikšta ideologija.

⁵⁰⁰ Dzenuškaitė S., *Meilės gamtai ugdymas pradinėse mokyklose*, Vilnius, 1975, p. 20-21.

⁵⁰¹ Šapokienė. E., *Gamtos apsauga ir mokykla*, Vilnius, 1980, p. 1-32.

⁵⁰² Nuo 1923 m. gyvavusi 7-9 metų vaikų organizacija su ryškiai išreikšta ideologija.

⁵⁰³ Visasajunginės V. I. Lenino vardo pionierių organizacijos dokumentai, Vilnius, 1968, p. 11.

⁵⁰⁴ Dzenuškaitė S., *Meilės gamtai ugdymas pradinėse mokyklose*, Vilnius, 1975, p. 22.

Šiandien sunku įvertinti, kiek ir kaip prie gamtosaugos švietimo prisidėjo sovietinio jaunimo organizacijos. Renkant medžiagą šiai darbo daliai, teko analizuoti ne vieną knygą, skirtą jaunosios kartos komunizmo mokymuisi: Virginijos Savickytės knygose apie pionierių veiklos organizavimą, „Mokyklos komjaunimo aktyvistui“ (1977), „Komjaunimo aktyvisto dienoraštis (1984). Apie gamtosaugą jose nėra rašoma. Net persitvarkymo laikais parašytame „Klasės vadovas ir pionierius būrys“ (1987) šiai temai neskiria nei vieno žodžio.

Kaip viena iš gamtosaugos propagavimo formų, įvairiose respublikos vietose organizuojamos teminės stovyklos, pionierių ir darbo-poilsio stovyklos. Nuo 1974 m. Kapsuko rajone (dab. Marijampolė) veikė „Gamtos mylėtojų stovykla“, kurios pagrindinis tikslas buvo susipažinti su gamtos apsauga. Panevėžio rajono GAK draugijos pirmininkas A. Donskis vieną vasarą vadovavo pionierių stovyklai „Saulutė“. Per tris pamainas stovyklautojai sutvarkė visus skruzdėlynus, rengė žygius ir viktorinas „Paukščių ir žvėrių takais“⁵⁰⁵.

Plačiai paplito gamtosauginio švietimo forma – mokyklinės girininkijos (veiklą pradėjo apie 1955), orientavusios moksleivius rinktis miškininko profesiją. Kai kurios mokyklinės girininkijos turėjo savo nuostatas, kūrė naujų narių priėmimo tradicijas. Pavyzdžiui, Maskvos srities Puščino mokyklinės girininkijos nariai turėję duoti priesaiką: „Stodamas į miško bičiulių sąjungą, prisiekiu akylai saugoti jo turtus. Prisiekiu ryžtingai kovoti su gamtos naikintojais, būti ištikimu saugotoju visko, kas gyva“⁵⁰⁶. Respublikoje 1980 m. mokyklinių girininkijų buvo virš dviejų šimtų. Mokiniai gaudavo pažymėjus, turėjo teisę darbo metu nešioti uniformas. Mokyklinių girininkijų darbas buvo derinamas su valstybinių girininkijų ar kolūkio poreikiais. Priskirtoje teritorijoje moksleiviai tvarkė ir sodino bei valė mišką, saugojo nuo gaisrų, tyrė augalų rūšinę sudėtį. Tačiau buvo ir tokių mokyklinių girininkijų, kurių veikla apsiribodavo tik medžiokle – moksleiviai padėdavo medžiotojams dirbdami žvėrių varovais⁵⁰⁷.

Sovietinis gamtosauginis švietimas reiškėsi per renginius, įvairias parodas ir draugijas. Respublikinė paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija padėjo moksleiviams sudarant gamtinių saugomų objektų tyrimo anketas ir pan. Lietuvoje vyko kasmetiniai konkursai „Pažink ir gausink savo Tėvynės gamtos turtus“. Plataus atgarsio susilaukė 1975 m. surengta paroda „Gamta ir mokykla“, kurioje dalyvavo per 250 moksleivių. Nuo 1976 m. rengiami LSSR Jaunųjų biologų būreliai, nuo 1981 m. kasmetinės gamtos olimpiados. Neakivaizdinė jaunųjų biochemikų mokykla įkuriama 1975 m.

⁵⁰⁵ Dzenuškaitė S., *Meilės gamtai ugdymas pradinėse mokyklose*, Vilnius, 1975, p. 18.

⁵⁰⁶ Rūpestingas miškinukas, Mokyklinė girininkija Puščine, *Mūsų gamta*, 1978, nr. 12, p. 6.

⁵⁰⁷ Lisas P., Dvi organizacijos, o tikslas – vienas, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 8, p. 29.

Didelę reikšmę gamtos apsaugos propagavimui buvo skiriama mokyklų bibliotekoms⁵⁰⁸. Čia dirbantys darbuotojai privalėjo rengti knygų ekspozicijas, knygų aptarimus, žymių gamtininkų minėjimus, disputus, periodinės, spaudos apžvalgas.

3.5.1. Masinio informavimo priemonės – įrankis sovietinei gamtosauginei ideologijai

Nemažas dėmesys populiarinant gamtosaugą buvo skiriamas veiklos viešinimui. Radijas, televizija, spaudos redakcijos skelbdavo specialias laidas ir viktorinas bei apibendrindavo padarytus darbus, įgytą patirtį. Dar ir šiandien gyvuojanti, penkiasdešimtmetį atšventusi, radijo valandėlė „Gamta – visų namai“ (anksčiau „Gamta, medžioklė, žūklė“) tuomet pasakojo apie gamtą, medžiotojų ir žvejų gyvenimą, miškininko profesijos subtilybes. Jaunimui susidomėti gamtosauga padėdavo radijo laida „Jaunimo bangą“. Moksleiviams buvo skirta pusvalandinė mėnesinė laida „Gimtoji žemė“. Televizija organizavo pastovią laidą „Gamta ir žmogus“. Daug aktualios medžiagos veiksmingai pateikdavo „Panorama“, buvusi analogiško centrinės laidos „Vremia“ formato. Čia rodoma medžiaga apie gamtos apsaugos pažeidimus ir konkrečius pažeidėjus visuomet sulaukdavo aukštų sovietinių ir partinių darbuotojų atsako. Lietuvos kino studijos kolektyvas ėmėsi kurti daugiau aplinkosauginėms temoms skirtų dokumentinių filmų: „Vieta po saule“ (R. Damulis, L. Lazėnas, 1972), „Neringa“ (P. Abukevičius, 1981), „Gyvasis Lietuvos vanduo“ (R. Šilinis, 1982), „Gandras ant sniego“ (P. Abukevičius, 1982) ir daugelis kitų. Ypatingai produktyviai dirbo kino režisierius Petras Abukevičius 1976-1980 m. laikotarpiu sukūręs 13 dalių filmą „Meškutės Nidos nuotyčiai“.

Laikraščiai. „Komjaunimo tiesa“ ir „Lietuvos pionierius“ turėjo pastovius skyrelius gamtosaugai. Čia buvo pasakojimai apie gamtos saugojimo organizacijas, įdomius atsitikimus gamtoje, spausdinami patarimai kaip rūpintis augalija ir gyvūnija. Nemažai įdomios medžiagos skelbdavo Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto dėstytojas, tuomet ėjęs docento pareigas prof. Ričardas Kazlauskas. Nuo 1977 m. „Lietuvos pionieriaus“ ir „Moksleivio“ redakcijos kiekvienais metais skelbdavo rašinio gamtosaugine tema konkursą „Mes ir gamta“. LKP CK, LSSR AT ir MT laikraštis „Tiesa“ ėmė spausdinti probleminius gamtosauginius straipsnius. Laikraštis didesnę dėmesį skyrė priemiestinių miškų būklei ir teisiniams etiniams gamtosaugos aspektams. „Tiesoje“ buvo spausdinamos gamtinių institucijų mokslo darbuotojų, atsakingų ministerijų atstovų parengtos publikacijos. Pavyzdžiui skyrelyje „Negerovės į dienos šviesą“ 1978 m. rugpjūčio 2d. straipsnyje „Upelis ne srutomis tekėti“ skaitome⁵⁰⁹: Vilkaviškio rajono „Šeimenos“ kolūkyje netinkamai laikomasi gamtosauginių reikalavimų. Naftos produktų ir chemikalų sandėliai

⁵⁰⁸ Šapokienė E., *Gamtos apsauga ir mokykla*, Vilnius, 1980, p. 283.

⁵⁰⁹ Negerovės į dienos šviesą, Upelis ne srutomis tekėti, *Tiesa*, 1978 m. rugpjūčio 2d.

įrengti upelio apsauginėje zonoje. 5 amoniako saugyklos neatitinka sanitarinių reikalavimų. Karvių ir kiaulių kompleksų nuotėkos susietos su Vilkijos upeliu. Rajono liaudies kontrolės komitetas kolūkio pirmininkui pareiškė papeikimą. „Valstiečių laikraštyje“ gamtos apsaugos temos buvo paliečiamos kiekvieną savaitę, diskutuojama apie medžioklės ūkio klausimus, iškeliami brakonieravimo faktai. Ne kartą rašyta apie gamybinių ir gyvenamųjų teritorijų apželdinimą, medžių ir vandens apsaugą. Nemažai dėmesio buvo skiriama senųjų parkų priežiūrai. Respublikoje gamtosauginė medžiaga buvo publikuojama ne tik lietuviškoje periodikoje. LKP CK laikraščio, „Červony štandar“ lenkų kalba, puslapiuose opiais klausimais pasisakė mokslininkai ir gamtos apsaugos darbuotojai. Apie gamtosaugą rašyti pradėjo net tokie leidiniai, kaip „Literatūra ir menas“⁵¹⁰. 1981 m. sausio 17 d. laikraštyje skaitome Kęstučio Labanausko straipsnį apie Klovainių parko netinkamą būklę ir teritorijoje esančią kiaulių fermą. Propaguojant gamtos apsaugą didelis vaidmuo teko miestų ir rajonų laikraščiams. „Vakarinėse naujienose“ veikė nuolatinis skyrius, skirtas „Žmogus ir gamta“. Laikraštis rašė apie aktualius Vilniaus miesto gyventojams aplinkos klausimus, buvo keliami sostinei svarbūs atmosferos, Neries, Vilnius, mažųjų upelių apsaugos nuo teršimo klausimai. „Tarybinė Klaipėda“ rašė apie opias pajūrio miško, jūros vandens apsaugos problemas. Panevėžio rajono laikraštyje „Tėvynė“ gausiai spausdinta medžiagos kraštovaizdžio formavimo ir dirvožemio gerinimo klausimais. Gamtosauginėmis temomis rašė Šilalės r. „Artojas, Ukmergės r. Gimtoji žemė“, Šiaulių r. „Leninietis, Alytaus r. „Komunistinis rytojus“ ir daugelis kitų rajoninių laikraščių. Rajono spaudos priemonės labai prisidėjo prie lokalsios gamtosaugos stiprinimo. Reikia pastebėti, kad 1980 m. respublikoje buvo leidžiami 126 įvairios pakraipos periodiniai leidiniai, kuriuose daugiau ar mažiau buvo paliečiamos gamtosauginės problemos⁵¹¹.

Žurnalai. Išimtinę vietą gamtos apsaugos propagandoje užėmė žurnalas „Mūsų gamta“. Imtas leisti nuo 1964 m. birželio mėn. vietoje žurnalo „Mūsų girios“. Redakcinį komitetą sudarė Lietuvos gamtos apsaugos draugija, Lietuvos medžiotojų ir žvejų draugija ir Respublikinė ekskursijų ir turizmo taryba. Jo populiarumas gyventojų tarpe augo kiekvienais metais, nuo tiražo 1964 m. – 20 000, 1976 m. išaugo iki 60 000 egzempliorių. Žurnale buvo skelbiami vyriausybės nutarimai gamtosaugos sityje, nagrinėjamos atskiros respublikos regionų problemos, šviečiama gamtos bičiulių veikla. Turėjo skyrelį „Mokykla ir gamta“, kuriame rašė apie įvairių metodikų taikymą ugdant moksleiviams meilę gamtai. Nemažai publikacijų sudarė interviu su atsakingais respublikos ir miestų, rajonų partiniais bei tarybiniais darbuotojais. Žurnale nuo 1968 m.⁵¹² buvo spausdinama prancūzų ekologo Žano Dorsto (Jean Dorst) knyga „Kol dar nenumirė gamta“. Kuri,

⁵¹⁰ Labanauskas K., *Literatūra ir menas*, 1981. nr. 16 (1794) p. 12.

⁵¹¹ Печать в СССР в 1980 году, *Статистический сборник*, Москва, 1981, с. 221.

⁵¹² Dorbistas Ž., *Kol dar nenumirė gamta, Mūsų gamta*, 1968, nr. 9, (1 d.), p. 22.

reikia pastebėti, atkreipė dėmesį į opius visai žmonijai ekologinius klausimus, gerokai anksčiau nei savo veiklą pradėjo Romos klubas.

Žurnalas „Mūsų gamta“ kartu su Lietuvos hidrotechnikos ir melioracijos mokslinio tyrimo institutu 1974 m. paskelbė kasmetinį konkursą „Gamta Žmogus Melioracija“⁵¹³. Konkursiniai straipsniai buvo skirti tokioms temoms: respublikos melioratorių gamybinei ir mokslinei veiklai, racionaliam ir estetiškam kolūkinio kaimo kraštovaizdžio pertvarkymui, bei gamtos apsaugos problemoms susijusioms su šiais darbais, spręsti. Pirmai vietai buvo skirta 300 rubliai antrai - 200 ir t.t.

Žurnale „Mokslas ir gyvenimas“ buvo publikuojami straipsniai apie gaminių išteklių ribotumą, racionalaus jų naudojimo metodus. Atkreiptinas dėmesys, jog per gamtosąaugą spaudoje laisviau reiškėsi žodžio laisvė. Garsus to meto aplinkosaugininkas Viktoras Bergas paskutiniame (mirė 1983 m.) savo gyvenime parašytame straipsnyje⁵¹⁴ stebina turinio pateikimu ir puikiomis istorinėmis žiniomis. Jis skaitytojui priminė, kad Lietuvos teritorijoje nuo seno buvo saugoma gamta. Tai, anot autoriaus, įrodo faktas, kad gamtos turtų apsauga buvo numatyta visuose LDK statutuose ir cituoju autorių – „feodaliniu laikotarpiu jie buvo vieni tobuliausių teisės istorijos paminklų visoje Europoje“. Autorius buržuazinės Lietuvos labai nepeikė, konstatavo, jog buvo ruošiami miškininkai su aukštuoju išsilavinimu, dirbo žemės ūkio akademija. Paminėjo, kad tuo laikotarpiu buvo susibūręs stipus gamtininkų potencialas: Tadas Ivanauskas, Povilas Matulionis (1918–1921 m. vadovavęs Miškų departamentui), Zigmas Žemaitis, Vladas Lašas, Steponas Kolupaila (pokariu emigravęs į Vokietiją!), Jonas Baronas (prieškario gamtos dalykų vadovėlių autorius) ir kiti. Atkreipė dėmesį į nepriklausomos Lietuvos priimtą 1938 m. „Medžioklės įstatymą“ ir teigė, kad tai geras nutarimas, nes buvo pasinaudota Europos šalių patirtimi. „Mokslas ir gyvenimas“ atsiranda straipsnių, kuriuose kapitalistinės šalys ne tik nebenurodomos, kaip globalių ekologinių problemų kaltininkės, tačiau net gi siūloma pasiremti jų įgyta patirtimi gamtosąaugos srityje. 1983 Nr. 1 rašoma apie Švedijoje vykdomą gamtosąauginę programą⁵¹⁵, kurioje daug dėmesio skiriama visuomenės supažindinimui su taršos keliamomis problemomis. Pažymima, kad tai pirmoji pasaulyje šalis, kurioje nuo 1980 m. gyventojai privalo rūšiuoti atliekas. Pateikia medžiagos apie ekologinių ūkių kūrimąsi ir kokie reikalavimai keliami ekologiškai švariems produktams.

Knygos. Kasmet buvo išleidžiama vis daugiau literatūros gamtos apsaugos tematika. Populiari „Minties“ leidykla pradėjo leisti seriją „Lietuvos gamta“. Buvo išspausdintos A. Linčiaus ir V. Narbuto „Geologinės praeities pėdsakai Lietuvos kraštovaizdyje“ (1969), K. Balevičiaus

⁵¹³ Konkursas „Gamta Žmogus Melioracija“, *Mūsų gamta*, 1974, nr. 5, p. 12.

⁵¹⁴ Bergas V., Mintys apie mūsų gamtosąaugą, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 10, p. 11.

⁵¹⁵ Šopauskas K., Gamtos apsauga Švedijoje, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 1, p. 20.

„Lietuvos gamtos paminklai“ (1971), J. Prūsaitės „Lietuvos žinduoliai“ (1972), A. Tauro „Menas gamtoje“ (1971), A. Linčiaus „Lietuvos gelmių lobiai ir kiti leidiniai (1972).

Naujos švietimo koncepcijos įgyvendinimui prie žurnalistų sąjungos įkuriamą gamtosaugos sekcija. Kartu su rašytojų sąjunga ji vedė teminių vakarų ciklus „Rašytojas – Gamta – Visuomenė“. Juose aktyviai dalyvaudavo žinomi rašytojai Vytautas Petkevičius, Vladas Dautartas, Rimantas Budrys, Romas Sadauskas ir kt. Iš patektos medžiagos galima daryti išvadą, kad sovietinio gamtosaugos švietimo stiprinimui respublikos žiniasklaida suvaidino didelį vaidmenį.

3.5.2. Liaudies universitetai ir visuomeninis gamtosauginis švietimas

Vykdamas ekologinio mokymo, švietimo ir gamtosaugos propagavimą Lietuvoje buvo pasiekta gerų rezultatų. Iš perdėm siauros švietimo krypties apie vandenį, orą, florą ir fauną, pereita prie konkrečių sričių. Skirtingi gamtosauginiai mokymai imami taikyti statybininkams, chemikams, žemės ūkio darbuotojams. Įvairių šakų specialistai koordinavo naujų programų kūrimą jiems tinkama linkme. Nuo 1976 m. Vilniaus valstybinis universitetas pagal naują studijų programą ėmė rengti visuomeninius gamtosauginio darbo organizatorius, kiekvienais metais paruošdamas 50 specialistų. Nepertraukiamo ekologinio mokymo programas visoms specialybėms įtraukė Kauno politechnikos institutas, Vilniaus valstybinis universitetas, Lietuvos veterinarijos akademija, Žemės ūkio akademija, Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas. Vidurinėse ir profesinės technikos mokyklose 1983 m. veikė 68 fakultetai, o juos lankė virš 9000 moksleivių. Iš 50000 tūkstančių profesinių technikos mokyklų auklėtinių, pusė jų priklausė Gamtos apsaugos draugijų pirminėms organizacijoms ir dauguma jų buvo žemės ūkio specialybių moksleiviai.

„Žinijos“ draugija. Išpopuliarėjo gamtos apsaugos paskaitos liaudies universitetuose. Pirmosios paskaitos šia tema liaudies universitetuose imtos skaityti nuo 1969 m.⁵¹⁶. Pavyzdinę programą sudarė 48 val. kursas. Temos žinoma buvo atitinkančios laiką⁵¹⁷: „Marksistinis – lenininis mokymas apie gamtos apsaugą, jos turtų gausinimą ir racionalų naudojimą“ arba „Savanaudiškas gamtos turtų eksploatavimas kapitalistinėje visuomenėje“ ir panašiai. Kryptinga veikla buvo išvystyta Kauno liaudies universitete. Jos vadovas, Mokslų akademijos Zoologijos ir parazitologijos instituto neetatinis mokslinis bendradarbis Povilas Šleikus, aktyviai dalyvavo „Žinijos“ draugijos veikloje, 1983-1988 m. periodu perskaitė apie 300 paskaitų visuomenei. Parengė ir išleido keliolika Lietuvos gamtos apsaugos draugijos leidinių – bukletų bei brošiūrų: „Ukmergės rajono gyvieji gamtos paminklai“, „Gamtosauga kolūkyje: metodinės rekomendacijos draugijos skyriams ir pirminėms organizacijoms“, „Dukstynos entomologinis draustinis: metodinė medžiaga“ ir kitas.

⁵¹⁶ Giniūnas K., Studijuokime gamtos apsaugą, *Mūsų gamta*, 1969, nr. 7, p. 12.

⁵¹⁷ Ten pat.

Liaudies universitetų taryba (pirm. akad. Kairiūkštis) aktyviai dirbo, rūpinosi fakultetų vadovų ir lektorių mokymu, kartu su LSSR „Žinijos“ draugija ruošdavo metodines priemones. 1984 m. jau veikė 31 ekologinio švietimo liaudies universitetai, kuriuose mokėsi per 39 000 klausytojų⁵¹⁸. Galima prisiminti, kad sovietmečiu „Žinijos“ draugija aktyviai vykdė veiklą visoje respublikoje. Lektoriais čia dirbo ir pranešimus skaitė žymūs to meto mokslininkai ir visuomenės veikėjai: Aleksandra Gulbinskienė, Juozas Markulis, Zenonas Pilkauskas, Bronislavas Genzelis, Juozas Pikčilingis ir kiti. Žinijos draugija plėtėsi, jei 1977 m. respublikoje buvo 2221 pirminės organizacijos, tai 1982 m. 2298. 13 organizacijų turėjo daugiau nei 100 narių. Iš viso draugijai priklausė 47690 narių, iš kurių 81 proc. turėjo aukštąjį išsilavinimą. Miesto, rajono lektoriaus kategoriją turėjo 12 902 pranešėjų, pirminės organizacijos lektoriaus kategoriją – 26985. Žinijos lektorių sudėtį sudarė 90 proc. mokslo daktarų. 1981 m. perskaityta 294,5 tūkst. paskaitų – 17298,8 klausytojams, o 1987 m. perskaityta 327,7 tūkst. paskaitų – 18869,5 lankytojams. Buvo išleista metodinės literatūros 505 pavadinimų leidinių bendru 542000 tiražu. Veikė 404 liaudies universitetai, 4643 fakultatyvai ir mokėsi 839 000 klausytojų⁵¹⁹.

Be abejo, dalis paskaitų privalėjo būti skirta sovietinei propagandai – politinė tematika sudarė 58,2 proc., literatūra ir menas 2,9 proc., gamtos mokslų 21,8 proc., mokslo ir technikos pasisėkimams 10,4 proc., žemės ūkiui 6,6 proc. Tačiau net ir tokio profilio paskaitose klausytojas galėdavo išgirsti tokios informacijos, kuri nebūdavo skelbiama spaudoje ar kitose masinėse informavimo priemonėse⁵²⁰. Neatsitiktinai „Žinijos“ draugijoje kūrėsi filosofų klubas, vienas iš iniciatorių, prisidėjęs prie 1988 m. naujo kultūrinio-politinio judėjimo atsiradimo.

Akcentuojat visuomeninio švietimo įtaką reikia pabrėžti, kad į gamtosauginį mokymą buvo įtraukiamos ministerijos, kurios tiesiogiai naudojo ir kontroliavo gamtos išteklių naudojimą. Paskaitų ciklai „Gamtos apsaugos problemos TSKP XXVI suvažiavimo nutarimuose“, „Biologinė ir cheminė kova su žemės ūkio kenkėjais ir gamtos apsaugos problemos“, „Gamtos užteršimas ir genetiniai pakitimai“ imtos skaityti Miškų ūkio ir miško pramonės, Melioracijos ir vandens ūkio, Žemės ūkio ministerijų pavaldžių organizacijų darbuotojams⁵²¹.

3.6. Sovietinės gamtosaugos „žmogiškasis“ veidas

Prasidėjusi SSRS atvirumo ir pertvarkos politikai, respublikoje skleisti informaciją apie gamtosaugą pradėta dar plačiau. Periodikoje spausdinama vis daugiau straipsnių apie konkrečią teršalų daromą žalą žmonių sveikatai. Skaitytojai supažindinami su faktais, kuriuos anksčiau

⁵¹⁸ Lietuvos gamtos apsaugos draugija, *Ekologinis mokymas, švietimas ir gamtosaugos propaganda*, 1984, p. 6.

⁵¹⁹ Lietuvos gamtos apsaugos draugija, *Ekologinis mokymas, švietimas ir gamtosaugos propaganda*, 1984, p. 6.

⁵²⁰ Ten pat.

⁵²¹ Ten pat

kruopščiai slėpdavo sovietų cenzūra. „Švyturys“ 1988 m. „Gyvename (ir gyvensime) atliekų zonoje“ diskutavo su mokslininkais ekologiniais klausimais⁵²². LSSR MA filosofas Arvydas Matulionis kvietė prabusti visuomenę, KMI farmakologijos katedros vedėjas Algis Mickis konstatavo, kad sovietinės teršimo ribojimo normos yra griežtos, bet nėra prietaisų jas suskaičiuoti. SSRS liaudies ūkio instituto docentė Rūta Gajauskaitė pritarė, kas iš to kad SSRS numatytos griežtos normos, tačiau jos mažinamos, nes stipriai chemizuoiant ūkius negalima pagaminti švarios produkcijos. Ji pateikė pavyzdį su bulvėmis. Šiose daržovėse nitratų kiekis tolygiai didinamas jau kurį laiką. Jei iki 1985 m. 1 kg galėjo būti 40 miligramų, tai 1985 m. 80 mg, o nuo 1987 m. leistina norma pakilo iki 240 mg. Marija Ramanauskaitė Vilniaus respublikinės ligoninės mokslų daktarė uždavė retorinį klausimą – ar ne dėl chemizavimo 1987 m. mirė 12 apsigimusių vaikų, 3 mėnesių kūdikiui diagnozuotas kepenų vėžys, ko niekada nebuvo. Grįžtant prie bulvių nitratų kiekio reikia paminėti, kad šiandien leistina norma yra 263 mg/kg⁵²³.

Visuomenė sužino, kad Lietuvos pramonės gigantai neturi efektyvių valymo įrenginių, todėl išleidžia labai nuodingus azoto, sieros, fluoro ir amoniako junginius. Apie tai, kad dūmai neturi teršti oro buvo rašoma ir anksčiau. Žurnalas „Mūsų gamta“ dar 1964 m. (ir vėlesniuose numeriuose) rašė apie Klaipėdos celiuliozės-popieriaus kombinato, Kauno „Pergalės“, Vitenbergo vardo kailių fabriko (Vilnius) juodus kaminų dūmus⁵²⁴. Tačiau kokią žalą teršalai kelia gyventojams buvo nutylima. Persitvarkymo metu informacijos pasirodė daugiau⁵²⁵. Imta skelbti statistiką, kad Akmenės, Jonavos, Kėdainių gyventojai, ypač vaikai, dažniau serga akių, kvėpavimo takų, odos ir kt. ligomis. Respublikoje padažnėjo plaučių, bronchų, gerklės vėžio susirgimų, nes žemės ūkis naudoja per daug trąšų. Dideli pesticidų kiekiai randami šiltnamiuose išaugintose daržovėse. Kaime net 30 proc. šulinių vanduo yra chemiškai ir biologiškai užteršti, todėl kaimo vietovėse virškinamo trakto ligų skaičius 1,5 karto didesnis mieste.

Laikraštis „Tiesa“ 1988 m. rugpjūčio 3 d. skaitytojų signalu paruošė straipsnį „Kaip vanduo atsiliepia, kodėl dūsta marios, kas teršia aplinką“⁵²⁶. Gyventojai klausė, kodėl negalima maudytis Melnragės, Palangos ir kituose pliažuose. Į klausimus atsakinėjo tuometinis Palangos miesto liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto pirmininkas Darius Puodžius. Jis atvirai teisinosi, kad respublikos miestai nuleidžia menkai valytus vandenį į atvirus vandens telkinius, kuriuos Nemunas atneša į pajūrį. Atkreipia dėmesį, kad Šventojoje ne visi poilsio namai prijungti prie centrinės kanalizacijos. Visuomenę pasiekia faktai, kad Lietuvoje pagal normatyvūs išvaloma tik 22

⁵²² Uktveris A., Gyvename (ir gyvensime) atliekų zonoje, *Švyturys*, 1988, nr. 20, p. 14.

⁵²³ Uktveris A., Gyvename (ir gyvensime) atliekų zonoje, *Švyturys*, 1988, nr. 20, p. 14.

⁵²⁴ Dūmai neturi teršti oro, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 1, p. 26-27.

⁵²⁵ Murza V., Ekologija ir sveikata, *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, nr. 11, p. 22.

⁵²⁶ Kaip vanduo atsiliepia, kodėl dūsta marios, kas teršia aplinką, *Tiesa*, 1988 m. rugpjūčio 2 d.

proc. (Latvijoje 35 proc., Estijoje 60 proc.) vandens, o miestų oro užterštumas 5-10 kartų viršija leistinas normas⁵²⁷.

Gamtosauginių judėjimų pradžia. Ar 1972 m. pradėta sovietinė gamtosauginė švietimo koncepcija tapo vienu iš veiksnių atvėrusi kelią M. Gorbačiovo pertvarkos politikai, lieka neaišku. Bet problemų viešinimas suaktyvino ekologiškai raštingos visuomenės pilietiškumą. Visoje respublikoje ėmėsi steigti gamtosaugos ir įvairių įstaigų grupės⁵²⁸. Jos kūrėsi įvairiais keliais ir būdais – žaliųjų klubas Kauno „Atgaja“ įsiregistravo „kaip paminklosaugos klubas prie LLKJS Požėlos rajono komiteto. Česlovo Kudabos įkurtas 1987 m. Lietuvos kultūros fondas tapo centrinės valdžios institucinis padalinys⁵²⁹. Lietuvos filosofai, 1988 m. gruodžio 20 d., panaikinę SSRS filosofų draugijos Lietuvos skyrių įkūrė Lietuvos filosofų draugiją (LFD)⁵³⁰. Prie žurnalo „Kultūros barai“ klubo rinkosi filosofai, o „Žinijos“ draugijos patalpose inteligentija diskutavo VVU klube „Istorija ir kultūra“. 1987-1988 m. be minėto Kauno „Atgajos“, pradeda veikti Vilniaus „Žemynos“ ir gamtos ir kultūros paveldo apsaugos Šiaulių „Aukuras“ klubai⁵³¹. Respublikoje 1988 m. galėjo veikti net devyni žaliųjų klubai⁵³². 1988 m. birželio 3 d. Vilniuje įsikūrusioje iniciatyvinėje grupėje „Lietuvos persitvarkymo sąjūdis“ dalyvavo dalis žaliųjų Zigmąs Vaišvila, Arvydas Juozaitis, Romas Pakalnis. Sąjūdžio mitinguose oratoriai akcentavo Ignalinos AE ir kitas ekologinės būklės problemas. Lietuvos, Latvijos ir Estijos žaliųjų iniciatyva 1988 m. rugsėjo 3 d. protestuoti prieš katastrofišką ekologinę situaciją iš Lietuvos prie Baltijos atvyko apie 100 000 žmonių. 1988 metų rugsėjo 16–18 dienomis, Sąjūdis kartu su Žaliųjų judėjimu prie Ignalinos organizavo protesto akciją „Gyvybės žiedas“. Gamtosauginio ir pilietinio judėjimo kulminacija įvyko 1989 m. rugpjūčio 23 d. „Baltijos kelyje“, kai Pabaltijo šalių gyventojai išreiškė nepriklausomybės siekį ir atvėrė kelią į nepriklausomybę.

⁵²⁷ Jackevičius H., Gamtos apsauga, *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, nr. 3, p. 11.

⁵²⁸ Jankauskaitė V., *Sąjūdžio spaudos paveldas Lietuvoje*, Vilnius, 2012, p. 59-75.

⁵²⁹ Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki kovo 11-osios*, Vilnius, 2008, p. 46.

⁵³⁰ Gedutis A., Lietuvoje po 1989: ką apie tai byloja lietuviški akademiniai žurnalai?, *Filosofija*, 2010, nr. 78, p. 7.

⁵³¹ Braziulis R., Gamtos ir kultūros paveldo klubas „Aukuras“, Kaunas, p. 124.

⁵³² Balbierius A., Lietuvos žalieji: tabu išvaymas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, nr. 1. p. 15-16.

IŠVADOS

1. Kritiškai įvertinus sovietinės gamtosaugos ideologinius pagrindus nustatyta, kad SSRS požiūris į gamtą ir jos išteklius buvo politizuotas. Sovietinės valdymo institucijos, koordinuodamos gamtos išteklių naudojimą, vykdė partijos iškeltus uždavinius intensyviai liaudies ūkio vystymui, nepaisydamos blogėjančios aplinkos ekologinės būklės. Pirmaisiais sovietų valdžios metais į gamtą ir gamtinius išteklius buvo žiūrima kaip į senosios santvarkos palikimą. Bolševikų tikslas – rekonstruoti santvarką, išvystė žmogaus galios prieš gamtą idėją. Todėl šūkis „kova su gamta“ itin tiko bolševikinei ideologijai, siekiančiai pakeisti senąją ir sukurti naują, „teisingą aplinką“, tinkančią naujos visuomenės kolektyviniams poreikiams tenkinti. Bolševikams, kuriant naują valdymo sistemą, švietimo įstaigos buvo iš esmės pertvarkytos ir pritaikytos sovietinei ideologijai skleisti. Moksliniu komunizmu pagrįsta švietimo reforma turėjo paruošti aktyvius ir sąmoningus komunistinės visuomenės ir naujos aplinkos kūrėjus. Šiame etape susiformavo gamtinės aplinkos supratimo pagrindai, ilgus metus turėję įtakos sovietiniam požiūriui į aplinką, kas nulėmė gamtosauginės minties stagnaciją. Būtent tuo metu susiformavo ydinga kadrų parinkimo politika, kai į svarbius postus buvo paskiriami nekompetentingi, bet ilgą stažą partijoje turintys nariai. Sovietai per visą sovietinės valstybės gyvavimo periodą neatsisakė žmogaus pranašumo prieš gamtą idėjos ir „teisės“ keisti aplinką savo tikslams pasiekti. Kitokio požiūrio negalėjo būti, nes totalitarinio valdymo sistema reikalavo kontroliuoti viską, tame tarpe ir gamtą.

2. Marksistinė ideologija buvo pakankamai plastiška, sovietinės propagandinės institucijos ją lengvai transformuodavo bei pritaikydavo prie naujų sąlygų ir reikalavimų ar partijos užduočių. Socialistinės visuomenės pasaulėžiūra, tuo pačiu ir aplinkos suvokimas, turėjo keistis kartu su komunistų partijos uždaviniais. Vienoks požiūris buvo bolševikams kovojant su oportunistais ir „nacionalnukrypėliais“, kitoks šalies kolektyvizacijos ir modernizacijos metu. Lenino valdymo laikotarpiu susikūrė praktika, kai gamtos apsaugos funkcijos pradėtos skaidyti po įvairias valstybines institucines organizacijas. Tokia ji išliko iki Sovietų sąjungos sugriovimo. Iki šeštojo dešimtmečio pradžios gamtosauga suprantama kaip priemonė šalies ekonomikos plėtrai ir medžioklės ištekliams atstatyti ir saugoti.

Po XX komunistų partijos suvažiavime priimto nutarimo suteikti sąjunginėms respublikoms platesnes teises sprendžiant ekonominius, politinius ir kultūrinius uždavinius palietė ir gamtosaugą. Suteikta galimybė teikti sprendimus atspindi įstatymuose ir nutarimuose. Išlaisvėjusi gamtosauginė ir mokslinė mintis leido išsaugoti vertingus Lietuvos gamtos paminklus, kraštovaizdžius ir istorinius parkus.

Brežneviniu laikotarpiu SSRS vėl grįžo prie centralizuoto valdymo modelio. 1968-1980 metais gamtosauginiai įstatymai tiek Lietuvoje, tiek kitose sąjunginėse respublikose dažniausiai buvo kodifikuojami iš sąjunginių į respublikinius, argumentuojant, jog apsaugos problemų atskiros respublikos išspręsti negali. Pagrindinis periodo gamtos aplinkos teisės trūkumas buvo menkas teisės aktų efektyvumas ir neracionalus gamtinių išteklių eikvojimas.

Prasidėjusi SSRS viešumo ir persitvarkymo kampanijai, prasidėjo naujas gamtos apsaugos etapas. Pirmą kartą socialistinėje gamtosaugoje priimta ilgalaikė strategija, kurią buvo numatyta įgyvendinti iki 2000 m. Vietinėms gamtosauginėms institucijoms buvo suteikti platūs įgaliojimai. Šiuo laikotarpiu buvo pateiktą realią situaciją atspindinti kompleksinė gamtos apsaugos schema – gamtinis karkasas. Tai leido ne tik suformuoti naują kompleksinių saugomų teritorijų koncepciją, bet ir išryškino ūkinės veiklos pažeistas teritorijas.

3. Atlikus tyrimą buvo nustatyta, kad SSRS sovietinė teisė veikė LSSR gamtosauginius dokumentus, gamtosaugos sistemą ir už gamtos apsaugą atsakingų institucijų veiklą. Pirmaisiais okupacijos metais buvo dažna praktika, kai įstatymų valdymą, tame tarpe ir sąjunginių gamtosauginių nutarimų įgyvendinimą Maskva patikėdavo ne vietos valdžiai, o sąjunginėms institucijoms. Lietuvoje buvo susiduriama su situacija, kad teritorijos kurioms taikytos apsaugos priemonės buvo strategiškai svarbios raudonajai armijai. Šešto dešimtmečio viduryje Lietuvos Liaudies ūkio tarybos žinion buvo perduotos 440 sąjunginio pavaldumo organizacijų. Respublikinis šių įmonių pavaldumas suteikė naują postūmį saugant aplinką, bei kontroliuojant naudojamus vietinius gamtos išteklius. Visu sovietmečiu, nepaisant priimtų respublikos gamtos apsaugos teisės aktų, išliko praktika, kai respublikos gamtos išteklius saugantys įstatymai buvo priimami vadovaujantis sąjunginės teisės pirmenybe. Tai reiškė, kad respublikos gamtos ištekliai, jų naudojimas ir saugojimo funkcijos buvo SSRS ministerijų globoje. Visi naujų teritorijų steigimo klausimai turėjo būti suderinti su Maskva. Sąjunginei ministerijai buvo pavaldūs visi šalies rezervatai, draustiniai ir medžioklės ūkio valdybos. Laikantis sąjunginių normų Lietuvoje buvo sudaryti gamtos išteklių kadastrai: žemės ūkio naudmenų, šlapių žemių, durpynų, miškų, vidaus vandenų, saulės energijos ir kiti. Toks LSSR gamtos apsaugos valdymas išliko iki 1988 m.

4. Sovietinė gamtos apsaugos švietimo strategija sukūrė sovietinio piliečio, kaip „gamtos užkariautojo“ ir „kario su gamta didvyrio“ statusą visuomenės savimonėje. Gamtos pažinimo ugdymas ilgą laiką rėmėsi politechniniais principais: kuo geriau supažindinti moksleivius su pagrindinėmis pramonės ir žemės ūkio gamybos šakomis. Tokia gamtosauginio švietimo forma buvo duodama žinių tiek, kad mokinys mokėtų atpažinti gamtos išteklius ir panaudoti juos liaudies ūkio poreikiams. Gamtos pažinimas buvo tapatinamas su gyvų objektų kolekcionavimu, žemės ūkio kultūrų ligų likvidavimu bei kenkėjų naikinimu cheminėmis priemonėmis. Dėstomas gamtos dalykas buvo tik ideologinė priemonė, formuojant jaunajai kartai socialistinio patriotizmo jausmą ir

sovietinį požiūrį į darbą. Didelis dėmesys nukreiptas į moksleivių darbinį auklėjimą, bet nepakankamai skirta dėmesio moksleivio žinioms per pagrindinę mokymo formą – pamokas. Atliktas tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad bolševikų reformuotas gamtos mokslų mokymas sukūrė sąlygas susiformuoti visuomenei, kuri abejinga gamtinės aplinkos saugojimui. Septintojo dešimtmečio pradžioje, kai ekologinės aplinkos problemos tapo sovietinio gyvenimo realybe, komunistų partija turėjo imtis naujos propagandinės strategijos ir ji vėl buvo nukreipta į švietimo sistemą. Jos eiga rūpinosi liaudies švietimo sistemos įstaigos, politinės jaunimo, visuomeninės organizacijos bei masinės informacijos priemonės. Gamtos pažinimas ir aplinkosaugos klausimai turėjo būti įtraukti į visų formų bendrą ugdymo bei mokymo sistemą per formalųjį ir neformalųjį švietimą. Formalus gamtosauginis ugdymas organizuojamas nuo pat ankstyvos vaikystės, per vieningas valstybines mokymo programas, o neformalus – per spaudą, radiją, visuomenines gamtosaugos organizacijas, įvairias veiklas ir tęsiasi visą gyvenimą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Interviu

1. Interviu su Romu Pakalniu, *garso įrašas ir stenograma*, 2014 05 06. Atliko Audrius Šaulys.
2. Interviu su Vijole Stulginskiene, *stenograma*, 2014 04 10. Atliko Audrius Šaulys.

Publikuoti normatyviniai dokumentai

1. Dėl gamtos apsaugos stiprinimo ir gamtos išteklių geresnio naudojimo, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 28-188, 1963.
2. Dėl Lietuvos TSR geologinių gamtos paminklų apsaugos, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 185.
3. Dėl Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1966 m. lapkričio 10 d. nutarimo Nr. 457 vykdymo, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, p. 255, 1976.
4. Dėl Lietuvos TSR nacionalinio parko steigimo, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 181.
5. Dėl Lietuvos TSR parkų, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Vyriausybės žinios, nr. 19-101, 1958.
6. Dėl medžių – gamtos paminklų apsaugos, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 22-213, 1960.
7. Dėl medžių ir jų grupių augančių ne miško plotuose apsaugos, *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 12-101, 1958.
8. Dėl miškų apsaugos nuo grobstymo ir išnaikinimo, *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys 1940-1947*, t. 1, Vilnius, 1956, p. 258.
9. Dėl miškų apsaugos, *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, t. 3, 1958, p. 189.
10. Dėl poilsio stovyklų steigimo respublikos teritorijose, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 194.
11. Dėl reglamentavo poilsio vietų organizavimo tvarkos, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 85.
12. Dėl valstybinės požeminių vandenų naudojimo kontrolės sustiprinimo ir dėl jų apsaugos priemonių, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 3-33, 1960.
13. Gamtinių elementų apsauginė reikšmė kraštovaizdžio kompleksiniam vertingumui, *Lietuvos TSR Ministrų Tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 4-31, 1968.
14. Gamtos apsauga, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 6, 119, 140, 185, 194-209, 210-222.

15. Įsakymas Nr. D1-433 dėl Invazinių Lietuvoje organizmų rūšių sąrašo patvirtinimo ir dėl kai kurių aplinkos ministro įsakymų pripažinimo netekusiais galios, Valstybės žinios, nr. 76-3953, 2012 06 30.
16. Kuršių nerijos nuostatai, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 168.
17. Liaudies ūkio tarybų valdybos, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos žinios*, nr. 6, 1957.
18. Lietuvos komunistų partijos centro komiteto ir Lietuvos TSR ministrų tarybos nutarimas 1988 m. vasario 29 d., dėl esminio gamtos apsaugos pertvarkymo, *Vyriausybės žinios*, nr. 10-70, 1988.
19. Lietuvos TSR Gamtos apsaugos įstatymas, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 8-6, 1959.
20. LVŽ papildymas, *Lietuvos aidas*, nr. 149, 1918 12 05.
21. Medžioklės įstatymas 1925 m., *Vyriausybės Žinios*, nr. 191, 1925.
22. Medžioklės įstatymui vykdyti 1937 m. liepos 14 d. taisyklės, *Vyriausybės Žinios*, nr. 581, 1937.
23. Medžioklės įstatymui vykdyti instrukcija, Kaunas, 1925.
24. Medžioklės laikinosios taisyklės, *Vyriausybės Žinios*, nr. 1. 1920 06 15.
25. Nutarimas dėl priemonių kovai su vandens užteršimu, *Lietuvos TSR Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys 1940-1947*, t. 1, Vilnius, 1956, p. 279.
26. Nutarimas dėl priemonių vandens šaltinių užteršimui likviduoti ir jiems sanitariškai apsaugoti, *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys 1940-1947*, t. 1, Vilnius, 1956, p. 260.
27. Nutarimas dėl Respublikos ūkio valstybinio planavimo ir finansavimo tvarkos pakeitimo, *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys*, Vilnius, 1957, t. 5, p. 215.
28. Pagrindinio naudojimo kirtimų taisyklės Lietuvos TSR miškuose, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 225.
29. Pagrindinis respublikos miškų įstatymas, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 25-338, 1977.
30. Riešutų ir uogų rinkimo tvarka, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 8-66, 1962.
31. Savivaldybių įstatymas, bendrieji dėsniai, *Vyriausybės žinios*, Skelbta: nr. 14, 1919 10 28.
32. Stovyklavimo gamtoje taisyklės, *Normatyvinių aktų rinkinys*, Vilnius, 1976, p. 89.
33. Vaistingųjų augalų rinkimo ir apsaugos tvarka, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 8-66, 1962.
34. Valstybinis žemės fondas, *Normatyvinių aktų rinkinys*, 1976, p. 3.
35. Žemės dekretas, *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, t. 3, 1958, p.13.

36. Žemės reformos įstatymas, *Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1999, p. 477-480.
37. Žuvies atsargų apsaugos ir žvejybos reguliavimo Lietuvos TSR žuvininkystės ūkio vandenyse nuostatai, *Lietuvos TSR Aukščiausios tarybos ir Vyriausybės žinios*, nr. 4-41, 1959.
38. Декрет II Всероссийского съезда Советов о земле, 26 октября (8 ноября) 1917 г., *Декреты Советской власти*, т. 1, Москва, 1957, с. 17.
39. Декрет о лесах, 1917-1928 годы, *Сб. документов за 50 лет*, Москва, 1967, с. 67.
40. Директивы XIX съезда партии по пятому пятилетнему плану развития СССР на 1951 – 1955 годы (3-й пункт порядка дня съезда), *XIX Съезд, ЦК КПСС*, Москва, 1952, с. 30.
41. Колбасов О. С., Охрана природы, *Сборник законодательных актов*, Москва, 1961, с.26, 157, 288, 384.
42. Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть 1917–1990*, Документ но. 6415.11, 1967, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020614>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 02.
43. Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990*, Плоды управления Документ но. 63, 13.02.1967, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020604>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 11.
44. Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990*, Плоды управления (Док. но. 21–84) Документ но. 70, 18.04.1975, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020634>., prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.
45. Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990*, Плоды управления (Док. о. 21–84) Документ но. 58, 06.02.1965. <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020574>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.
46. Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990*, Плоды управления (Док. но. 21–84) Документ но. 69, 01.04.1975, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020631>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.
47. Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990*, Плоды управления (Док. но. 21–84) Документ но. 81, 29.11.1983, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020684>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.
48. Личный архив А. Н. Яковлева, *Экология и власть, 1917–1990*. Плоды управления (Док. но. 21–84) Документ но. 64, 15.11.1967,

<http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1020614>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

49. Методические рекомендации неправительственным организациям по проведению первичной инвентаризации устаревших и запрещенных к использованию пестицидов, www.ipen.org/.../workshopguidelines_russian.pdf, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.

50. О мерах по упорядочению использования и усилению охраны водных ресурсов СССР, *СП СССР*, 1960, N 9, ст. 67, но. 425 22 апреля, 1960 г.

51. О санитарно-противоэпидемической службе СССР, но. 199, *Постановление Совмина СССР* от 23.01, 1951.

52. Об утверждении Основ водного законодательства Союза ССР и союзных республик, *Ведомости ВС СССР*, 1970, но. 50, с. 566.

53. Об утверждении Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о здравоохранении, *Свод законов СССР*, 1990, т. 3, с. 56.

54. Об утверждении Основ земельного законодательства Союза ССР и союзных республик, *Ведомости ВС СССР*, 1968, но. 51, с. 485.

55. Постановление ЦК ВКП (б) О начальной и средней школе от 25.08.1931, *Правда*, 1931, 5 сентября.

56. Постановление ЦК КПСС, Совмина СССР 1972 но. 898, Об усилении охраны природы и улучшении использования природных ресурсов, *Свод законов СССР*, т. 4, 1990, с. 11.

57. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1919 г., *Управление делами Совнаркома СССР Москва*, 1943, с. 526.

58. Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1920, но. 66, с. 297.

59. Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1921, но. 65, с. 492.

60. Управление делами Совнаркома СССР, *Собрание узаконений РСФСР*, Москва, 1922, но. 2, с. 29.

Statistikos leidiniai

1. Культурная революция в СССР 1950-1957, *Статистика*, Москва, 1958, с. 346, 347, 350, 355.

2. Основные показатели развития народного хозяйства союзных республик, *Страна Советов за 50 лет (Сборник статистических материалов)*, ч. 2, Москва, 1967, с. 322.

3. Печать в СССР в 1980 году, *Статистический сборник*, Москва, 1981, с. 221.

Publikacijos

1. Antanaitis V., Žaliasis Lietuvos turtas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1975, nr. 5, p. 26.

2. Armandas D., Gamta ir auklėjimas, *Mūsų gamta*, 1965, nr. 11, p. 5-7.
3. Balbierius A., Lietuvos žalieji: tabu išvartymas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, nr. 1, p. 15-16.
4. Barauskas A., Tiesos“ kolūkio fermos nuotėkos į melioracijos griovį, *Mūsų gamta*, 1966, nr. 10, p. 3-5.
5. Bergas V., Gamtos apsauga ir įstatymai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, nr. 8, p. 10.
6. Bergas V., Mintys apie mūsų gamtosauką, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 10, p. 11.
7. Bučas J., Rūpinkimės kraštovaizdžiu, *Mokslas ir gyvenimas*, 1979, nr. 8, p. 17.
8. Čepinskas J., Gamta, *Mokslas ir gyvenimas*, 1985, nr. 11, p. 11.
9. Čepinskis J., Taupykime gamtos turtus, *Mokslas ir gyvenimas*, 1982, nr. 8, p. 16.
10. Kudaba Č., Ekologinės kultūros būtinybė, *Mokslas ir gyvenimas*, 1982, nr. 7, p. 13.
11. Dorbstas Ž., *Kol dar nenumirė gamta*, *Mūsų gamta*, 1968, nr. 9(1), p. 22.
12. Dūmai neturi teršti oro, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 1, p. 26-27.
13. Dzenuškaitė S., *Meilės gamtai ugdymas pradinėse mokyklose*, Vilnius, 1975, p. 3, 9, 11, 17, 18, 20-21, 22.
14. E. Šapokienė., *Gamtos apsauga ir mokykla*, Vilnius, 1980, p. 1-32, 283.
15. Eringis. K., Gamtos apsaugos draugijos kraštovaizdžio apsaugos komisijos veikla, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 5, p. 26-27.
16. Fedorenka A., Pesticidai – ir draugas ir priešas, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 7, p. 14.
17. Gaulytė A., Argi be baudų tai nesuprantama?, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 1, p. 33.
18. Giniūnas K., Studijuokime gamtos apsaugą, *Mūsų gamta*, 1969, nr. 7, p. 12.
19. Ivanauskas T., Gyvenimas paskirtas Lietuvos gamtai, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 10, p. 2.
20. Jacikavičienė A., *Gamtos pažinimo mokymas pradinėse klasėse*, Vilnius, 1969, p. 213.
21. Jackevičius H., Gamtos apsauga, *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, nr. 3, p. 11.
22. Kaip vanduo atsiliepia, kodėl dūsta marios, kas teršia aplinką, *Tiesa*, 1988 m. rugpjūčio 2d.
23. Kavaliauskas P., Rusa E., Lietuvos gamtosaugos strategija, *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, nr. 7, p. 8.
24. Kolupaila S., Lietuvos gamtos grožio apsaugos reikalu, *Mūsų Girios*, 1938, nr. 6-7, p. 329-332.
25. Konkursas „Gamta. Žmogus. Melioracija“, *Mūsų gamta*, 1974, nr. 5, p. 12.
26. Kvedaras A., Gamtos apsaugos komisija prie LSSR AT, *Mokslas ir gyvenimas*, 1959, nr. 9, p. 15.
27. Labanauskas K., *Literatūra ir menas*, 1981 Nr. 16 (1794) p. 12.
28. Levickas J., Gamta – mūsų namai, *Kultūros barai*, 1967, nr. 7 (31), p. 60.
29. Lietuvos gamtos apsaugos draugija, *Ekologinis mokymas, švietimas ir gamtosaugos propaganda*, 1984, p. 6.
30. Lisas P., Dvi organizacijos, o tikslas – vienas, *Mūsų gamta*, 1967, nr. 8, p. 29.
31. Litvinas J., Turizmas ir gamta, *Kultūros barai*, 1973, nr.6, p. 6.

32. Liutikas V., Švietimo ministerija ir gamtos apsauga, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 5, p. 11.
33. Mališauskas V., *Racionalus gamtos išteklių naudojimas*, 1985, Vilnius, p. 2, 43, 17, 99, 155.
34. Marcijonas A., *Teisinė gamtos apsauga*, Vilnius, 1978, p. 18, 22, 23, 50.
35. Murza V., Ekologija ir sveikata, *Mokslas ir gyvenimas*, 1986, nr. 11, p. 22.
36. Mūsų Girios, 1936, nr. 4, p. 270.
37. Mūsų Girios, 1936, nr. 8–9, p. 487.
38. Negerovės į dienos šviesą., Upelis ne srutomis tekėti, *Tiesa*, 1978 m. rugpjūčio 2d.
39. Paškangas K., *Gamtos apsauga*, Kaunas, 1987, p. 3, 4, 33, 61, 78.
40. Rūpestingas miškinukas, Mokyklinė girininkija Puščiūnė, *Mūsų gamta*, 1978, nr. 12, p. 6.
41. Sikorskienė A., *Gamtos išteklių naudojimas ir apsauga Lietuvoje*, Vilnius, 1985, p. 68.
42. Statkinas M.I., *Gamtos dėstymo metodika pradinėje mokykloje*, Kaunas, 1948, p. 5, 59, 63, 67, 151, 177, 135, 182.
43. Šalajėvas V.F. *Gamtos mokslo dėstymo metodika*, Kaunas, 1954, p. 29, 26, 30, 258.
44. Šapokienė E., *Gamtos apsauga ir mokykla*, Vilnius, 1980, p. 1-32, 243, 245, 250, 266, 270, 271.
45. Šenavičius A., Socialistinės gamtosaugos ištakos, *Mokslas ir gyvenimas*, 1987, nr. 4, p.4.
46. Šepetys L., Gamta žmogus kultūra, *Mūsų gamta*, 1970, nr. 1, p. 1.
47. Šešelgis K., Žmogus gamta ir gamtos apsauga, *Mūsų gamta*, 1965, nr. 6, p. 2.
48. Šopauskas K., Gamtos apsauga Švedijoje, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 1, p. 20.
49. Tamošiūnas J., *Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos*, Vilnius, 1974, p. 165.
50. Turonis K., Vandens kodeksas baudžia, *Mūsų gamta*, 1974, nr. 4, p. 12.
51. Uktveris A., Gyvename (ir gyvensime) atliekų zonoje, *Švyturys*, 1988, nr. 20, p. 14.
52. V. I. Leninas, *Kapitalizmo raida Rusijoje*, Pilnas raštų rinkinys, Vilnius, t. 3., 1977, p. 494.
53. Vasariniai kviečiai, *Ūkininko žodis*, 1938, Nr. 2, p. 1.
54. Visąsąjunginės V. I. Lenino vardo pionierių organizacijos dokumentai, Vilnius, 1968, p. 11.
55. Vyriausioji enciklopedijų redakcija, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1986, p. 99.
56. Voinsvenskis M., Rūpinimasis gamta – rūpinimasis žmogumi, *Mūsų gamta*, 1964, nr. 3, p. 17.
57. Белов С. В., Барбинов Ф. А., Козьяков А. Ф., Павлихин Г. П., *Охрана окружающей среды*, Москва, 1983, с. 18, 23.
58. Белова С. В., *Охрана окружающей среды*, Москва, 1983, с. 54.
59. Берлэнд М. Е., *Прогноз и регулирование загрязнения атмосферы*, Ленинград, 1985, с. 14.
60. Бесценная М. А., Орлов В. Г., *Использование, преобразование и охрана водных ресурсов*, Ленинград, 1979, с. 3.
61. Биджиева Р.У., Диалектика формирования экологического сознания в условиях развитого социализма, *Автореф. Дис. .канд.филос.наук.*, Москва, 1981, с. 16.

62. Захлебный А. Н., *Состав понятий межпредметных связей в школьном природоохранительном просвещении*, Москва, 1976, с. 20-28.
63. Зверев И. Д., *Цели природоохранительного просвещения в школе*, Краеведческая работа в школе, Москва, 1974, ч.1, с. 134.
64. Иноземцев А. А., *Охрана природы России*, Воронеж, 1981, с. 5, 8.
65. Иоганзен Б. Г., Иголкин Н.И., *Охрана природы*, Томск, 1976, с. 54.
66. Колосов А. М., Лавров Н. П., *Обогащение промысловой фауны СССР*, Москва, 1968, с. 83, 98, 227.
67. КПСС о формировании нового человека, *Сборник документов и материалов (1965-1981)*, Москва, 1982, с. 1.
68. Краснитский А. М., *Проблемы заповедного дела*, Москва, 1983, с. 17.
69. Маркс К., Энгельс Ф., *Избранные письма*, Москва, 1967, с. 202.
70. Митрюшкин К. П., Шапошников Л. К., *Человек и природа*, Москва, 1977, с. 102.
71. Некрасов Н., Размещение производительных сил, *Коммунист*, 1963, но. 3, с. 25-36.
72. Орлов В. Н., *Колхозное, земельное, водное, лесное и горное право; правовая охрана природы*, Москва, 1984, с. 16.
73. Пашков. А. С., Советское природоохранное законодательство, *Правоведение*, 1977, но. 5, с. 85.
74. Реймерс Н. Ф., Штильмарк Ф. Р., *Особо охраняемые природные территории*, Москва, 1978, с. 13, 18.
75. Синадский Ю. В., *Сосна ее вредители и болезни*, Москва, 1983, с. 23.
76. Соловьев А. И., *Заповедники СССР*, т. 1, Москва, 1951, с. 12, 179.
77. Треус В., Крамаренко Д., *Заповедник Аскания-Нова*, 1968,. Киев, с. 11.
78. Федоров А. А., *Жизнь растений*, т. 1, 1974, Москва, с. 165.
79. Хачатуров Т. С., *Экономические проблемы рационального природопользования и охрана окружающей среды*, Москва, 1982, с. 103.
80. Хитарян М. Г., *Трудовое воспитание и политехническое обучение в советской школе накануне перехода ко всеобщему среднему образованию (1937-1956 гг.)*, Вологда, 1974, с. 3.
81. Ходорковская С. В., Экономика страж природы, *Энергия: экономика, техника, экология*, 1986, но. 1, с. 38.
82. Хрусталеv В. М., Из истории охраны природы и организации заповедного дела в первые годы Советской власти (1921-1925), *Наука*, 1981, но. 9, с. 14.
83. Черкинский С.Н., *Заболеваемость населения и гигиенические задачи водоснабжения*, Москва, 1975, с. 3-21.

1. Cinquième Assemblée Générale, Fifth General Assembly, Edinburgh, 20-28. 6. 1956, Bruxelles, 1957, p. 97, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 12.
2. Eesti TA LKK ajalugu, Eesti Teaduste Akadeemia Looduskaitse Komisjon, www.zbi.ee/talkk, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.
3. Intergovernmental Conference on Environmental Education organised by Unesco in cooperation with UNEP Tbilisi (USSR) 74 - 26 October 1977, *Tbilisi Declaration* (1977), prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 12.
4. Neuvieme Assemblée Generale Ninth General Assembly, Lucerne, Suisse – Switzerland, 25 Juin, 1966, p. 48, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 12.
5. Proceedings and reports of the Second session of the General Assembly, Brussels, 18-23 October 1950, Brussels, 1951, p. 31, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 12.
6. UNEP. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 12.
7. UNEP. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 12.
8. UNESCO, The genesis of MAB, <http://downtoearth.danone.com/2013/04/23/unescos-man-and-the-biosphere-programme-is-40-years-old/>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 21.
9. Программа ЮНЕСКО, Человек и биосфера,» (МAB), <http://www.unesco.ru/ru/?module=news&action=theme&id=101>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 21.

Literatūra

1. Anušauskas A., *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2007, p. 435-437.
2. Arendt H., *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius, 2001, p. 487.
3. Arlauskaitė I., Kšanytė-Armstrong R., *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, Vilnius, 2007, p. 264.
4. Baločkaitė R., Rinkevičius L. Sovietinės modernybės virsmas: nuo Černobylio bei Ignalinos iki Žaliųjų judėjimo ir Sąjūdžio, *Sociologija, Mintis ir veiksmai*, 2008, 2 (22), p. 14.
5. Baltrėnas P., *Aplinkos apsauga*, Vilnius, 2008, p. 576.
6. Baltrėnas P., Lygis D., Mierauskas., P. Oškinis V., Simaitis R., *Aplinkos apsauga*, 1996, Vilnius, p. 288.
7. Baškytė R., Bezarus V., Kavaliauskas P., Klimavičius A., Raščius G., *Lietuvos saugomos teritorijos*, Kaunas, 2006, p. 328.
8. Baškytė R., Žeimantas V., Saugomos teritorijos: nuomonių ir interesų kryžkelėje, *Gairės*, 2011 nr. 5 (204), p. 6.

9. Baubinas R., Timinskas J., *Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės*, Vilnius, 1997-1998. p. 75.
10. Bendaravičius B., *Kraštovartė*, 2008, p. 17. www.asu.lt/file.doc?id=22214, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 5.
11. Braziulis R., *Gamtos ir kultūros paveldo klubas „Aukuras“*, Kaunas, 1998, p. 124.
12. Brukas A., Lietuvos gamtos paveldo apsauga 1795–1940 m. *Gimtasai kraštas*, 2010, p. 97.
13. Brukas A., Lietuvos miškininkų likimai 1939-1953 m, *Genocidas ir rezistencija*, 2012, nr.1, p. 31, 32.
14. Brukas A., Lietuvos miškotvarka: kūrimo ir griovimo verpetuose, *Mūsų girios*, 2012, nr. 1, p. 6, 7.
15. Bukantis A., Gedžiūnas P., Giedraitienė J. ir kt., *Lietuvos gamtinė aplinka, būklė, procesai ir raida*, Vilnius, 2008, p. 40, 72, 134, 139, 169-172.
16. Bulota R., SSRS reformų išvakarėse: nomenklatūra ir inteligentija Lietuvoje, *Darbai ir dienos*, 2008, nr. 49, p. 69-70.
17. Dovydaitis V., Agrotechnikos tyrimams Dotnuvoje – 85 metai, *Mokslo Lietuva*, 2009, nr. 6 (406) p. 4.
18. Gaigalas A., Lietuvos gamtos draugijų visuomeninė veikla, *Mokslas ir gyvenimas*, 2006, nr. 11, p. 3.
19. Gaškaitė N., Kašėta A., Starkauskas J., *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD - MGB dokumentuose 1944 – 1953 metais*, Kaunas, 1996, p. 50-53.
20. Gedutis A., Lietuvoje po 1989: ką apie tai byloja lietuviški akademiniai žurnalai? *Problemos, Filosofija*, 2010, nr. 78, p. 7.
21. Girnius K. K., *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 63.
22. Grybauskienė V., *Baltijos jūra, pakrančių apsauga*, Kaunas, 2008, p. 40.
23. Isokas G., Tervydis A., *Trakų urėdijos miškų istorija*, Vilnius, 2008, p. 6.
24. Ivanauskas T., *Aš ašisprendžiau*, Vilnius, 1994, p. 207.
25. Ivanauskas V. „Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1970-1988 m.)“ sovietcase.eu/en/wp.../02/Sovietines-privilegijos_str._2012Vasaris.pdf, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 10.
26. Jakaitis J., Miesto erdvinio formavimo dalyvių diskursas šiuolaikinės demokratijos, *Monografija*, 2013, p. 220.
27. Jakimavičius A., Gamtininkai ir Lietuvių mokslo draugija, *Ekologija*, 2008, vol. 54, nr. 1, p. 65.
28. Jakutis A., Petraškevičius V., Stepanavičius A., Šečkutė L., Zaicev S., *Ekonomikos teorijos pagrindai*, Kaunas, 1999, p. 17.
29. Jankauskaitė V., *Sąjūdžio spaudos paveldas Lietuvoje*, Vilnius, 2012, p. 59 - 75.
30. Jankevičius K., Stasinas J., *Lietuvos aplinkosaugos raida*, Vilnius, 2000, p. 16, 18, 19, 20, 22, 52, 53, 54, 83, 84, 86, 88, 91, 99, 101, 114, 163, 194, 204,
31. Juknys R., *Aplinkotyra*, Kaunas, 2005, p. 13.
32. Kavaliauskas P., Prerequisites and image of the paradigms to cultural landscape forming, *Kultūrinio kraštovaizdžio formavimo paradigmu prielaidos ir raiška*, <http://www.thefreelibrary.com/Prerequisites%20and%20image%20of%20the%20paradigms%20to%20cultural%20landscape...-a0327451573>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 10.

33. Klimavičiūtė J., Ričkieničkienė A., Botaniko profesoriaus Konstantino Regelio 120-osioms gimimo metinėms, *Mokslo Lietuva*, 2010, nr. 18 (440), p. 11.
34. Laurinavičius Č., Sirutavičius V., *Lietuvos istorija Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki kovo 11-osios*, Vilnius, 2008, p. 46.
35. LGRTC medžiaga, Kiauneliškio kautynės, http://www.genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_dados/Kauneliskio_kautynes.pdf, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 10.
36. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos ministerija, *Pesticidų atliekos bei jų nukenksminimo problemos Lietuvoje*, Vilnius, 1995, p. 20.
37. Linčius A., Lietuvos geologijos paveldo tyrimai ir išsaugojimas, *Baltica*, 2011, nr. 24, p. 68.
38. Maksimaitis M., Vansevičius S., *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*, 1997, p. 233.
39. Malinauskaitė A., *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, Šiauliai, 1999, p. 35.
40. Marcijonas A., Sudavičius B., Aplinkos apsauga teisės reformos kontekste, *Teisė*, Nr. 5 30, 1996, p. 109-119.
41. Martišius, S., *Sovietinės statistikos keliai ir klystkeliai*, Vilnius, 1999, p. 108-120.
42. Medžioklės istorija ir tradicijos, <http://www.medziokles.lt/medziokles-istorija-ir-tradicijos.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 12.
43. Mierauskas P., Palaima A., Darnaus vystymosi strategija. Ekologinis tinklas Lietuvoje: kūrimo principai gamtinio karkaso pagrindu, *Mokslo darbai*, 2012, nr. 1(6), p. 59.
44. Mierauskas P., *Strateginis ekosistemų valdymas*, Vilnius, 2009, p. 17.
45. Paltanavičius S., *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, 2006, p. 10, 12, 13.
46. Paulauskas K., Šiuolaikiniai socialiniai judėjimai, *Politologija*, 2004/4 (36), P. 110-134.
47. Pernaravičiūtė B., Vandens telkinių – elektrinių aušintuvų ekologinių tyrimų apžvalga, *Ekologija*, 2003, nr. 2, p. 47.
48. Ragulskytė-Markovienė R., *Aplinkos teisė*, Vilnius, 2005, p. 107.
49. Rasimavičius M., Meldžiukienė A., Naujalis J. R., Konstantino Regelio floristinis palikimas Vilniaus universiteto herbariume (WI), *Vytauto Didžiojo universiteto botanikos sodo raštai*, 2010, p. 151.
50. Raudonikis L., Įsteigtos pirmosios paukščių apsaugai svarbios teritorijos, *Žurnalas apie gamtą*, 2004, nr. 2, p. 33.
51. Ribokas G., Milius J., Agrarinės žemėnaudos transformacijos XX a. sudėtingų ūkinių sąlygų teritorijose, *Geografija*, 2001, nr. 37(2), p. 66.
52. Rutkovienė V. M., Sabienė N., *Aplinkos tarša*, Akademija, 2008, p. 6, 23.
53. Selilionis P., Lietuvos ekologinės teisės sistemos formavimasis, *Jurisprudencija*, 2007, 4(94), p. 54–60.
54. Skurdenienė I., Gyvulininkystės raiška Lietuvos ekologiniame sąjūdyje: europinis modelis tautinio savitumo fone, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2009, nr. 3(16), p. 180.
55. Stankevičius Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*, Vilnius, 2002, p. 57.
56. Straševičienė E., Istorinis Lietuvos valstybinių miškų ir girių priežiūros aspektas, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2011, 13, p. 105.

- 57.Šakočius A., Valstybės aplinkosaugos funkcijos įgyvendinimo organizaciniai aspektai, *Kriminalinė justicija*, 1996.
- 58.Tininis V., *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija*, Vilnius, 2009, p. 14.
- 59.Tooma A., Pusgadsimts starp realitāti un utopiju, Dabas aizsardzība no 1940 līdz 1990 gadiem, *Vides Vēstis*, 2012, nr. 3 (140).
- 60.Venckus Z., *Aplinkos apsaugos politika ir teisė*, Vilnius, 2008, p. 210.
- 61.Venckus Z., *Aplinkos politika*, Šiauliai, 2012, p. 248.
- 62.Vilniaus universitetas, *Žemaitijos Nacionalinio parko planavimo schema*, Vilnius, 1996, p. 6.
- 63.Vitkauskas K. *Lietuvos žalioji partija, Politinės partijos Lietuvoje: atgimimas ir veikla*: str. rinkinys (sud. Algis Krupavičius), Kaunas, 1996, p. 256-263.
- 64.Bolotova A., Colonization of Nature in the Soviet Union, *Historical Social Research*, 2004, vol. 29, no. 3. p. 104-123.
- 65.Асхадовна Х. Н. Экологическая культура молодежи современной России: социологический анализ, *Полный текст автореферата диссертации*, 2009, <http://cheloveknauka.com/ekologicheskaya-kultura-molodezhi-sovremennoy-rossii-sotsiologicheskiiy-analiz>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 16.
- 66.Балашенко С. А., *Государственное управление в области охраны окружающей среды*, Минск, 2000, с. 23, 27.
- 67.Бартенев В.И., Глазунов. Е.Н., *Содействие международному развитию*, Москва, 2012, с. 37.
- 68.Безбражная А. Е., К вопросу о начале государственно-правового регулирования заповедного дела в Аскании-Нова (1919-1929 г.г.), *Юридические науки*, 2009, т. 22 (61), no. 2, с. 321-327.
- 69.Борейко В. Е., *Белые пятна истории природоохраны*. СССР, Россия, Украина, т. 1, 1996, Киев, с. 58, 61, 62. 98.
- 70.Болотова А., Государство, геологи и колонизация природы в СССР, *Неприкосновенный запас*, 2006, no. 2(46), <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/bo-pr.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 15.
- 71.Бринчук М. М., *Право окружающей среды*, Москва, 1998, с. 86.
- 72.Бринчук М. М., *Экологическое право*, Москва, 2009, с. 74.
- 73.Брэйн С., Новый взгляд на уничтожение заповедников в СССР в 1950-е г.г., *Историко-биологические исследования*, 2012. no. 1, с. 57-72.
- 74.Быстрова И. В., *Советский военно-промышленный комплекс: проблемы становления и развития (1930-1980-е годы)*, Москва, 2006, с. 255.
- 75.Виктор Е., Проблемы экологии и государство, *Экспертиза*, no. 8, 2012, http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1346406456&archive=1346839120&start_from=&ucat=14&, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 05.

- 76.Винер Д. Уголок свободы. Охрана природы в России: от Сталина до Горбачева, *Неприкосновенный запас*, 2006. no. 2(46), <http://magazines.russ.ru/nz/2006/2/vi6-pr.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04 15.
- 77.Гололобов Е. И., Человек и природа на Обь-Иртышском Севере (1917-1930): исторические корни современных экологических проблем, *Монография*, Ханты-Мансийск, 2009, p. 14, 121.
- 78.Горяшко А., История российских заповедников летом 1917 г, 2000, *Биология*, no. 40, <https://bio.1september.ru/article.php?ID=200004001>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 11.
- 79.Горяшко А., История российских заповедников, *Биология*, 2000, no. 40, c. 3, 5.
- 80.Ермаков Д. С., Ю. П. Петров., Экологическое образование: мнение экспертов и школьников, *Человеческий фактор: о-во и власть*, 2008. no. 2, c. 51-55.
- 81.Заповедники и национальные парки России и бывшего СССР, <http://www.calc.ru/314.html>., prieiga per internetą, žiūrėta 2014 01 15.
- 82.Зверева И. Д, Суравегино И. Т., Отношение школьников к природе, *Педагогика*. 1988, <http://ecsocman.hse.ru/data/383/599/1231/013.ermakov.pdf>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 03 22.
- 83.Кара-Мурза С., *Советская цивилизация. От начала до Великой Победы*, Харьков, 2007, c. 166.
- 84.Кургузкина Е. Б., Саратова О. В., Правовые основы предупреждения преступлений, связанных с жестоким обращением с животными, *Вестник Воронежского института МВД России*, 2011, no 1.
- 85.Ларин В., Мнацаканян Р., Честин В., Шварц Е., *Охрана природы России: от Горбачева до Путина*, Москва, 2003, c. 14, 16, 18, 20, 22, 25, 26, 58.
- 86.Лёвкина. Е. В., *Методика преподавания биологии*, Бузулук, 2013, c. 16-17.
- 87.М. Ф. Полюнов., М. С. Горбачев, Начало реформаторской деятельности, *Развитие*, 2009, no. 3(12), c. 41.
- 88.Масляев В. Н., *Охрана окружающей среды*, Саранск, 2009, c. 26.
- 89.Миренков Ю., Саскевич А., Цыганов А., Кажарский Р., *Интегрированная защита растений*, Минск, 2008, p. 12.
- 90.Моисеев Н. А., Уроки двухвековой истории лесоправления и учет их при определении ориентиров на будущее, *Лесной журнал*, 2013, no. 2, c. 4.
- 91.Нурбиевна. А. А., Сущность экологического сознания, *Вестник Адыгейского государственного университета*, 2005, no. 3, c 30.
- 92.Онуфриенко Г. Ф., Законодательное и нормативно-правовое обеспечение охраны культурных и природных ландшафтов в Латвии, *Культура в современном мире*, 2010, http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/home/news/KVM_archive/r_arch-kvm_sections-3.htm, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 04.
- 93.Павловская Н., Инин А., *Маяковский. Два дня*, Москва, 2013, c. 228.
- 94.Переппина И. Ю., *Основы лесопаркового хозяйства*, 2008, c. 6.

95. Петров В. В., Проект Закона СССР об охране окружающей природной среды, *Вестник Москва*, 1990, № 1, с. 3-35.
96. Русаков Г. В., Конечный А. Г., Косова А. А. и др., *Астраханский заповедник*, Москва, 1991, с. 4.
97. Смеляков Я., *Природа работает на большевиков*. <http://www.ecoethics.ru/old/b61/52.html>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 02.
98. Тихонов А. В., *Животные мира. Красная книга*, Москва, 2011, с. 176.
99. Цингель Х., Охране природы Эстонии исполняется 100 лет, *Вестник природы*, 2009, № 4, с. 1.
100. Цингель Х., Охране природы Эстонии исполняется 100 лет, *Вестник природы*, 2009, № 4, 1 с. 17.
101. Чибилёв А., Судьба заповедного дела, *Наука и жизнь*, 2012, № 12, с. 35.
102. Шмаль А. Г., *Российская демократия как фактор экологической опасности*, Бронницы, 2002, с. 73.
103. Юричев Е. Н., *Очерки истории лесного хозяйства Вологодской области*, Вологда, 2009, с. 65.
104. Яковлев А. Н., *Россия. XX век. Документы*, Москва, 1999, с. 7.

Paaiškinimai

1. 1939 m. sutriuškinus Veismano – Mendelio – Morgano teoriją, įsigalėjo mičiūrininis mokymas „Darvinizmo pagrindai“. Jį sudaro „mičiūrinizmas“, ir „lysenkizmas“, toks tam tikros sovietinės formos darvinizmas neigęs genetikos mokslą ir buvo taikomas išskirtinai naujų organizmų veislių kūrimui.
2. Komjaunimas, nuo 1918 m. gyvavusi 14-28 metų jaunimo visuomeninė politinė organizacija su ryškiai išreikšta ideologija.
3. Maironis, Lietuva brangi, www.galilėjiečiai.lt > Džiaugiasi > Tėviškėle brangia, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 05 7.
4. Pionieriai, nuo 1922 m. gyvavusi 10-15 metų vaikų visuomeninė politinė organizacija su ryškiai išreikšta ideologija.
5. Spaliukai, nuo 1923 m. gyvavusi 7-9 metų vaikų organizacija su ryškiai išreikšta ideologija.
6. Самуил Маршак, Война с Днепром, <http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=4330>, prieiga per internetą, žiūrėta 2014 02 22.
7. Слова А. Сальникова, музыка К. Массалитинова, Колхозная запевка.

Audrius Šaulys

**GAMTOSAUGINĖS MINTIES IR PRAKTIKOS ISTORINĖ RAIDA SOVIETINĖJE
LIETUVOJE
SANTRAUKA**

Socialistinėje santvarkoje, po įvykdyto nacionalizavimo susiformavo gamtos išteklių valstybinio valdymo monopolija. Sovietai per visą valstybės gyvavimo periodą (1918-1990) vadovavosi žmogaus pranašumo prieš gamtą idėja. Pagrindiniai svertai, plėtoję gamtos užvaldymo sistemą, buvo komunistinė ideologija, planinė ekonomika ir militaristinis-pramoninis kompleksas.

Magistro darbe tyrimas koncentruojasi į sovietinę gamtos apsaugos politiką, kurios įgyvendinimas atvedė Sovietų sąjungą prie sudėtingos ekologinės būklės. Darbe iškeliamą prielaidą, kad SSRS gamtos griovimo mechanizmas pradėjo veikti iš karto po Rusijos revoliucijos, pirmaisiais bolševikų priimtais dekretais. Sovietiniai gamtosauginiai principai buvo perkelti į Lietuvos gamtosaugos teisę ir administraciją. Analizuojant sovietinės gamtosaugos griūtį darbe atskleidžiamas itin svarbus veiksnys – sovietinis švietimas ir ekologinis gyventojų auklėjimas. Tyrimas atliktas kritiškai įvertinus sovietinę gamtosauginę teisę, kitą rašytinę informaciją, integravus dabarties mokslininkų požiūrį į sovietinės gamtosaugos modelį. Taikomas interviu metodas su amžininkais buvo pagalbinė priemonė fragmentiškiems istoriniams šaltiniams patvirtinti ar atmesti.

Atliktas tyrimas parodė, kad pirmaisiais sovietų valdžios metais į gamtą ir gamtinius išteklius buvo žiūrima kaip į senosios santvarkos palikimą. Todėl šūkis – kova su gamta, itin tiko bolševikinei ideologijai siekiančiai pakeisti senąją ir sukurti naują, „teisingą aplinką“, tinkančią naujos visuomenės kolektyviniams poreikiams tenkinti. Bolševikams, kuriant naują visumą, švietimo įstaigos buvo kardinaliai pertvarkytos ir pritaikytos sovietinei ideologijai skleisti, o propagandos idėjos keitėsi priklausomai nuo politinių tikslų. Sovietinė gamtos apsaugos švietimo strategija sukūrė sovietinio piliečio, kaip „gamtos užkariautojo“ ir „kario su gamta didvyrio“ statusą visuomenės savimonėje. Gamtos pažinimo ugdymas ilgą laiką rėmėsi politechniniais principais.

Magistro darbe patvirtinta, kad SSRS gamtosauginė politika veikė LSSR gamtosauginius dokumentus, gamtosaugos sistemą ir už gamtos apsaugą atsakingų institucijų veiklą, o respublikos gamtos ištekliai, jų naudojimas ir saugojimo funkcijos buvo sąjunginių ministerijų globoje.

Audrius Šaulys

HISTORICAL DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL THOUGHT AND PRACTICE IN SOVIET LITHUANIA

SUMMARY

During socialist regime after executed nationalization, the natural resources state management monopoly was formed. The Soviets, throughout the entire state life (1918-1990), followed the man advantage against the nature idea. The key levers that developed a natural control and possession system were a communist ideology, the planned economy and militarized-industrial complex.

The master thesis research focusses on the Soviet nature protection policy. Implementation of the policy led the Soviet Union to complex ecological condition. In the thesis it is postulated that the USSR nature destruction mechanism started working immediately after the Russian Revolution, during the first year of the Bolshevik adopted decrees. The Soviet social environmental policies were transferred to the Lithuanian environmental law and administration. In the analysis of collapse of the Soviet environment protection a very important factor is revealed – the Soviet education and populations' environmental upbringing. The research was carried out critically evaluating and assessing Soviet nature protection law, other written information, and integrating current scientist approach to the Soviet nature protection model. The interview method with contemporary people was applied and was an aid to confirm or reject fragmentary historical resources.

The investigation revealed that during the first year of Soviet ruling, nature and natural resources were seen as a legacy of the old regime. Therefore, the motto “Battle with nature” especially fit to Bolshevik ideology seeking to replace the old and create a new “right environment” appropriate for the satisfaction of a new society's collective needs. When Bolsheviks were creating a new whole the educational institutions have been dramatically transformed and adapted to the Soviet ideology spreading and propaganda ideas were changing depending on political goals. The Soviet nature protection education strategy developed a Soviet citizen as the “nature conqueror” and “the warrior with the nature hero” status in the society consciousness. The education of nature cognition was based on the polytechnic principles for a long time.

Master's thesis confirmed that the Soviet environmental policies affected LSSR environment protection documents, the environment protection as a whole, and the institutions responsible for environment protection and republics natural resources, their use and storage functions were in allied ministries care.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

IUCN – pasaulinė gamtos apsaugos organizacija.

KGAS – kompleksinė gamtos apsaugos schema.

LKP CK – Lietuvos komunistų partijos centro komitetas.

LKT – Liaudies Komisarų Taryba.

LSSR – Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika.

LSSR – Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Mokslų Akademija.

LSSR AT – Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausioji Taryba.

LSSR MT – Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Ministrų Taryba.

RSFSR – Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika.

SSRS – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga.

SSRS MA – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Mokslų Akademija.

SSRS MT – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Ministrų Taryba.

ŠLK – švietimo liaudies komisariatas.

TGAS – Tarptautinės gamtos ir jos resursų apsaugos sąjunga.

TSKP CK – Tarybų Sąjungos komunistų partijos centro komitetas.

UNESCO – Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija.

VGAK – Valstybinis gamtos apsaugos komitetas.

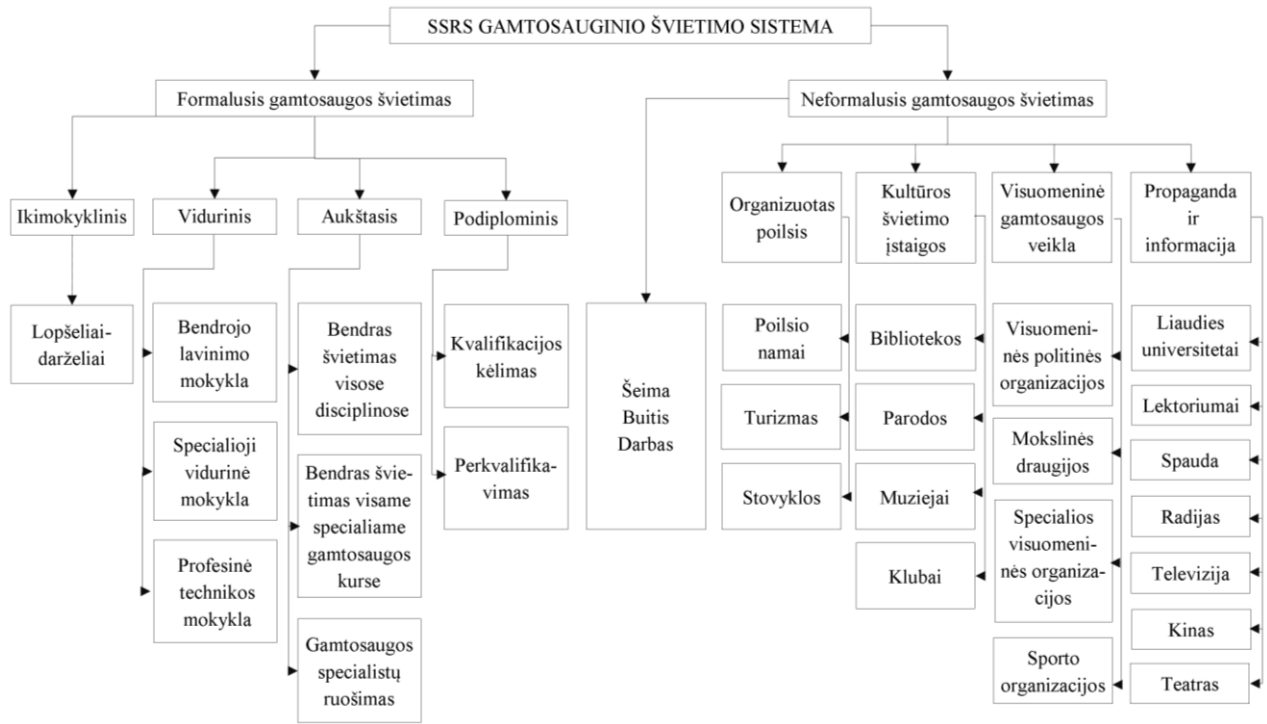
VKP (b) CK – Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) centro komitetas.

ŽŪLK – žemės ūkio liaudies komisariatas

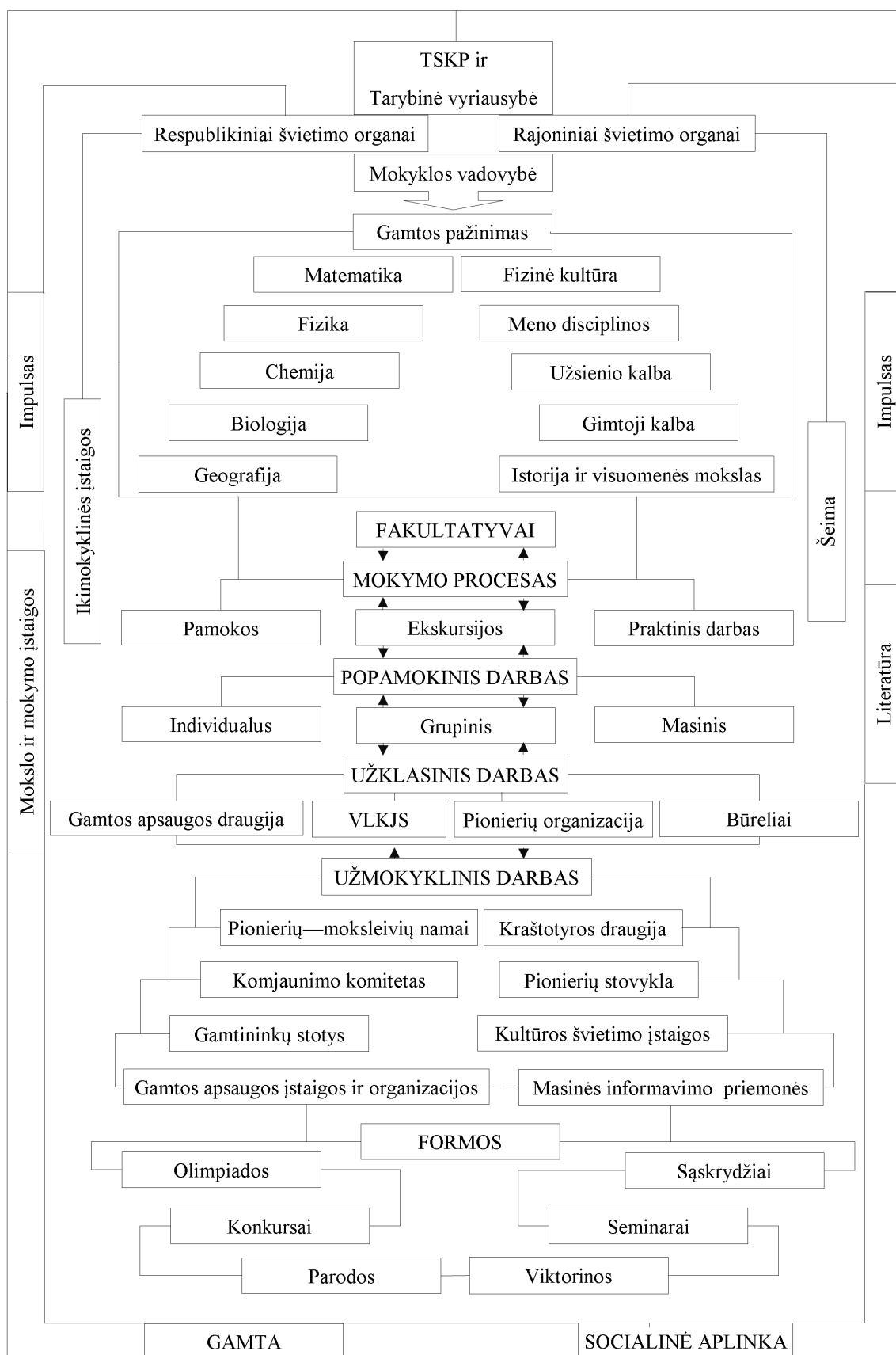
PRIEDŲ SĄRAŠAS

- 1 priedas. SSRS gamtosauginio švietimo sistema, 1972 m. (Parenpta pagal E. Šapokiene, 1980).
- 2 priedas. SSRS formalaus ir neformalaus gamtosauginio ugdymo formos. (Parenpta pagal E. Šapokiene, 1980).
- 3 priedas. SSRS gamtosaugos valdymo sistema 1980 m.

SSRS gamtosauginio švietimo sistema, 1972 m. (Parenkota pagal E. Šapokienę, 1980)

SSRS formalaus ir neformalaus gamtosauginio ugdymo formos. (Parengta pagal E. Šapokienę, 1980)

SSRS gamtosaugos valdymo sistema 1980 m.

